

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

RIEDL SZENDE.

M. ACADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ELSŐ KÖTET.

MÁJUS—JULIUS. 1865.

PEST

NYOMATOTT AZ ELSŐ MAGYAR EGYESÜLETI KÖNYVNYOMDÁBAN (FANDA ÉS TÁRSAINÁL).

3 korona-utca 18. sz. a.

304274

KALAUZ

A KÖZMIVÉLTSEG ÉS IRÓDALOM TERÉN

NYERŐNYELVI ÉS KALAUZ

RIEDL SÉNDEI

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

ELŐ KÖTET

MÁJUS 1892

PEST

NYOMTATOTT AZ ÉLŐ MAGYAR NYELVÉRTÉK KÖNYVNYOMTÁRÁBAN (PÁRDA ÉS TÁRSASÁG)

NY. 1892. 10. 10.

TARTALOM.

Értekezések.

Mit akarunk	1.
Adalékok Humboldt jellemzéséhez	2.
A regényirodalom legújabb irányai	4.
Életjelek egy idegen világból	5.
A francia irodalom állapota III Napoleon alatt	9.
A nyelvtudomány alapelvei	10, 18, 34, 42, 73, 81.
Nemzetközi iskolák	12.
Hazai könyvkereskedésünk	13.
Angol társadalmi és irodalmi állapotok	17.
Élelyvilágítás	20.
Az éjszakamerikai polgárháború története	25.
Proudhon	26.
A vérszerződés taglalása	28.
Népszerű tudományos irodalom	33, 41, 49.
Philosophiai tanulmányok	36, 51, 58, 76, 85.
Guizot legújabb munkája	57.
Az oktatásügyi tanács	59.
Amerika és Magyarország	65.
A kövületi ember	69, 74.
Egy új irány	84.

Tárczák.

Prometheusz	66.
A „Monitor“ utolsó útja	82.

Hazai irodalom.

Weisz J. A. : A felsőbb mennyiségtan alapvonalai	6.
Minikus Vincze : Kalauz a természetrajz oktatásában	7.
Gyurits Antal : Fordítási előgyakorlatok	14, 21.

Igénytelen eszmék társadalmi ügyeink körül	22, 30.
Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek	29, 37, 44, 52, 61, 70, 78.
Szénássy : Latin nyelvtan	38.
Poroszkay I. : Mint lehetne Pestet jobb levegővel és jobb kuttakkal ellátni	45.
Török J. : Gr. Széchenyi I. politikai iskolája	52.
A Szénássy-féle latin nyelvtan ügyében	54, 61.
Kanitz Á. : Reliquiae Kitaibelianae	78.
Viszonzásul Gyurits Antal úrnak	87.

Külföldi irodalom.

Jelentések a külföldön újabban megjelent jeles munkákról	15, 23, 31, 40, 45, 55, 63, 79, 87.
--	-------------------------------------

Nyílttér.

Vagács és Schiebinger „Latin irányképző gyakorlatok“ című művének ügyében	40.
A „Fordítási előgyakorlatok“ tárgyában válasz Dávid Istvánnak	46, 71.
Ellenválasz a „Fordítási előgyakorlatok tárgyában“ Gyurits Antalnak	79.

Vegyes közlések.

Különböző jelenségek a tudomány, művészet és fölfedezések terén	8, 16, 24, 32, 40, 64, 80, 88.
---	--------------------------------

Apróságok.

Jelentések a hazai irodalom és közmivelttség köréből	24, 32, 40, 48, 64, 72, 88.
--	-----------------------------

TARTALOM.

1. A magyar nyelv története és jellege 1-12
2. A magyar nyelv szerkezetének fővonásai 13-25
3. A magyar nyelv fonetika 26-35
4. A magyar nyelv morfológia 36-45
5. A magyar nyelv szintaxisa 46-55
6. A magyar nyelv szókészlete 56-65
7. A magyar nyelv nyelvtudományi helyzete 66-75

Külföldi nyelvek

1. Német nyelv 76-85
2. Angol nyelv 86-95
3. Francia nyelv 96-105
4. Olasz nyelv 106-115
5. Spanyol nyelv 116-125
6. Portugál nyelv 126-135
7. Lengyel nyelv 136-145
8. Cseh nyelv 146-155
9. Szlovák nyelv 156-165
10. Magyar nyelv 166-175

Magyar nyelv

1. Magyar nyelv 176-185
2. Magyar nyelv 186-195
3. Magyar nyelv 196-205
4. Magyar nyelv 206-215
5. Magyar nyelv 216-225
6. Magyar nyelv 226-235
7. Magyar nyelv 236-245
8. Magyar nyelv 246-255
9. Magyar nyelv 256-265
10. Magyar nyelv 266-275

Egyéb

1. A magyar nyelv 276-285
2. A magyar nyelv 286-295
3. A magyar nyelv 296-305
4. A magyar nyelv 306-315
5. A magyar nyelv 316-325
6. A magyar nyelv 326-335
7. A magyar nyelv 336-345
8. A magyar nyelv 346-355
9. A magyar nyelv 356-365
10. A magyar nyelv 366-375

Index

1. Magyar nyelv 376-385
2. Magyar nyelv 386-395
3. Magyar nyelv 396-405
4. Magyar nyelv 406-415
5. Magyar nyelv 416-425
6. Magyar nyelv 426-435
7. Magyar nyelv 436-445
8. Magyar nyelv 446-455
9. Magyar nyelv 456-465
10. Magyar nyelv 466-475

KALAUZ

HETILAP A HAZAI KÖZMIVELTSÉG ÉRDEKÉBEN.

(Megjelenik minden vasárnap).

Szerkesztőség:

hová minden a lap szellemi részét illető küldemények intézendők: nagyhid-utca, redoute-épület. — Bérmentellenül csak ismert kéziratú levelek fogadhatnak el.

Előfizetési ár:

Május—júniusi foly. . . 1 frt 50 kr.
Május—septemberi foly. 4 „ —
Május—decemberi foly. 6 „ —
Egyes számnak ára . . . — , 20 „

Kiadó-Hivatal:

DEMJÉN és SEBES

könyvkereskedése (egyetem-utca 2. sz.) hová az előfizetési pénzek s a lap anyagi részét illető minden küldemények intézendők.

1. szám.

Pest, 1863.

Május 10.

Mit akarunk.

A tudás hatalom!

Midőn Amerika felfedezője, Columbus, utolsó világutazása alkalmával Jamaikába ért, őt magát ronsolt egészsége majd folytonosan ágyhoz köté, társai pedig, kik intésére nem hajtottak többé, a sziget bennszülötteit keseríték el, úgy, hogy általános lázadás tört ki. Columbus, a legveszedelmesebb pillanatban csak tudományával — melynek alapján holdfogyatkozást jövendölt — tudta a lázadókat megengesztelni.

A tudás győzte le a tudatlanságot.

Midőn az angolok az éjszaksarki tengereken utaztak, az atlanti és csendestengert összekötő utat keresendők, hajóikkal a jéghegyek közt befagyván, azon tapasztalásra tettek szert, hogy az eszkimók, kiket magukkal vittek volt, a zordon éghajlat pusztító befolyása alatt nagyobbrészt elvesztek, holott az angolok, habár sokkal szelidebb éghajlat fiai, a szokatlan hideg borzalmaival dacolni tudván, aránylag igen keveset szenvedtek.

A miveltség, a tudás győzött az éghajlat ellenséges hatalmán.

A világtörténelem minden lapja bizonyítja, hogy a legrégebb idők óta csak azon népek és csak annyiban tudtak maradandó önállóságra s hatalomra vergődni, a mennyiben az általános miveltség terén nemcsak mint fogyasztók, hanem mint termelők is szerepeltek; — bizonyítja, hogy az emberiség történeti fejlődése folyamában a szellemi erő mindinkább túlsúlyt nyervén az anyagtömegek felett, a jelenkor minden jelenségei oda látszanak mutatni, hogy azon korszak küszöbén állunk, a hol nem földrajzi és politikai határok, nem vallás és nyelv, hanem a miveltség fogja a népek közti különbséget jelölni; — azon korszakén, hol talán egy tudományos felfedezés többet fog nyomni a népek sorsának eldöntésében, mint a harcstéren kivivott, bármily fényes győzelem.

Éz másképp nem is lehet. Mert valamint az anyagi világ nem egyéb, mint a legkülönbözőbb erők szövvényes játékának színhelye, a melyen örök, válto-

zatlan törvények szerint mindig az győz, a mi erősebb: — úgy a szellemi világ is egy nagyszerű küzdött képez, a hol kivétel nélkül a gyengeség kénytelen hódolni az erélynek, a tétlenség a tevékenységnek, a tudatlanság a tudásnak, a barbárság a miveltségnek.

Éz a világegyetemnek alaptörvénye.

Minden alkalommal tapasztalhatjuk, hogy az életben nem annyira a mennyiség, mint inkább a minőség határoz, s hogy maguk a politikai intézmények szinte nem lehetnek alapjai, hanem inkább csak következményei azon miveltségi állapotoknak, melyeket a nemzet képes volt előállítani. Az állami viszonyok csak karjait, testét képezik a nemzeti életnek, melynek feje — a tudomány.

A tudomány a létezőnek természetét törekszik megismerni, s a törvények ama változatlan gyémánthálózatát napfényre hozni, a melynek keretébe az összes létező van beleépítve. De az ember csak annyiban uralkodik a természetben, a mennyiben annak törvényeit ismervén, azokat követi.

Ebben fekszik a tudomány hatalmának nagyszerű titka.

De a tudomány épen ezen természeténél fogva nem egyéni, sem nemzeti, hanem általános emberi. A tudományos miveltség az emberiség közös öröksége, melyet nem egy század, nem egy nemzet szerzett. Az évek s emberek ezrei munkásságának eredménye az, melynek fejlesztésében a mivelt nemzetek mindegyike kisebb vagy nagyobb mértékben részt vön. A tudomány csak a lakjára nézve lehet nemzeti, de tartalmára nézve nem.

Ézt nem szabad elfelejtenünk, különös most, midőn irodalmi életünkben egy igen nevezetes fordulat állott be. A mit egy év előtt nyiltan kimondani merészeltünk, az megtörtént: úgy látszik, hogy az utolsó évtized folytán kifejtett, s rövid idő előtt még olyannyira népszerű irányok túlélték magukat; — az üres hirlapirodalom nem talál többé oly nagy mértékben viszhangra a magyar nép egészséges érzületében; — s mi legkülönösebb, bár előre látható volt, az úgynevezett „írók“ maguk is elősegítik az önmegsemmisítés

szomoru munkáját. S e mellett minden jelenségek oda mutatnak, hogy nemsokára egy új, szebb aerának kell bekövetkeznie, melyben az anyira lealáztatott irodalom új életre ébredvén, s az általános műveltség színvonálára emelkedvén, megifjodott szép alakban fog feltűnni a nemzet kegyeletteljes szemei előtt.

Ezen új irodalomnak utat törni a „Kalauz“ feladata.

Ha a „Kritikai Lapok“nak rontani kellett, a „Kalauz“ építeni akar.

A „Kalauz“ iparkodni fog hazánkban a szellemi élet komolyabb termékei iránt előszeretettel ébreszteni s fokozni az által, hogy a tudományos műveltség aranyrúdjaikat, bármely nemzet irodalmi aknáiból kerültek is azok ki, váltópénzzé verve forgalomba hozza. Ezen czélból fogja a „Kalauz“ az általános műveltség jelentékeny ágainak legújabb fejlődését s jelen állását a legjelesebb külföldi munkálatok nyomán alapos, de lehetőleg népszerű értekezésekben fejtegetni; továbbá a hazai és külföldi irodalmak kitünőbb képviselőit, irányait s termékeit ismertetni, a világirodalmak mozgalmait, s különösen a tudományos és tanítványokat, szóval mindazon tényezőknél tevékenységét figyelemmel kísérni, melyek a hazai közműveltséget előmozdítani vagy gátolni képesek.

Ezen tárgysorozattal gondolunk hű „kalauz“ul szolgálhatni a haza miveltebb osztályainak a tudomány és közműveltség terén. Ha eddig is a hazai irodalom oltárára áldozatokat tudtunk hozni, azoktól ezután sem riadunk vissza; jól tudván, hogy az irodalomtörténet igazságos ítélőszéke előtt a mulasztási vétkek gyakran még súlyosabbak, mint a tetteges tévedések.

Riedl Szende.

Adalékok Humboldt jellemzéséhez.

Mióta Humboldt Sándor, a jelenkor legnagyobb természettudósa meghalt, Németországban egész Humboldt-irodalom keletkezett. A Varnhagen-féle levelezésnek Assing Ludmilla által eszközlött kiadása adta erre az első jelt. Ezen terjedelmes levélgyűjtemény tartalma mindenek fölött alkalmas is volt, oly irodalom kezdő-pontját képezni, mely céljául tűzte ki az örök emlékü férfiúnak titkos és legtitkosabb, csak legbizalmasabb barátai előtt nyilvánított nézeteit a nagy közönséggel is megismertetni. Alkalmas volt már csak azért is, mert mind azon nézeteket, melyek Humboldt jelleméről és belső kedélyi életéről általánosan el voltak terjedve, lényegesen módosította az által, hogy sok cselekvényeinek indokolását, világnézetmódjának legtitkosabb mozzanatait s az őt környező emberekről véleményét saját leveleiben tett bizalmas nyilatkozataiból derítette föl.

Mindenki természetesen fogja találni, hogy Humboldt minden nézeteinek nem adhatott kifejezést munkáiban. A főakadály erre nézve a társadalmi viszonyokban s az előítéletektől még mindig nem egészen ment közvéleményben keresendő. Humboldtnek többször nyilvánított meggyőződése volt, hogy épen a

társadalmi viszonyoknál fogva sokat kell elhallgatnunk, a mit tudunk, s a mi sokszor egész életirányunk alapját képezi. Voltak azonban az ő tartózkodásának még más okai is. Ő egyrészt sohasem szeretett oly dolgokat nyilvánosan kimondani, melyek fölött a legkisebb kétsége is volt; — másrészt egyes, másokra tán sértő gondolatait a nagy közönség elé hozni, s így az illető személyeket compromittálni, természetes, vele született gyöngédsége nem engedé.

Oly szellemek azonban, mint Humboldt, belső szükségességből kénytelenek a megfogamzott gondolatot másokkal közleni. A ki egy hosszú életen át mindig az igazság megismerését tekintette fő feladatának, az kételyeit s környezete fölötti itéletét nem zárhatja magába. A mély tudással ritkán oly mértékben, mint Humboldt nál párosult szerénységnek természetes következménye volt, hogy másoknál is kereste kételyeinek megoldását, kortársai fölötti itéletének helyreigazítását.

Nem akarjuk keresni, mennyire érezhették magukat följogosulva az illetők, a legtitkosabb magánviszonyok és nézetek közzétételére; hogy a gyöngédség és ildomoság, melylyel nagy férfiak emlékének tartozunk, nincsen-e ez által a legérzékenyebben megsérte; s hogy általában, nem bélyegezhető-e az, a mi a sokoldalú tudósnak baráti körben tett nyilatkozataival s egészen magán természetű leveleivel történt, a legkiáltóbb visszaélésnek. Azt el kell mindenesetre ismerünk, hogy mindezen közlések következtében itéletünknek Humboldtól egészen meg kell változnia. Egyoldalúság volna ugyan, ha azt akarnók állítani, mintha őt most már jobbnak vagy rosszabbnak kellene tartanunk, mint tartottuk azelőtt. Ő számunkra most is az marad, a mi mindig volt: a természettudományok lelkes apostola, s a nyájas, mindenki iránt előzékeny ember. Nézeteink róla csak annyiban változhattak, a mennyiben őt azelőtt ezen tulajdonai mellett még a legnagyobb kedélyű, legboldogabb emberek egyikének tartottuk, a mi a valóságban csakugyan nem volt. Ezt azok, kik Humboldtot csak munkásságából, nyilvános életéből, vagy vele történt néhányzori találkozásból ismerték, nem is sejtették. Csak kevés, bizalmasabb barátja tudta, hogy mélyen keblének belsejében a legiszonyúbb küzdelmek emésztő harcra dúl; hogy lelkében kedélyesség és kimondhatatlan keserűség egymásmellett honol; hogy Humboldt a tudós, a kifogyhatatlan báju társalgó, a magas és legmagasabb körök kedvence — s Humboldt az ember, két egymástól egészen különböző egyén volt.

Erős világosságnak mindig sötét árnyéka van. Nagy jellemek szinte okvetlenül, a tündöklő fényoldalakkal mellett sötét árnyoldalakkal bírnak. A világ eddig Humboldtnek csak fényoldalait ismerte, s a vakító fényhez szokott szem a róla legújabb időkben nyilvánosságra jött közlésekben most egyszerre az árnyoldalakkal nagy sokát pillantja meg. Természetes, hogy ez mindenkire, a ki azelőtt Humboldt jellemét tökéletesen ismerni vélte, a legviszásabb benyomást gyakorolta. Barátai boszankodva, tudományos irányának ellenei s a magukat nyilatkozatai által sértve érező nagyok mohó örömmel fogadtak minden újabb közlést, melyet alkalmasnak tartottak arra, hogy Humboldt nevét bemocskolja, s szétépje a dicsfényt, mely emlékéhez kötve van. De barátai ép úgy, mint ellenségei csalódtak. Az elsőknél aggodalmi s az utóbbiak öröme egyaránt túlzott, alaptalan. Csak ki az embert mint ideált akarja vagy szereti fölfogni, ki azt véli, hogy az általános emberi sajátságok levetkezése képezi a tökéle-

tesség mértékét: az mindenesetre, ha Humboldtnek barátja volt, roszalni fogja, ha ellensége volt, egy annak lealázására szolgáló új eszközt vélvén találni, örülni fog rajta, hogy ezen levelek, vallomások, emlékkönyvek stb. napfényre jöttek. De ki az embert úgy tekinti, a mint az van; a ki tudja, hogy csak fölületes, síma, színtelen jellemnél lehet kiengesztelődött, vihartalan kedélyt keresni; a ki nem valami magasabb lényt, hanem embert minden előnyeivel és minden hibáival lát, és akar csak látni az emberben: az, ha Humboldtnek barátja vagy ellensége volt, meg fog győződni, hogy sem boszankodásra, sem öröme oka nem volt. S ha az említett közlések borzasztó világosságot vetnek is Humboldt lelki állapotaira, ez mindennek fölött s majdnem egyedül csak ő reá magára nézve lehetett borzasztó; minden más emberben rokon- vagy ellenszenvet költhet ugyan, de csak az első lehet jogosult. Ki olly mélyen tekint az emberilét alapjaiba, mint Humboldt, s ép azért, mert ezt tevé, ellenkezésbe jő önmagával és szerencsétlen lesz: az még akkor is csak rokonszenvünket érdemelheti meg, ha lelkének keserűségében túlzásokba téved el, mellyek tán egyrészt igazságtalanok, de másrészt épen őt magát is szerencsétlenebbé tették, mint bármely más halandó lehet.

Egy adalék Humboldt életrajzához fekszik előttünk*). Kellemetlenül érint ugyan bennünket, hogy mindjárt a czímben csalódnunk kell. Csalódnunk, mert, velünk együtt bizonyosan mindenki azt fogná hinni, hogy Humboldt sajátkezű följegyzései adattak ki ily czím alatt; a mi nem úgy van. Mindazáltal sok becses közlést tartalmaz e két kötetre terjedő munka, s itt ott Humboldt kedélyi életébe mély pillantást enged vetnünk. Csak néhány példát akarunk fölhozni. Mily mélyen elkeseredett kedély lehet az, mely csak az árnyoldakat karolja föl mindenütt előszeretettel, mint Humboldt Sándor, kinek bátyjához az új világból irt egyik levelében ezt olvassuk:

„Hogy psychologok lehessünk, utaznunk kell, de úgy utaznunk, hogy az emberekkel közelebbi érintkezésbe jöjjünk. S ez nálam a legnagyobb mértékben megtörtént. Mily különös képzeteket alkottam én magamnak, hogy csak egyet is említsek, az indiánokról, míg azokat csak könyvekből s az utazók nagy csoportjának érzélgős firkaiból ismertem. Élvezet és elmeéllel megáldott magasabb lényeknek tartottam azokat, s azt hittem, hogy náluk minden erény otthonos. Ellenben csak eltoppult teremtményeket találtam bennük, kik mélyen az állatok alatt állanak s minden bűnre hajlandók. S ép azért mindinkább el is fognak enyészni, s az utóvilág számára ugyanazok lesznek, mik most számunkra Mexico és Peru elenyészett népségei.

Csak arra kérlek, hogy ez ítéletből ne következtessed, mintha az europaiakat magasabbra tanultam volna becsülni. A hol az új világban ezekkel találkozám, csak azon nézetemet erősíték meg bennem, melyet róluk magamnak még a régi Continensen alkottam. Én, fájdalom, megvetni tanultam az emberiséget, habár ezt nem is fogom mutatni soha, és pedig annál kevésbbé, mennél nagyobb lesz megvetésem.

Emlékezni fogsz még azon estére Frankfurtban, midőn először láttuk be, hogy az önzés az emberi cselekvények egyedüli rúgója. Akkor megegyeztünk, hogy a keresztyén egyház régi tana az eredendő bűnről helyes, — hogy az ember jó nem lehet. Ugyanaznap egy

szerencsétlenül segítettünk, s az emberek dicsérték nemes, jótékony lelkületünket; — mi beláttuk, hogy csak önmagunkért, csak hogy örömet szerezzünk magunknak, voltunk (ha ezen szó egyáltalában alkalmazható) nemesek. Beláttuk továbbá, hogy mindazon jónak, a mi a világon történik, kútforrása még a legjobb esetben is az önzésre vezethető vissza, s az abszolút jó csak agyrémnek tekinthető.

Nézeteim az új világban nem változtak. Az emberi nemet itt ép oly megvetendőnek találtam, mint az ő világban. Csak a formák különböznek, a dolog lényege ugyanaz marad. Mindenütt a világon a legkisebbtől a legmagasabbig egy összefüggő láncolatot pillantunk meg, melynek minden következő tagja az alatta állót megveti, és zsarnokoskodik fölötte, míg az alább álló, sokszor jobb meggyőződése ellen is, meghajols alkalmazkodik, hogy a magasabbnak kegyét megnyerje, s általa fölemeltessék.

Ezek háládatlan dolgok. Ilyenekkel nem is kelene foglalkozni. De épen ezek miatt van mindenesetre elég okunk, hogy elszomorodjunk, ha ezerszeres kinnal és veszélylyel bátran szembeszállunk s végre mégis kényteleneknek látjuk magunkat a legszebb tapasztalásokat és felfedezéseket, melyekre szert tettünk, saját belsőkbe zárni, mert az emberiség azokra még nem érett. Van elég okunk, hogy elszomorodjunk, ha más kilátás nem nyílik előttünk, mint nyomorult szellemeknek szolgálni, hogy nyomorult szellemek fölött uralkodhassunk.“

Ily nézetek mellett mindenki könnyen elgondolhatja, hogy Humboldt kedélyi élete nem volt irigylendő; hogy neki minden újabb tapasztalás, melyet mozgalmas életpályáján tett, csak új és újabb fájdalmat okozhatott. Bizonyos tekintetben maga is idealista lévén, természetes, hogy az életviszonyok tarka zürében sehol sem találhatta eszményképeinek megtestesülését, s csoda-e, ha elkeseredésében a legnemesebb érzést, a jó tett öntudatát is önzésnek tekintette? Ő minden viszonyaiban szerencsétlennel érezte magát. Az emberek gyűlöletesek voltak előtte, a tudomány nem elégité ki, s hogy a háromság teljes legyen, a családi élettől borzadt. Semmi sem volt neki annyira terhére, mint ha irók keresték föl. A „Memoiren“ névtelen kiadója beszéli, hogy Humboldt e tárgyban egyszer igen élesen nyilatkozott előtte. „Semmi sem nevetségesebb előttem, — mondá — mint ha valaki az orosz rabszolgaságról beszél. Azon rabszolgáknak kötelességeik mellett jogaik is vannak, de mi rabszolgák vagyunk jogok nélkül. Mi a rabszolgaság által fölülről és alulról egyaránt vagyunk lelánczolva és pedig annál érzékenyebben, minél megtisztelőbbnek hiszi a világ állásunkat. Engem a természettudományok hőségének tartanak, s azért mégis a legalábbvaló rabszolgája vagyok a legalábbvalóknak azok közül, kik a természettudományokba belekontárkodnak. Ezen bakesók mindegyike hivatva érzi magát elméje csodaszülötteit nekem beküldeni, engem együgyű levelekkel bosszantani, s én kénytelen vagyok barátságosan s jóakarólag válaszolni, csak hogy utolsó napjaim békéjét megóvjam.“

Humboldt lángolón szerette a tudományt; midőn egy alkalommal Párisban báró R. kisasszony, ki Humboldt kellemes társalgása által meghódítva, a hires utazóba szerelmes lett, azt kérdezte tőle, hogy nem volt-e soha szerelmes? — válaszolá: „már gyermekkorom óta lángolón, forrón szeretek, de szerelmem egyedüli tárgya mindenkor csak a tudomány volt, s mindig az is marad.“ S ez egyetlen szerelmese is cserben hagyá,

*) Memoiren Alexander von Humboldt's 2 kötet. Leipzig Schäfer 1860. nagy 8-dr. 5 tallér.

— ebben is csalódnia kellett. „Ha az ember — így nyilatkozott egyszer utolsó éveiben — nyolczvan évig fáradozik és kutat, végre mégis kénytelen bevallani önmagának, hogy semmit sem ért el, semmit sem kutatott ki. Ha csak legalább azt tudnók, miért vagyunk e világon? De a gondolkodó előtt minden talányos, és az is marad; s még a legnagyobb szerencse, ha valaki butának születik. — — — Megvallom, hogy én nagy mértékben dicsvágyó vagyok, s a dicsvágy boldogságát mégis elismerem. Ki fog rólam csak kevés század múlva is beszélni? Kénytelenek vagyunk elismerni, hogy voltak már évezredek előtt is népek, melyeknek helyesebb természetismerete volt, mint nekünk; de ki tudná azon idők és azon népek bűvárainak nevét megnevezni? Sőt én hiszem, hogy a görögök és rómaiaknak sokkal alaposabb bűváraik is voltak, mint minőket a számunkra fönmaradt irodalomból ismerünk. De a barátok kivakarták műveiket s csak azon könyveket őrizték meg, melyek az ő együgyűségüknek megfeleltek.“

Mindezen keserűségteljes nézetekhez járult még, hogy Humboldt a családi élet örömeiben sem találhatott kárpótlást túlsötét szemlélésmódja által okozott szenvedéseiről, mert azt ott nem is tudta, nem is akarta keresni. Egyenesen téves fölfogásnak kell azt bélyegeznünk, ha valaki Humboldt idegenkedését a családi élettől azon körülménynek akarná tulajdonítani, mintha nála a kedély mélysége hiányzott volna. Sőt az ok épen érzelmeinek túlságos mélységében feküdt. A tengerszem a bércznek tetéjén akkor is háborog, ha viharok nem korbácsolják föl hullámaikat. Mélysége tán nagyobb, mint a legmélyebb tengeré, s bár nincs semmi ok, hogy zajladozzék, még sem képes megnyugodni. Miért? — Mert forongása épen mélyéből származik. Említettük fölebb, hogy báró R. k. a. ,kivel Humboldt Párisban az 1812-ik év őszén ismerkedett meg, a már akkor is híres amerikai utazóba szerelmes lett. Mind kettőjük egy barátja — valószínűleg Arago — kísérletet tón, hogy Humboldtot házasságra bírja. Ez végig hallgatá őt, azután így válaszolt: „R. k. a. legbensőbb részvétemet költötte föl, de ép ezért kell kezét visszautasítanom. Ő mint nőm, csak szerencsétlen lehetne. Én nem vagyok arra teremtve, hogy családapa legyek. Azonkívül én a házasságot bűnnek, a gyermeknemzést súlyos véteknek tartom.“ Midőn barátja ezen nyilatkozata fölötti csodálkozását fejezte volna ki, Humboldt a népek ősmondáit és hagyományait kezdé neki elősorolni, s hoszasan fejtegeté, hogy ezeknek mindegyike egy boldog őállapotról emlékezik, midőn az emberek a házasságot még nem ismerték, melynek megismerésével azonban elvesztették boldogságukat. Azután folytattá: „Ne higgye azonban, hogy engem e féle régi vallási nézetek tévútra vezethetnének. De az én meggyőződésem is az, hogy azon ember örült, még több: hogy az bűnös, ki a házasság jármába gőrbéd. Örült, mert ez által szabadságát dobja el magától a nélkül, hogy érte megfelelő kárpótlást nyerne; bűnös, mert gyermekeknek ad életet a nélkül, hogy a szerencse bizonyosságát is adhatná nekik. Én megvetem az emberiséget minden rétegeiben; én előre látom, hogy utódaink még sokkal szerencsétlenebbek lesznek, mint mi vagyunk; — nem volnék-e bűnös, ha ezen nézetek daczára is utódookról, azaz szerencsétlenekekről gondoskodnám?“

Ki mondhatná, hogy az, a ki így gondolkodik, érzéstelen? Nem csillog-e ezen gondolatok sötét felhőin is át a legmélyebb érzelmenek bár elhomályosított sugara? S ha Humboldt azt mondja, hogy „valahány-

szor ártatlan kis gyermekeket lát, mindig elszomordik, mert nem képes soha sem azon gondolattól megmenekülni, hogy az csak folytonos roppant szenvedéseknek megy elébe;“ — ki tagadhatná meg akkor tőle az érzelmeket, habár azok tán közönséges fogalmaink szerint túlzottak is?

De váljunk meg a szomorú képektől, melyeket a nagy tudósnak lelki állapotai mutatnak. Mindig az volt végzeteljes sorsa a legkitünőbbeknek, hogy mindazon szenvedések, melyek az emberiség életfolyamában sokfelé elágazva és sokak közt felosztva az egyest kevésbé nyomják, az ő keblükben összpontosított erővel dúlják föl a boldogság és meglegedés virányait. S minden szenvedéseiről lehet-e a tudósnak kárpótlása tudományában, ha azon meggyőződéssel kénytelen meghalni, hogy „tudása legszebb gyümölcseit magával kell vinnie sírjába?“

Hegy i Gyula.

A regényirodalom legújabb irányai.

A szépirodalomnak legfiatalabb s kétségkívül legnépszerűbb ága a regény, mely a mult század második felében divatba jövén s rövid idő alatt mindinkább elterjedvén, arra látszik hivatva, hogy az előbbi századok epikai költeményeit pótolja, különösen Walter Scott óta túlnyomólag történelmi irányt kezdett követni Európa minden, irodalommal bíró népeinél. Azonban a legújabb időben különösen a külföldön egy nevezetes fordulatot tett, mely több tekintetben reánk nézve is annál tanulságosabb, mennél kevésbé lehet tagadni, hogy a külföldi irodalom napjainkban saját világnézetünkre, irodalmi életünkre sokkal nagyobb befolyást gyakorol, mint valaha. Ezen tekintetben kiváltképen a francia, angol és német regény az, mely megérdemli, hogy annak legújabb fejlődési irányaira magasabb, t. i. műveltség-történeti szempontból egy-egy pillantást vetvén, világosan megismerkedjünk azon fejlődési mozzanatokkal, melyekbe az a legújabb időben lépett.

Az angol regény mindinkább elhagyván a történeti elbeszélés eddig követett irányát, a jelenkori élet egyszerű előadására kezd szoritkozni, de e mellett ezen a téren is oly sajátos irányt vett, mely azt a többi európai népek társadalmi regényeitől lényegesen megkülönbözteti. Az angol újabbkori regénynek kiváló jelleme bizonyos genrefestésszerű modor az elbeszélésben, és tárgya a legegyszerűbb élet, mely csendesen, s minden figyelmet feszítő, vagy épen ideg-rázó események nélkül foly le. A mai angol regényíró főfeladata természetihven rajzolni le a közönséges, mindennapi élet egyszerű jellemeit, melyek esetlegesen többféle érintkezésbe jutottak egymással. A sajátos elbeszélés mindinkább háttérbe szorul, s helyébe több egymásután következő párbeszéd lép, melyekre — mint látszik — a fősúly fektetik. Ezen irány legkitünőbb képviselője George Elliot, kinek „Adam Bede“ ezimű regénye Angolhon határain túl is eléggé ismeretes; s már azon körülmény, hogy épen hölgy áll ezen irány élén, az egész irányra nézve jellemzőnek látszik.

Másképen alakul a regényirodalom Franciaországban. Itt is több év óta a társadalmi élet szerepel a regényekben szintűgy, mint a szinpadon, azonban egészen más alakban, mint az angoloknál. Végzeteszerű társadalmi kérdések, egyházi, politikai eszmék képezik a francia regény előadásának, s elbeszélési viszonyainak alapját. A társadalmi élet legsötétebb árnyol-

dalai, az erkölcsi romlottság, s az eszményi világtól való elidegenedés, mely a francia felsőbb köröket jellemzi, ellentétbe állittatik az alsóbb néposztályok életével, melynek romlottsága, prostitutioja a legragyogóbb színekbe burkoltatik s mint a társadalmi viszonyok természetszerű következménye igazoltatik. A bonyolódás, a kalandok, a cselekvés gyors menete, az események rohamra képezik a francia regény fősajátosságait, mi mellett a cselekvő személyek gyakran egészen szintelenek s elmosódvák, s így egymáshoz többé vagy kevésbé hasonlók is. Victor Hugonak legujabb, nálunk is ismeretes regénye elég világosan mutatja, hogy még a felsőbb rangú írók sem képesek magukat ezen befolyás alól egészen kivonni.

Az angol és francia regény ezen fordulata a német regényirodalom legujabb alakulására is döntőleg hatott. Némethonban is a társadalmi regény lépett előtérbe. Azonban ez már azért sem képes az egész tért elfoglalni, mert a németek még mai napig sem bírnak oly központtal, melyben az egész nemzet élete tükröződnie vissza. Valamint a politikai életre nézve, úgy az irodalomban is különböző körök alakultak Némethonban, melyeknek mindegyike sajátlagos intézményekkel s életfejlődéssel bír, melynek előtüntéte már azért sem hathat általánosan az egész nemzetre. Ez okból nem is lehet szó a német regénynek valamely különös, a többiek felett kirívó irányáról, sőt annyi bizonyos, hogy ott a társadalmi regény mellett a legkülönbözőbb nemek ma is egyaránt képviselvék.

Nálunk a regényirodalom a legujabb időben majdnem kizárólag külföldi munkák fordításaira szorítkozván, azt közelebről jellemezni nem lehet. Azonban nem minden ok nélkül reméljük, hogy ha egyszer a nyilvános élet ismét új lendületet nyer, nálunk is fel fog virulni az iradalomnak ezen ága, s a hazai társadalmi élet hű tükrét mutatván, ismét azon polczra emelkedni, melyet azelőtt elfoglalt, s melyen az a nemzet pártolására igényt tarthat.

Virkler Endre.

Életjelek egy idegen világból.

Nem hiában tartjuk mi európaiak Amerikát a mesék világának. Annyi csodálatosat, annyi hihetlent hallottunk már e világrészről; annyi mindenféle igaztalan és féligaz dolognak híre jött már onnét hozzánk, hogy végre is természetes, ha csak kételkedve s hitetlenül fogadunk minden újabb hírt, mely az újvilágban történt nagyszerű eseményekről vagy felfedezésekről tudósít bennünket. Hol egy El-Dorado s egy aranyország annyira elhírhedett, hol a humbug-nek annyi mindenféle más neme található bölcsőjét; a mely világrész emberei oly híresekké lőnek az üres zajról, melyet elő tudnak minden semmiséggel idézni: azon földről s azon emberektől érkező minden tudósításnak nem fogunk az első szóra mindjárt hitelt adni még akkor sem, ha sokkal kevésbé mesésen hangzanék is mint az, melyet itt már csak különöségeért is röviden akarunk megemlíteni.

„Egy távol világ művésze küldött képet a földi mütárlatra.“ E szavak olvashatók a „Breslauer Zeitung“ értesítője szerint egy amerikai tudósnak egy amerikai tudóstársaság évkönyvében kijött jelentésében.

Ki ne volna első pillanatra meglepetve ily hír által, kivált ha az a tudományos világ előtt ismert névvel hozatik kapcsolatba, mint minő dr. Hopkins-é. Az első nyomás hatása alatt önkénytelenül is ábrándokba merül a lélek s a főnebbi állítás kiszámíthatatlan hord-

erejét és fontosságát, s azon visszahatást méregeti, melyet az, ha valónak bizonyulna be, egész tudáskörünkre okvetlenül gyakorolna. Tagadhatatlan, miszerint már maga a pusztá gondolat is, hogy valamely földünkön kívül létező vagy létezett égitestről nemcsak a szerves, hanem a szellemi életnek is ily kétségtelen bizonyítéka jutott volna hozzánk, oly varázshatalmu vonzerővel bír, melynek az első pillanatban alig vagyunk képesek ellentállani. De tagadhatatlan az is, hogy az első örömmámort nyomban követi a kiábrándulás, mihelyest komolyabban gondoljuk át a részleteket, mihelyest kissé megnyugodván, ismét eszünkben jut, hogy e tudósítás Amerikából érkezett, azon Amerikából, mely a humbug-nek szülőföldje.

A „Bresl. Ztg.“ értesítője szerint, ki mint állítja az eredeti értekezést fordította le, a tényállás rövid kivonatban a következő:

Dr. Hopkins, a kingstown-i tudóstársaság, tagja a mult 1862-ik év augustus havának 10-én éjjel féltizenkét óraker indult meg gyalog két kísérvével Port-Royalból hazafelé Kingstown-ba. Tiszta éj volt, s a majdnem teli hold már a nyugati láthatár felé hanyatlott. Hopkins figyelmét utközben egyszerre a zenithben előtűnő pompás hullócsillag vonta magára. Kevés pillanattal később egy tüzes fénygolyót látott alá hanyatlani, melynek nagysága körülbelül a hold-átmérő kétharmadának felelt meg, s melynek előbb füstös-vörös színe rögtön vakító fehérré lett. Ekkor mintegy fél másodpercig megállapodni látszott s azután könnyű duranással szétpattant. Darabjai három főirányban szórodtak el. Hét-nyolcz másodperc mulva összetörő ágak recsegését s olyanféle zörejt hallott mintegy ötven lábnyira maga mögött a három éji vándor, minőt valamely nehéz testnek puha talajra való zuhanása okoz, s ezt egy újabb erős esattanás követte. A hely színére sietvén a lenyugvó hold végső sugarainál még egy összeszevűzött indigó-cserje maradványai közt csakugyan megtalálták a légkövet (aërolith), melynek kiálló fölülete körülbelül egy négyszög-rőfnyi kiterjedésű volt. Az egész tömeg egy lábnyira állott ki a földből; hém-mérsékét öt perczel esése után Hopkins 220 Fahrenheit fokra becsülte. A légkő, mint másnap történt kiadásakor kitűnt, két és fél lábnyira furódott a földbe és 6000 fontot nyomott *).

Az eddig röviden vázolt eseményben semmi hihetetlen sincs; abban ma már a világon tán senki sem fog okot találni a megütközésre. De a dolognak főslupontja nem is ebben, hanem a légkő tüzetesebb vizsgálatánál talált különös, mondhatni hihetetlen részletekben fekszik.

Dr. Hopkins azt állítja, hogy az egész légkövet fekete porszerű anyag burkolta be, melyben ó górcsői vizsgálat és vegykémelés által szerves anyagok elégségből származott szénport vél megismerhetni. A légkő különböző töréshelyein pedig egy barna, könnyű, inkább lágy és összenyomható, mint morzsolékony anyagot talált, melyről sokáig nem tudá, hogy minek tartsa, mig végre „nyolcz napi fáradozása után sikerült neki a port-royali vegytanár Servais segélyével azon fontos tényt megállapítani,“ hogy a kérdéses anyag nem egyéb, mint valamely szinte szerves eredetű, földszurokféle test. A szabálytalan köb alakú légkőnek egyik fölülete egészen sima volt, melyen dr. Hopkins szabálytalanul elszórtaknak látszó számtalan vonalt pillantott meg. Miután

*) A kőnek négy vegyész által eszközlött vegykémelése a következő eredményhez vezetett: mész 62,1; kovaföld 21,2; agyagföld 6,5; vaséleg 4, 9; kobaltéleg 1,0; nicoluméleg nyomai; szénsav és vesztesség 4,3 ha az egész 100,0.

borszesz és víz segítségével e fülletet egészen megtisztította, a simára csiszolt lapon csodálkozva szemlélte egy finoman, s a mi láttávlati törvényeinknek teljesen megfelelőleg(!) kivésett képet. Főn a képnek mintegy közepe táját egy sugáros kör, a nap, foglalta el. A háttérben a dombos vidéket úgy látszik növényzet borította, de a kőlapnak épen ezen része nagyon szenvedett a törés által, úgy, hogy maga a rajz is már alig kivehető. Az előtérnek baloldalát egy sor ház, vagy jobban mondva boltozat képezi, melyek egy meredek szikla oldalában látszanak feküdni.

Három boltozat előtt ugyanannyi csodálatos, egyenlő alak áll; mindegyikük olyan, mintha négy függélyes cső fölé egy ágyú alakú henger volna fektetve. Ezen hengernek végein két kisebb, közepén pedig egy nagyobb kidomborodás látható. Hopkins, a két szélsőt a túlvilági lény két fejének, a középsőt hasüregének tartja. A képnek közepe amphitheatrumszerű félkört mutat, melynek egyes helyein valami lépcsőhöz hasonló formák kivehetőek. Itt különböző távolban hét alak van ábrázolva, melyek a boltozatok előtt állókhoz hasonlítanak. Ezek oly gyorsan látszanak tovagurulni, hogy a port verik föl maguk mögött. Egészen az előtérben végre két az előbbiektől első pillanatra különböző alak áll, melyeket azonban Hopkins közelebbi vizsgálás után amazokhoz mégis hasonlóknak tart, csak hogy heves vitában vagy veszekedésben levén egymással, két, mint a szíj összegöngyölgetett lábón állnak egymással szemben, hasonlítván két egymás ellen berzenkedő hernyóhoz. A légkő egyik oldalához egy folyadékot vezetésére szolgálhatott csőnek darabja van erősítve, egy másik oldalát pedig valami faltapaszhhoz hasonló anyag borítja. Az amerikai tudós tehát az egész légkövet a rajzban látható boltozatok darabjának tekinti s ennek arányai-ból följosogitva hiszi magát a túlvilági lények nagyságát egy és egy negyed lábnyira határozni.

A hosszadalmas leírásból itt csak a legfőbb pontokat emeltük ki, egyelőre mind a terjedelmesebb leírást, mind Hopkins következtetéseinek elősorolását fölsőlegesnek tartván. Ezzel azonban nem akarhatunk egyenes ítéletet hozni, s nem is érezzük magunkat hivatva arra, hogy az egész dolog fölött végérvényesen pálcázt törjünk, — annál kevésbé, mert meg vagyunk győződve Humboldt ama szavainak igazságáról, hogy: „egy pöffeszkedő kételkedési hajlam, mely tényeket dob el, a nélkül, hogy azoknak lényegébe hatni csak törekednék is, egyes esetekben majdnem még ártalmasabb, mint a gondolattalan hiszékenység.“

Ha a kérdéses légkő valóban létezik, akkor nem csak lehet, de kell is azt bővebb és tüzetesebb vizsgálatok tárgyává tenni. De mi épen és egyenesen annak létezését, vagyis, hogy helyesebben fejezzük ki magunkat, a „Bresl. Ztg.“ értesítője jelentésének valódiságát vonjuk kétségbe, élénk emlékezetünkben lévén még, hogy midőn Herschel a jóremény fokán oly nevezetessé vált Cap-munkálatain dolgozott, a németországi hírlapirodalom szinte éktelen zajt ütött azon csodadolgokkal, melyeket a nagy csillagbuvár állítólagosan a holdban látott volna. Később kitűnt, hogy Herschel csakugyan foglalkozott a holddal is, de soha sem látott s nem is akart látni soha olly dolgokat, minőket a német journalisták láttattak vele.

Lehet, hogy dr. Hopkins is csakugyan talált egy légkövet, s megengedjük, hogy azt a kingstown-i tudóstársaság évkönyvében le is írta; de, hogy a „Bresl. Ztg.“ értesítője ugyanazon leírást fordította-e s nem telt-e kedve benne, a világot, habár csak rövid időre

is elbolondítani; vagy, ha ez nem, dr. Hopkins nem üzőtt-e rossz tréfát a kingstown-i tudóstársasággal: ezt legyen szabad mindaddig kétségbe vonnunk, míg az egész tényállást hitelesebb forrásból eredő tudósítások által egészen földerítve és tisztába hozva nem látjuk.

Corzán Gábor.

Hazai könyvszemle.

A felsőbb mennyiségtan alapvonalai. Irta Weiss János Ármín, felavatott mérnök, a m. k. József műegyetemnél a felsőbb mennyiségtan s a leirati mértan r. ny. tanára, a M. Tudom. Akadémia levelező és a természettudományi társulat rendestagja. — Kiadta a M. Tud. Akadémia.

Második rész: A különböző és egészszeti hánylat alkalmazása a mértanra és Toldalék: A felsőbb fokú egyenletek elméletéről. Pest 1862. Ára 4 ft 50 kr.

A régi szokás oly hatalom, melylyel ritkán tanácsos ellenkezni. Alkalmasint ezt tartá szerző is szem előtt, midőn ezen önálló művét a felsőbb mennyiségtan második részének címezte. Az által azonban, hogy egyszerűen: felsőbb mértannak nem nevezte, hanem helyesen műve első része alkalmazásának a mértanra mondta, sikerült gyöngéden figyelmeztetnie a szokott beosztásnak helytelenségére. Mert ha a mondott hánylat alkalmazását a mértanra szabad a felsőbb mennyiségtan második részének mondanunk, hány részzel bír akkor ezen tudomány? Ha nem veszszük is tekintbe a valódi felsőbb mértant, miért nem kellene aztán a különböző és egészszeti hánylat alkalmazását a fizikára, mechanikára, csillagásztanra stb. annak 3-dik, 4-dik, 5-dik stb. részének mondanunk?

Szeretnők ugyan az alkalmat arra felhasználni, hogy a matematikának helyes beosztási elvét, és pedig egész általánossággal megfejtsük. De fájdalom a hely szűke kényszerít, hogy minél rövidebben végezzük feladatunkat: a szóban levő mű ismertetését.

A húsz ivnyi s három szakaszra oszló mű rendeltetése főleg az levén, hogy a műegyetemi tanulóknak szolgáljon kézi könyvül, szerző következetesen mellőzte mindazon mértani igazságok fejtegetését, melyek sem gyakorlati értékkel, sem kiváló elméleti érdekekkel nem bírnak. Az első szakaszban az elemző térmértant mintegy bevezetésül tárgyalván, abból csak épen annyit ad elő, a mennyire a következőkben szüksége van; nevezetesen csak a merőleges összrendezettek vonatkoztatottak fejtegetésére szorítkozik. A második (sajátképen az első) szakaszban a síkban fekvő görbevonatok elemeinek (érintő, deréklő, érintő-kör s a görbület sugara, a lefejtett (evolute), a terület s az ivhossz) törvényeit szép egyszerűséggel, habár gyakran kissé túlzott sorkiméléssel lehozván, azon szabályokat fejtegeti, melyek szerint a forgási felületek köb-, s a forgási testek felülettartalma számíttatik ki; a mű nem csekély előnyére pedig befejezi ezen szakaszt annak vizsgálásával, hogy miként határozatnak meg a görbe vonalak oly tulajdonokból, melyek különböző egyenletekre vezetnek. A vizsgált g vonalak közt néhány olyat is találunk, melyeket a közkezen forgó (természetesen nem magyar) tankönyvekben hiába keresnénk, szerző pedig, miért is elismerésünket nem tagadhatjuk meg tőle, azokat elméletek szerföltötti érdekessége tekintetéből felvételre méltatta.

Nem kevésbbé gondosan találjuk kidolgozva a 3-dik szakaszban a térben fekvő vonalak s felületek-

ről előadottakat. Megjegyzendő még, hogy a tételek mind a két szakaszban, a mennyiben célirányosnak látszott, a sarkösszrendezettekre is vonatkoztatvák. Az ábrák különös táblákon s nem a szöveg közt mellékelvék, alkalmasint azért, mert itt sokkal több költség nélkül nem lehetek volna oly nagyok, tiszták s világosak, mint a minők most a táblákon.

Ezekkel, úgy hiszszük, mindent érintettünk, a mit különösen kellett kiemelni a mű jellemzésére. Mert a toldalék épen nem szerves alkatrésze annak, míg másrészt jeles írói tulajdonságaival már az első rész bemutatása alkalmával volt szerencsénk megismertetni a t. közönséget. Tartózkodás nélkül kimondhatjuk tehát végre, hogy ezen, a kiállításra nézve is nagyon kielégítő mű megjelenése által valóban örvendetesen gyarapodott tudományos irodalmunk s első sorban nincs más kívánságunk, csak hogy érdeméhez képest el is terjedjen.

Grossmann Ignác.

Kalauz a természetrajz oktatásában. II. Rész Növénytan algymnáziumok s alreáltanodák használatául írta Minikus Vincze. Veszprémben. Nyomatott Ramazetter Károlynál 1862. VI. s 130 l.

Volt nekünk már azelőtt is néhány magyar tankönyvünk, és mégis várva vártunk többet. Hogy miért, azt talán alig kell fejtegetnünk. Kevés ember lesz, ki nem fogná belátni, hogy a mi eddig megjelent, kevés kivétellel, használhatatlan, a mi pedig még valamennyire használható volt, már koránál fogva nagyon is hátra van a tudomány mai álláspontjától. — Midőn körülbelül másfél hónap előtt Pesten voltam, többen figyelmeztettek a főemlített munkára; jele annak, hogy valami jobbat vártak. Én a könyvet e lapok fáradhatlan szerkesztője szívessége nek köszönöm, és most van szerencsém a nyilvánosság iránti kötelességemnek eleget tenni, megjegyezvén, hogy mindazt mit mondok, egy é n i nézetemnek kérem tekintetni. Kötelességünk a hazában minden könyvre figyelmeztetni; — ha jó, hogy tudják, ha rossz, a hibástól mindenki ovakodjék és ha semmi tekintetben sem tesz eleget, ignoráltassék.

M. könyve a középtanodák alsó osztályai számára van írva; hányszor kell ily intézetekben működő tanárnak tárgyakat tanítani, mikhez — tudom az értelmese megbocsátják a kifejezést — nagyon keveset értenek. — De belátom, hogy a munkát tárgyalnom kell már. Legyen:

Szerző az előszóban mindjárt oktató módon köszönt be. Nem hiszszük, hogy lesz egy tanuló is, ki nem olvassa el azt, mert vonzónak látszik, — — — pedig hány téveszmére akadunk ott egy lapon is!!! Szerző azt tartja, hogy a növények osztályozása nehezebb, mint az állatoké; mi nem tudjuk, de nem is sejtethjük miért? Az állattanban sokkal kevesebb rendszer dolgoztatott ki, mint a növénytanban; ez már arra mutat, hogy könnyebb az egész növényzet átnézetét magának megszerezni, mint az állatországot. Most is több foglalkozik a növénytanal csupa tudománykedvelésből, mint az állattan minden ágával; és hogy őszinték legyünk, nem ismerünk egy élő embert sem, ki az állattan minden részeiben annyira jártas volna, mint sokan a fűvészetben. Az, a mit a tenyészszervek változatosága, parányisága és rejtélyességéről mond szerző, azt sejteti velünk, hogy a második lépést az állattanban még nem tette meg, mert akkor ilyesmit nem állítana; akár kicsoda emlísnél azok könnyen láthatók, de már

azt szeretnők tudni, vajjon könnyebb-e azokat a héj-janczoknál felkeresni, mint a növényeknél? Az, a mit nem virágos, egy és két-szikű növényekről mond szerző úgy látszik, hogy középkori eszmékből támadt, és valamint az egész, semmi összeköttetésben sincs azon következtetéssel, melyet szerző így fejez ki: „Inné ered a rendszerek változatosága (??) és azon meggyőződés (!), miszerint a jövőkor egy tökélyesebb rendszer megállapításának kulcsát rejtheti magában.“ — — Az ellen ünnepélyesen szabadkozunk kell, hogy „Fürrrohr vagy Pokorny tankönyveiből a természeti rendszerben nemcsak tájékozódni, hanem azt a tanfolyam alatt elsajátítani is lehet.“ — !! Tudtunkkal Fürrrohr Linné rendszerében írta növénytanát (Grundriss der Naturgeschichte für den ersten wissenschaftlichen Unterricht. Neunte Auflage 1853. Zweiter Theil, Botanik 172—359 l.) és függelékül adta a 350-ik laptól kezdve a De Candolle rendszerének átnézetét; Pokorny pedig nem is jellemez minden rendet, már pedig ez úgy következik egymásután, mint a láncz minden egyes szeme, és csak akkor lett volna az eljárás igazolható, ha ama territorium virányának csakis rendek utáni átnézetét adta volna, a mi tudtommal nem történt. Én e tárgyról beszéltem Pokornnyal, és az nekem igazat adott; több commentar talán nem kell, hiszen belátja mindenki a hibás állítást. Ama nézettel, hogy az alaktan előre bocsátassék, egyezünk, és azt kívánjuk, hogy az egész terjedelmében taníttassék, a növények leírása pedig egészen maradjon el, és csak gyakorlatassanak a tanítványok előpéldányokon a leírásban, hanem ne kényszeríttessenek a hájba való bema-golásra, vagy a nagyobbbrészt hibásan rajzolt ábrák megismerésére, hiszen természetrajzot a természetben kell tanulnunk. A mi a porodák és termék titkos és csodálatos működését stb. illeti, az majdnem úgy áll az állatoknál*) is; már most miért a böles alkotóra utalni; annak működését mindenben kell csudálni és nem csak ez egyetlen esetben. M. ur a szép izlés és erkölcsi irányról szól; én azt tartom, főkép tanárok számára van írva a bevezetés; ellenkező irányok is szoktak taníttatni a nevelés tanban? A mi a nemi különbséget illeti, helytelen volt azt megemlíteni; megvagyunk arról győződve, ha eme kifejezések megemlítették volna is az előszóban, talán nem lett volna annyira káros befolyással, mint lesz. Hogy a növény definitiója a könyv kezdetén van, nem helyeselhetjük, miután Schleidennel egyezünk, ki ezt állítja: „Die wissenschaftliche Beantwortung der Frage: was ist eine Pflanze? ist nicht der Punkt, von dem sie ausgehen kann, sondern ihre letzte und höchste Aufgabe.“ — — ki nem nevetne azok közül, kik csak az utolsó tíz év óta is figyeltek a tudomány fejlődésére, ha azt hallja: a növények az állatoktól egészen különvált sajátosságos

*) Die bestimmte Gestalt des Befruchtungsstoffes, meist als bewegliche Saamenfäden, geht durch das ganze Thierreich; das Eindringen der Saamenfäden in das Eichen darf man für alle Thierklassen nachgewiesen annehmen, da die Beobachtungen sowohl an niedern als an mehreren Abtheilungen der höchst Entwickelten, der Wirbelthiere, gemacht worden sind.

Bei der durchgehenden Einförmigkeit des Befruchtungsprocesses in seinen wesentlichen Zügen von den niedrigsten bis zu den höchsten Thieren; bei der völligen Uebereinstimmung der Algen, Charen, Leber- und Laubmoose, Farn, Equiseten und Rhizocarpeen mit den Thieren in Bezug auf die Hauptpunkte, scheint es mir zur Zeit wenigstens noch sehr unwarscheinlich, dass bei den Phanerogamen plötzlich ein verschiedener Vorgang sich geltend machen sollte. Schleiden Botanik als inductive Wissenschaft. IV. Aufl. Leipzig 1861. XI. XII. l.

határt képeznek, melyet növényországnak neveznek (sic!). Nem hallott még szerző soha semmit az ázalogok- és moszatokról, nem hallotta azt az indítványt, hogy eme kétes lények, mikről nem tudjuk, vajjon állatok vagy növények, egy francia tudós szerint chaodion-neaknak neveztesse.**) A morphologiai rész ellen sok kifogásunk nincs, de annál több a systematicai ellen. Mit mondjunk, ha szerző azt állítja, 18. l.: a gyöpi pávafark (*Dictyota pavonia*) némileg a gombához hasonló; 19 l. 20 §-hoz a—d-ig felsorolt növényekhez, mi azt tartjuk a növénytan feladata azt mondani, hogy mily alakja van a növénynek és csak azután lelhelyét és hasznát felemlíteni. 20. l. e) 38. 7. A sarjús hipon (*Hypnum proliferum*) helyesebben (!?) ágas moh (*Astmoos*), vajjon nem nevetne a fölött még a legstokusabb fűvész is, hogy helyesebb a *trivialis* név, mely majdnem minden tájon más, a tudományosan megállapítottnál? 21. l. Polyvások (*Glumaceae*). Talán jó lett volna itt mondani: nagyobbbrézt Linné 3. osztály, de jön elő a 2. 6. 21. osztályban is.

De elég ebből ennyi, mert belátom, hogy egészen új könyvet kellene írnom, ha mindent megakarnék czáfolni a mi hibás és javítani a mi rossz. — A mit szerző a növénygyűjtésről mond, arról győz meg bennünket, hogy nem a természet után tett vizsgálódásai után írta meg könyvét, hanem a legszerencsétlenebb munkákból compilálta.

Félreismerhetetlen ugyan szerzőnél a jóakarát, s ép ezért csak azt tanácsolhatjuk neki, hogy ha tán alkalma volna második kiadást készíthetni, jobb és csak legujabb forrásokat használjon, mire nézve kívánt felvilágosításokkal e lapok t. szerkesztőségének közvetítése útján mindenkor örömet szolgálunk. Akkor ha e téren ismét találkozoznánk, remélem kevesebb keserőséggel fogunk egymástól megválhatni.

Kanitz Á.

Vegyes közlések.

Földalatti víz. Delesse számítása szerint földünk térfogatának $\frac{1}{900}$ részét, tehát közel három millio köbmérföldet földalatti vizek töltik be, melyek e szerint az egész földtekének nem jelentéktelen részét képezik. Ugyan ő valószínűnek tartja, hogy ezeknek mennyisége a föld fölületén létező vizet is meghaladja.

Az ikeresillagok kiegészítő színei (complementäre Farben). Zöllner kísérletek alapján kimutatta, hogy az ikeresillagok kiegészítő színei nem tekinthetők tárgyilagos tüneménynek, hanem a látidegnek subjectiv működésén alapulnak. Ő t. i. photometerjének egy mesterséges csillagát oly közel hozta az égboltozat egy fehér fényű csillagához, hogy a kettő együttvéve a távcsőn t tekintve ugyanolyan benyomást tett a szemre, mintha ikeresillag volna. A colorimeter segítségével azután a mesterséges csillagnak mindenféle színt adott, s méltán elcsodálkozva tapasztalta, hogy a fehér égi csillag a különböző színeknek rendre megfelelő kiegészítő színeket ölté magára.

Egy nagybecsű codex felfedezése. Lipsében legközelebb Tischendorf Constantin egy

**) Handbuch der medicinisch-pharmaceutischen Botanik. I. l.

munkája jelent meg ezen czim alatt „Aus dem heiligen Lande,“ mely nemcsak a német olvasókra, hanem általában mindazon mivel emberekre nézve is különös fontosságu, kiket a tudomány haladása általában még érdekel. Ezen munka az igen érdekes utazási leírás, s egy, az izraeliták kivándorlási utját illető kritikai értekezésen kívül jelentést tesz egy, a sinai klastromban talált régi görög bibliacodex felfedezéséről. A szerző 15 év alatt háromszor utazott a sinai hegyre. Mindannyiszor nagy fontosságu eredményekhez jutott, de ez esetben oly felfedezést tett, mely a hermeneutikára s a szent könyvek teljességére nézve oly nagy jelentőséggel bír, melyet a tudománynak kellőleg méltányolnia kell. Tischendorf már első utazása alkalmával, t. i. 1844. a sinai klastromban egy görög bibliacodex egyes töredékeit pillantotta meg, de azt csak a jelen alkalommal láthatván egész teljességében, kiűnt, hogy ezen codex valószínűleg a bibliai szöveg görög kézíratai közt a legrégebb, t. i. a 3. vagy legfeljebb 4. századból való. A klastrom Iconomusa egy régi darab veres posztót mutatott, melyben 346 nagy pergament-alaku levél volt takarva, és pedig: az ő testamentom 22 könyve, azok közt az apokryphák is, továbbá az egész új testamentom, Barnabás egész levele stb. mindössze 120,000 rövid sor a 4. század írásmódja szerint. Azonban a klastrom főnökei, kik nélkül ez ügyben semmit sem lehetett tenni, Kairóban új érsek választásánál levén, oda utazott Tischendorf is. Sokáig folytak az alkudozások; csak nagy ügyvel bajjal lehetett a megszerzés útjában álló akadályokat elhárítani, míg végre a sinai klastrom újra megerősített főnökei a kéziratot Tischendorfnak kézbesítették, ki azt az orthodox czárnak átnyujtani szerencsételtett.

Simonides a merész hazugságairól és az okmányhamisításban tanusított rendkívüli ügyességéről ismert s ép e tulajdonai miatt világhírűvé vált görög, legujabban Tischendorf ellen szállt sikra, s azt állítja, hogy a sinai bibliát sok meglepő és eltérő olvasásmódjával s ezer különféle kéziratú javításaival egészen ő írta. Tischendorf, miután Simonides úr ez újabb óriási hazugsága több angol s egy német lap hasábjain is helyet talált, szükségesnek látta ezen megtámadásokra egy kis röpiratban (*Die Anfechtungen der Sinai-Bibel. Von Constantin Tischendorf. Leipzig, Carl Fr. Fleischsch, 1863.*) válaszolni. Ebből azon meggyőződést méríthetjük, hogy Simonides állításában a legeszeveszettebb ellentmondások csak úgy hemzsegnek, s hogy a ravasz görög minden eszélyessége mellett sem tanulta még meg azon régi igazságot, hogy minden hazug embernek első nélkülözhetetlen kelléke a jó emlékező tehetség.

= A „Magyar Sajtó“ ujdondásza megemlítvén, hogy a „Kritikai Lapok“ a megbukott „Kalauz“ ominosus czimét vették föl, egyszersmind csudálkozni látszik azon, hogy „professorok“, nem pedig „írók“ akarják ezen lapban a tudományos munkákat ismertetni. Mi sokat tapasztaltunk ugyan már a hirlapirodalmi világban, a mi csodálkozási képességünket nagyon lehangolta, de jelenleg mégis kell csudálkoznunk azon „ujdondász“-on, a ki ilyen dolgokon tud csudálkozni.

Tartalom: Mit akarunk. Adalékok Humboldt jellemzéséhez. Az újabkori regény irodalom. Életjelek egy idegen világból. Könyvszemle. Weiss: Felsőbb mennyiségtan alapvonalai. Kalauz a természetrajz oktatásában. Vegyes.

Kiadó: Demjén József.

Felelős szerkesztő Riedl Szende.

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

Szerkesztőség:

hová minden a lap szellemi részét illető küldemények intézendők: nagyhid-utca, redoute-épület. — Bérmennetellenül csak ismertkéziratú levelek fogadtatnak el.

Előfizetési ár:

Május—júniusi foly. . . 1 fjt 50 kr.
Május—septemberi foly. 4 „ — „
Május—decemberi foly. 6 „ — „
Egyes számnak ára . . . — , 20 „

Kiadó-Hivatal:

DEMJÉN ÉS SEBES

könyvkereskedése (egyetem-utca 2. sz.) hová az előfizetési pénzek s a lap anyagi részét illető minden küldemények intézendők.

2. szám.

Pest, 1863.

Május 17.

A francia irodalom állapota III. Napoleon alatt.

A második császárság a francia irodalmi és művészeti életre ép oly kedvezőtlen befolyású, mint volt I. Napoleon kora. Sőt, ha ez utóbbinak idejében az irodalom és művészet sokkal inkább le is volt bilincselve és a császári censura által korlátozva, legalább azon előnnyel bírt, hogy benne az erkölcstelenség nem hatalmasodott el annyira s nem toltta magát a szegyennek oly legkisebb érzete nélkül az előtérbe, mint a mostaniban. I. Napoleon nagy súlyt fektetett a külső illemre, s gondosan őrködött az előirt, s rendszerek által körülczirkalmazott erkölciség fölött, úgy, hogy ha titokban erkölcstelen munkák és képek — melyek különben Franciaországban soha sem hiányoztak — el is terjedtek, a császári despotismus minden rendelkezésére álló eszközt felhasználta, hogy az erkölcstelenség kirívóbb termékei legalább a nyilvánosság teréről kiszorítottassanak. Ellenben mai nap a színházakban, könyvkiiratokban s műtermekben az erkölcstelenség a legleplezetlenebb alakokban szabadon mutogathatja magát, daczára minden, inkább csak látszólagos s pillantnyi hatásra számított rendeleteknek, parancsoknak, s megintéseknek, melyeknek feladata ezen áradatnak gátot vetni. Itt azon kérdés is merülhet fel, vajjon tulajdonképen nem czélszerűbb-e a nemzet frivol, romlott lelkületének szabad tért nyitni, hogy kitombolhassa magát, mint censurái törvények által egy időre elnyomni, s így szép álarcz által, mely alatt azonban egy torzkép rejlik, a világot ámitani. Ha az erkölcsi romladozás elemei nyíltan kiléphetnek, akkor legalább a jobb, nemesebb törekvések több alkalmat s nagyobb tért találnak azok ellen küzdeni. Hamarabb győzhetjük le azon ellenséget, a ki a harcztéren vélnünk nyíltan szembe száll, mint azt, a ki titkos rejthelyeken leskelődik. De hogy Franciaországban daczára a mindenütt kirívó kórjeleknek még nemesebb erők is vannak, melyek a bajt felismervén, a jobb elemek győzelmét iparkodnak előmozdítani, azt tanuljuk egy igen érdekes munkából, mely legközelebb Reymond Vilmos tollából került ki, s Berlinben látott napvilágot. *)

Reymond a francia Schweizből származik, azonban sokáig tartózkodott Párisban, hol különösen a jelen irodalmi és miveltségi állapotokat tanulmányozta. Ezen tanulmányok eredménye a szóban levő munka, melynek előszavában a szerző elég jellemzően megjegyzi, hogy könyve Párisban nem jelenhetett meg, és pedig nem annyira a császári censura, mint inkább a párisi nép bizonyos előítéletei miatt. Annál kívánatosnak tartjuk, hogy a munka ezután Franciaországban is elterjedjen. A szerző kijelenti, hogy általában a szabadelvűség nevében nyult tollához, nem pedig valamely politikai párt érdekében; — hogy a francia nemzet iránt, melyet nagyilekűnek, de egyszersmind következtelennek is nevez, azon rokonszenvvel viseltetik, melyet attól az egész mivelte Europa sem tagad meg, — de hogy azt sokkal inkább szereti, mintsem hogy ámitani akarná, s végül mondja: „A francia nemzet eddig irodalma által a jelenkori szabadság nézeteit terjesztette Európában. Bár ez volna, és maradna ezután is főfeladata! Ezért csak kellemetlenül érinthet benünket, ha tapasztaljuk, hogy jelenleg egészen a kor anyagi törekvéseinek engedi oda magát s a humanitás ügyét elhagyni látszik. Bár legalább a serdülő nemzedéknél ébreszthetné föl a mi jajkiáltásunk az irodalom méltóságának érzületét, s a francia nemzet végzetszerű küldetésének emlékezetét.“

Mindjárt a munka elején igen sok érdekes tárgyról s jelenségről beszél a szerző. — Páris túlnyomósággáról, az előbbi forradalom utóhatásairól, az irodalom és szabadság kérdéseiről, az első császárság s a restauratio alatti állapotokról, a romantismusról, a politikai dolgok iránti közönyösségről, a demi-monde-ről, a hanyatlás okai-, s következményeiről stb. Páris jelen társadalmi viszonyairól azt állítja, hogy a nemesség elvesztette ugyan hatalmát s kiváltságait, de annak helyébe egy új hatalom lépett. Ez a bourgeoisie, mely 1852-ben rendpárt név s azon ürügy alatt, hogy a socialismus veszedelmes tanait vissza nyomja, Franciaországot oly despotismusba ejtette, mely még százszor nehezkesebb s lealzóbb, mint volt az első. Mert ezen polgári nemesség nem bír az előbbinek hagyományos lovagias nézeteivel. A bourgeoisie zsarnoksága féltékeny, irigykedő, fukar, ellensége minden csillámló fénynek s minden törekvésnek, mely a közönséges mindennapiság fölé emelkedik. Húsz évig tartott corruptio, s egynehány hónap iszonyai elegendők voltak arra, hogy ezen, értelmiségére oly büszke nemzetet tönkre tegyék, s azt egy értelmi rabságba ejtsék, mely

*) Études sur la littérature du second empire français depuis le coup d'état du deux décembre. Par William Reymond Berlin.

történelmének legszomorúbb korszakaira méltó. Az irodalmi üzérkedés; mindentől, a mi eszményi, idegenkedés; az írók megvesztegethetősége; az erkölcsi öntudat általános hanyatlása; a jellemek s tehetségek satnyulása: — mindezen jelenségek melyek minden súlyedező nemzetnél találhatók, csak következmenyei azon hibáknak s bajoknak, melyekben Franciaország a jelen évszázad elejétől fogva sinlódik. De a mi különösen a mostani rendszernek sajátsága — és a caesar-nak meg kell adni, a mi a caesaré — az azon általános bizalmatlanság, mely a francia nagykeblű és közlékeny jellemét egészen megváltoztatván, azt komorrá s önzővé tette.

Figyelemre méltó, a mit Reymond a francia tudományosságról különösen a philosophiáról mond. Hiában keresnénk Franciaországban olyan bölcsészeket, mint pl. Kant, Fichte, Hegel, kik az eszmét önmagáért imádták s egészen az abstractioban s a metaphysikában éltek. „A francia szellem lényegesen concret természetű. Ők birnak harcziás bátorsággal, de náluk majdnem egészen hiányzik az értelem, a meggyőződés bátorsága. Olyan férfiak, kik meggyőződésükért üldözéseknek tennék ki magukat, ott nem igen találhatók.

A francia költészetéről a szerző általában azon véleményben van, hogy az már megszűnt a társadalmat érdekelni, s nem áll azon diszpolozon, a melyet Lajos Fülöp első éveiben elfoglalt volt. A mi különösen a regényirodalmat illeti, abban az idealismus, mely a kor hideg és positiv szellemének nem felel meg, a materialismus által szorítottat ki. Balzac befolyását az egész soron George Sand törte meg. A bourgeoisnak kedvező olvasmánya, különösen a „biographie scandaleuse,“ a függönytitkok, a „cancan,“ s a hölgyek mindennemű kisebb titkai.

Meg kell még említenünk Reymond munkájának azon részét, mely a kritikával és hirlap irodalommal foglalkozik. Itt nem eléggé érthető és indokoltnak tartjuk azon harcot, melyet a szemlék (revues) ellen indít, állítván, hogy ezek csak fölületes eszméket terjesztenek. Nem akarjuk e pontot közelebbről vizsgálni, hanem csak azt tartjuk megemlítendőnek, hogy Reymond saját állítása szerint az egyetlen „Revue des deux mondes,“ melynek szerencséseje állandó volt, soha sem virágzott annyira, mint jelenleg s hogy, mint állítják, 12000 példányban nyomatik. Hol volna nálunk, de sőt Németországban is hasonló beltartalmu s becsü lap lehetséges, mely ily sikerre számíthatna? A politikai napi sajtó, mely csak a „fait accompli-“t és „fait brutal-“t tartja tekintélynek, Reymond szerint teljesen el van a közönség részéről hanyagolva, s így történik, hogy ez leginkább külföldi lapokat olvas, minők a „Times,“ „Augsburger Allgemeine Zeitung,“ „Kölnische Zeitung,“ „National Zeitung“ s mindenek fölött az „Indépendance belge.“

Jóllehet szerző ily kedvezőtlenül nyilatkozik a francia sajtóról, a journalistákat magukat mégis védelmezi mindazon megtámadások ellen, melyek jelenleg Franciaországban mintegy divatba jöttek. Ő a journalistákat híruknél jobbaknak tartja, s nyíltan kimondja, hogy földadatuk, helyesen fölfogva, a legjobb mindazok között, melyeket az ember a társadalomban betölthet, s hogy ők kevés, a bourgeoisie-hoz tartozó szégyenítő kivétel, a néppel és művészekkel együtt Franciaország legtisztesebb osztályainak egyikét képezik.

Azon kép, melyet szerző szemek előtt föltár, általában igen szomorú ugyan, ő mindazáltal nem esik

kétségbe Franciaország fölött, mert a francia szellem még nem halt ki, hanem ma is még mindig a legtevékenyebb s legtermékenyebb Európában; s meglehet, hogy a mindinkább terjeszkedő realismus visszatérést mutat a természethez s egy új ideal alapját fogja képezni.

A nyelvtudomány alapelvei.

Riedl Szende bevezető egyetemi előadása.

Alig léptem fel valaha nyilvános helyen melegebb kebellem, mint a jelen pillanatban, midőn hazám főiskoláján ezen, a tudást méltányoló körben a nyelvészet érdekében felszólalni van alkalmam. Szerencsésnek tartom magamat, hogy kegyesen megengedtetvén ezen a téren is működnöm, lassankint tán sikerülend az én csekély képességemnek is általánosabb figyelmet ébresztetni azon tudomány iránt, melynek megismerését saját komor életem legörvendetesebb eseményei közé számítom, — mely tudományt alkalmam volt Németország legrégebbi egyetemén hét esztendeig tanítani vagy is inkább tanulni, s mely tudomány ha jelenleg hazánkban népszerűtlen is, tán azért, mert egyszersmind a nagyobb körökben ismeretlen, mégis bizonyosan nagyobb, fényesebb jövőre számíthat, mint a létezést nyomozó emberi szellem bármely más szüleménye. S hogyha saját erőmben, képességemben bizalmatlankodni elég okom van is, nem szabad bizalmatlankodnom azon tudomány érdekességében, melylyel foglalkozom, s melyet honunkban ha nem is fejleszteni, de legalább híven terjesztetni hazafiai kötelességemnek kell tartanom.

Tagadhatatlan, s a külföldön általánosan elismert tény, hogy korunk nagy jelentőségű tudományos mozgalmi közt alig van egy, mely a nyelvészetet, a másák ime legfiatalabbik kedvezését a miveltetés nagyszerűségében felülmulni, vagy legalább utolérni képes volna. Mintha a tudományok egén feltűnt volna egy ragyogó, eddig ismeretlen csillag, mely szokatlan fényével felderítheti ama kételyborút, melybe az emberi szellem, midőn önmagát felfogni, s a népek eredetét, őstörténetét a mesék bilincseiből kibontani törekedett, majd mindig esalatkozva elmerült; s mintha a nyelvészet hivatva volna azon hiányt, mely az elvont tudományok körében oly nyomasztólag észrevehető, hatalmas fellépésével kitölteni, s azon szellemi köteléket képezni, mely az emberi tudás különböző ágait egybecsatolja. Színtoly bizonyos, hogy a nyelvészet, bár életét még csak évtizedek szerint számítja, mégis már mai napig is oly fényes eredményeket hozott létre, melyeket a jelenkor többi vívmányai aligha felülmulnak, százsoros kamatokkal fizette vissza azon tőkét, melyet eleinte a lélek- s gondolkodástantól, az ember- s népisémetől, a mythologia- s történelemtől kölcsön venni kényszerült.

A nyelv tanulmányozása, a szavak elemzése néhez, kellemetlen lehet ugyan az iskolás gyermeknek, valamint a kövek törése nem igen mulattatja az útsináló munkást; de a geolog avatott pillantása előtt ugyanazon kövek, melyeket amaz gondolatlanul eldob, kincseket képeznek; ő sok csodálatost lát heverni az úton, s egész történeteket tud kiolvasni minden árok-ból. A nyelvnek is vannak csodái, melyeket azonban csak a szorgalmas buvár vizsgáló szemei előtt szokott leleplezni. Kronikák hevernek felülete alatt, történetek rejlenek az egyes szavakban. A nemzetek keletkeztek, nőttek, terjedtek, széteszlottak, újra születtek, s ismét

elenyésztek; de életök egész folyamát az első sohajtástól az utolsó halálhörgésig velök együtt élte a nyelv is, s közös sorsuk számtalan viszhangját hiven tartotta meg emlékezetében, hogy azokat az utókornak adja át, s emlékezeteket idézzon elő, melyeket a történelem feljegyezni vagy nem birt, vagy elmulasztott. A népek őseinek szellemei láttatlanul lebegnek a nyelvben, s bár nincs mindegyiknek Homerje vagy Ossianja, ki életök-, tündéreik-, vitézségök- s elhunytukat halhatatlan dalokban megóvná az enyészettől, s bár neveik már rég elhangzottak, eltűntek a föld színéről: a nyelv, mely valaha velök együtt barlangokban vagy sátorokban lakott, s részt vett messze költözködésekben, hadaikban, itt-ott nyomokat hagyott, melyek bár az idők által tetemesen eltorzítottak, mégis képesek a szorgalmas buvár előtt a rég elhunyt világnak egy vagy más vonását fölleplezni. A nyelvészet ad felvilágosítást a népek eredete, földöni terjedése, költözködése s egyéb viszontagságai felül ott is, hol a történelem vagy egészen hallgat, vagy mesékbe burkolózik, s csak a nyelvészet lesz képes megoldani azon néphálózatot, mely jelenleg a földgömböt mozaikként körülövezi.

Továbbá mindnyájan tudjuk, hogy az európai műveltség bölcsője a kelet. Az emberi társadalmat nemkülönben, mint egyes népek viszonyait illető, sőt feltételező intézményeink, szokásaink, vallásaink keleti elemeken nyugszanak. Ázsia kebelén feküdtek egykor Európa mostani minden népei. Ennek bebizonyítására nem kényszerülünk többé mindenféle homályos s maig majd egészen elhangzott történeti emlékezősekre hivatkozni, hanem lehet tényleges, a nyelvtudomány által tisztába hozott adatokra támaszkodnunk. Ázsiában keletkeztek a legnagyobb terjedelmű vallások. Sina ország-religiója, Bráma s Buddha tanai, a magismus s a tűzimádás. Ázsiában hangzottak Ahura Mazda szavai, Mózes törvénye; ott szülemlett a keresztyénység s az izlam. S mi több, ezen tanok nagobbreszt mai nap is élnek, holott az egyiptomi, görög-olasz, kelt és skandináv eredetűek mai nap már csak könyvekből ismeretesek. Ki nyitja fel szemünk előtt ime saját viszonyaink helyes felfogására oly nagy fényt derítő kincseket, ha nem a nyelvek? Csak ezek képesek megnyitni ama láthatatlan szellemi eréket, melyeken keresztül műveltségünk első elemei hozzánk szivárogtak; csak ezek képesek napfényre hozni ama legfinomabb szájakat, melyek a földrajzilag legtávolabbi nemzeteket egymáshoz kötik.

De mi magyarok még egy más, és pedig igen jelentékeny indítókot lelünk a nyelvtudomány ápolására azon gondolatban, hogy a nyelvészet az, melynek megfelelő műveltetése által mi is tetemes részt vehetünk az általános világműveltség, s európai tudományosság további fejlesztésében, s elháríthatjuk magunktól azon, a külföldön ellenünk ismételve felhozott vádat, hogy mi az európai műveltség terén legfőlebb mint fogyasztók tudunk szerepelni, de mint termelők nem.

Azon tudományos meggyőződésennél fogva, hogy a tudomány nem lehet nemzeti, hanem emberi, — iparkodni fogok a nyelvtudomány alapelveit úgy fejtegetni, a mint azok általában mai napig Európában tisztába hoztattak s megalapítottak. Különösen Müller oxfordi tanár előadásai azok, melyekre támaszkodom, s melyeket követni szándékozom mindenütt, a hol azok saját, más forrásokból merített meggyőződésemmel nem ütköznek össze. Hogy különösen hazai nyelvünket illetőleg T o l d y történeti adatait, s Hun-

f a l v y, B u d e n z összehasonlító nyomozásait s felfedéseit felfogom használni, ezt egyelőre is bevallani, kedves kölelességemnek ismerem.

A nyelvtudomány mint már említettem, a legujabb idők szüleménye. Alig vagyunk képesek törzsfáját a mult század második felébe visszavinni, s még mai napig sem birt magának a tágasabb körökben oly általános elismerést szerezni, mint az emberi tudás régibb ágai. Még a neve sincs eléggé szabatosan meghatározva, és azon különböző czimek, melyek alatt eddig Francia-, Angol- és Németországban föllépett oly változók s határozatlanok, hogy csakugyan nehéz volna azokból a tudomány valódi tárgyát kiösmerni. Majd összehasonlító nyelvtudomány, Philologia, Etymologia, Phonologia, Glossologia, Glottika, majd, mint különösen Franciaországban Linguistika, nálunk pedig összehasonlító nyelvészet név alatt ismeretes. De a név úgy sem döntő, hacsak jelentésére nézve tisztában vagyunk. Mielőtt azonban ennek meghatározásába bocsátkoznánk, czélszerűnek tartom, előbb azon tudományokra, melyekhez a nyelvészetet is kell soroznunk, egy futólagos pillantást vetni s azoknak eredetét, fejlődési menetét, s végleges megállapodását fontolóra venni. A tudomány története tulajdonképen annak életrajza, s valamint az egyes embert legbiztosabban úgy ismerjük meg, ha annak életmozzanatait vizsgáljuk, úgy megismerjük a nyelvtudományt is, a mint az mai nap van, ha kikutatjuk, miképen lett azzá, a mi.

A legtöbb tudományok történeti fejlődésében bizonyos egyformaság mutatkozik. Ha oly munkákat, mint pl. H u m b o l d t „Kosmosa“, vagy W h e w e l l az inductiv tudományok története, olvasunk, azt találjuk, hogy az emberi ismeret minden ágait illetőleg a keletkezés s fejlődés, az eredmény vagy sikertelenség okai ugyanazok valának. Mindegyiknek történetében három korszak különböztethető meg, t. i. a tapasztalati, a fogalmi, s az elméleti vagy philosophiai korszak. Tudásunk alapja a tapasztalás. Minden tudomány, bármily fenséges s magasztos legyen is tárgya, s bármily büszkén hangzó a neve, végre is a tapasztalásnál, a félbarbar népfajok mindennapi, szerény szükségleteiből vette eredetét. Nem az igaznak, szépnek és jónak eszméje volt az, mi a legrégebbi philosophusoktól ösztönözte volt, hogy oly mély kutatásokba bocsátkozzanak. Sőt inkább egy félig vad s patriarchalis társulat sürgető szüksége rakta le azon legelső alapokat, melyeket az emberi szellem idő folytában oly óriási épületekké fejlesztett. A legrégebb tudományok egyeseinek nevei ma is mutatják azoknak sajátságos keletkezését. A geometria, mely a mai időben minden érzéki benyomástól függetlennek tartatik, s pontjait, vonalait, síkjait s testeit csak eszményi, a valódiságban föl nem lelhető alakoknak adja ki; a geometria, mint neve mutatja, a szántóföld mérésénél kezdődött. A b o t a n i k a, vagy b o t a n i k e techné, a takarmánytól vette elnevezését; (b o t a n e, a görögben a. m. takarmány; b o s k e i n, legeltetni, etetni). A csillagászatnak alapítói nem voltak költők s philosophusok, hanem tengerészek s gazdák. A csillagok megnevezései, pl. fiastyúk, kaszás stb. mutatják, hogy földmivesektől származnak. (Pl. a holdat mérőnek, időmérőnek nevezték, mert az idő sokkal előbb számítottott éjek, és havak és telek szerint, mielőtt azt napok s évek szerint mérni kezdték. A holdnak neve a görögben m e n e, a hónak m e n; a latinban már származtatva m e n s i s, a szlávban m e s i c, s a szanszkritban m ä s, hold, és m ä s a hó. Ezen m ä s ismét a szanszkr. gyökből m ä, mi mér-

ni-t jelent, származik. Szanszkritban **mâ-mi** annyi mint „mérek“, **mâsi**, mérsz, **mâti**, ő mér. Mérő számszám nevezetetik **mâ-tram**, görög **metron**; lat. **metrum** stb).

A csillagászok most is beszélnek plejades-ekről, (plein anyit tesz, mint hajózni), s hyadesekről, (latinul pluviae); fiastyúkról, bolygókról s üstökösökről, s nem gondolják meg, hogy ezen elnevezések nem eredményei bizonyos tudományos nyomozásnak s osztályozásnak, hanem azoknak találmányai, kik maguk bolygók, vándorlók valának a tenger sivatagján és a sivatag tengerén, s kik valóban azt hitték, hogy az álló csillagok állnak, az üstökösök üstökkel vannak ellátva stb.

Ezt szükséges szem előtt tartanunk, mert habár a társadalom jelenlegi magas kiképzetésénél úgy látszik, hogy a tudomány mint ilyen, már magában is bír megmérhetetlen beccsel, s hogy annak a gyakorlati életben való használhatási nagyobb vagy kisebb képessége csak mellékes dolognak tekintendő, mégis bizonyos, hogy általában véve Európában egy tudomány sem virágzott sokáig, mely a társadalom érdekeit egy vagy más tekintetben nem volt képes előmozdítani. Meglehet, hogy egy **Liebig** új tért vivhat ki a vegytannak, **Faraday** elemezett és mérgetett **Dove**, **Eneke** és **Herschel** vizsgáltak és számítottak a nélkül, hogy munkálkodásaiknál a gyakorlati életet szemmel tartanák, mégis tagadni nem lehet, hogy ők is támaszkodnak bizonyos általános érdekre, mely ismét azon gyakorlati előnyöktől függ, melyeket az emberiség ha nem is közvetlenül, legalább közvetve huzhat tanulmányaikból.

Nem minden ok nélkül említem azt, hogy minden tudománynak kellene valamely gyakorlati szükségnek megfelelnie, mert nagyon jól tudom, hogy a nyelvtudomány korunk túlnyomó hasznossági elvének nem tesz nagy szolgálatot. A nyelvtudomány nem biztathat avval, hogy talán az idegen nyelveknek gyakorlati célokra szolgáló megtanulását tetemesen segíti elő, s nem igéri meg, hogy az egy általános nyelv államát valaha valószínű fogja. Az egyszerűen csak kijelenti, hogy megakarja magyarázni mi a nyelv lényege, s ez valóban nem elegendő arra, hogy a közönség részvétét nagyobb mértékben magának biztosítsa. S mégis vannak bizonyos problémák, melyek első megtekintésnél jelentéktelenek s homályos, tisztán elméleti jelleműeknek látszanak ugyan, mégis az emberiség sorsára hatalmas befolyást gyakoroltak. Régi időkben voltak emberek, kik egy eszméért, egy szóért éltüket áldozták fel; de igen sok ilyen kérdés, mely ezen régi idők óta egészen a mai napig a világot megrendítette, különösen a nyelvtudomány körébe tartozik.

A mythológiát, melyet a régi világ mérgének nevezhetünk, voltaképen nyelvbetegségnek lehet tekinteni. **Mythos** annyit jelent, mint szó, de olyan szó, mely mint név egyszersmind önálló létet is vehetett magára. A legtöbb görög, római, ind, s más istenek eredetileg nem egyebek pusztán költői neveknél, melyek lassankint feltalálói által nem is sejtett isteni személyességgel ruháztattak fel. **Eos** az alkony megnevezése volt, míg későbbben istennővé, és pedig **Tithonos** nak, a haldokló napnak feleségévé vált. **Zeus** eredetileg a derült, fénylő eget jelentette, szanszkritban: **Dyaus**, és igen sok esemény, mely neki tulajdonították, csak annyiban bír értelemmel, a menyiben valóban az égre vonatkozik, melynek sugarai mint arany eső, hullnak a földre, **Danaëra**; kit apja a télnek sötét hörtönében fogja tart; szintígy nem kétel-

kedik senki, hogy **Luna** egyszerűen a holdat jelentette, de éppen ilyen elnevezés volt **Lucina** is; mindkettő lucere igéből származott. A holdat **Hekate**-nek is neveztek, ez pedig femininuma a **Hekatos**- vagy **Hekatosbolos**-nak, a messze lövellő napnak; — **Pyrha**, a görögök **Evája**, nem volt egyéb, mint a piros földnek — különösen a thessaliainak — elnevezése.

A középkorban a nominalismus és realismus közti vita, mely az egyházat századokig tartotta ingerültségben, s végre a reformationak utat tört, szinte nem volt egyéb, mint szavak feletti harc, mely a nyelv természetét, a szavaknak fogalmainkhoz s a kultúragyakhoz való viszonyát illette.

A legújabb időben a nyelvtudomány használtatott fel, hogy egyes, nagyfontosságú politikai s társadalmi kérdéseket fejtsen meg. „Nemzetiségek s nyelvek, ellentétben a szerződésekkal,“ ezen hatalmas elv már eddig is képes volt Európa térképét módosítani, s alkalmasint még többet fog változtatni rajta a jövő időben. Amerikában az összehasonlító nyelvészeket ösztönözték, hogy az emberi fajok és nyelvek közös eredetének lehetetlenségét bizonyítsák be, és ez mind csak azért, hogy az amerikai rabság jogosultsága tudományos úton is behizonyíttassék. Sőt keserű fájdalommal kell említenem, hogy ismerék nyelvészeket, kik saját nemzeti nyelvünknek félreértett szerkezetéből akarták kimutatni, hogy a magyar nép nem műveltségi nép, s hogy az európai népek sorában nem méltó azon helyre, a melyet magának kivívni törekszik.

A legújabb időben az embernek állása az anyagi s szellemi világ határvonalán kezdte a tudományoság egyik fő problémáját. De bár mennyire is iparkodtak az állatország határait tágítani, úgy hogy az állat és ember közti különbség majdnem csak az agyvelő egy redőjétől látszott függni: egy határvonal mégis fönállott, a melyet senki sem mert eltávolítani, s ezen határvonal — a nyelv.

(Folytatása köv.)

Nemzetközi iskolák.

Az újkor által teremtett szükségek egyike a nemzetközi tanintézetek föllállítása, mely eszmével különösen Franciaországban már hosszabb idő óta foglalkoznak. Legújabban ismét egy kitűnő tanférfiakból és kormányzói hivatalnokokból összealakított bizottság foglalkozott e tárggyal, s tanácskozmányainak eredményét Franciaország tanügyi főbiztosa **Rendu Jenő** legmelegebb ajánlata mellett egy kis füzetkében adta át a nyilvánosságának*). Bár valószínűleg még évtizedek fognak elmúlni, mielőtt a megfogalmazott eszme valóssággá lesz, mindamellert megvagyunk győződve, hogy a szükség kényszerűsége létre fogja hozni azt, mit előrelátó férfiak buzgó fáradozásának életre hívni nem sikerült.

Rendu ur indokolásának főbb pontjai a következők: a nemzeteknek mindinkább szorosabbá váló diplomatai összeköttetése; a népeknek megkönnyebített gyakoribb közlekedése vasutak, távirdák stb. által; a kereskedelmi szerződések, melyek lassankint Europa minden országait behálózzák s nemsokára le fogják rombolni a vámsorompók lenyűgöző igáját:

*) Comité de l'enseignement international. Rapport fait au nom de la sous-commission. Paris, L. Hachette, 1862. 4. p. 24.

mind oly mozzanatok az emberiség életviszonyainak kifejlődésében, melyek kívánatossá sőt szükségessé teszik, hogy mindaz, ki nem visszavonult magányban, hanem a mozgalmas élet árjának közepette, mint államférfi, tudós, iparos, kereskedő stb. él, Europa civilizált nemzetei mindegyikének vagy legalább legtöbbjének nyelvét a lehető legtökéletesebben sajátjává tegye.

Valamely nyelvet azonban legkönnyebben s legalaposabban tanulunk meg ott, hol az az országos anyanyelv. Ez okból szükséges, hogy különböző országokban tanintézetek állíttassanak föl, melyek mély valóságos, de nem felekezeti jellemmel bírván, az által, hogy mind belsejüket, mind a tanulmányi terv egységére nézve teljesen egyenlők, azt is lehetővé tegyék, hogy a tanulók tanulmányaik folytatása közben többször változtathassák lakhelyüket, a nélkül, hogy ez által tanulmányaikban félben szakíttatnának vagy megzavartatnának.

Az ily intézetek tanulmányai négy főszakra oszlanának, melyeket a bizottság így állapított meg: a) az országos anyanyelv; b) az általános tudományok; c) minden tanítványnak saját anyanyelve; d) a classicus nyelvek.

Az országos anyanyelv a leglényegesebb tantárgy, mert épen e miatt volnának a nemzetközi tanintézetek fölláttandók. A tanulók azután a szerint, a mint egyik vagy másik nyelvet akarják megtanulni, az illető ország tanintézetét látogatják meg, miután előbb vagy házi oktatás, vagy saját hazájuk nemzetközi intézetén azon ország nyelvét annyira megtanulták, hogy az ezen nyelven tartandó előadásokat megérthessék.

A tudományos oktatás tárgyai lennének: földrajz, történelem, irodalomtörténet, számtan, mennyiségtan, mértan, géptan, physika, vegytan és természetrajz. Az egyes tanulók saját anyanyelvük mellett annak irodalomtörténetét is tanulják, mely előadásokat azonban saját tantervéhez képest más országok tanulója szintén látogathat. Azonkívül különös gond fog a classicus nyelvekre is fordíttatni. A bizottmány véleménye szerint a kormányok ne vegyenek közvetlenül részt ily tanintézetek alapításánál, hanem csak pártolják a magán társulatok által alapítandókat. Szükségesnek tartja továbbá, hogy ne minden ily nemzetközi tanintézetet taníttassék minden nyelv s Franciaország számára pl. a következő javaslatot teszi; állíttassék:

két francia-olasz-spanyol-portugall intézet Marseilleben és Lyon-vagy Bordeaux-ban;

két francia-német-dán-angol intézet Havreban és Párisban;

egy francia-orosz-lengyel intézet Párisban és talán egy francia-orientalis Párisban.

A nemzetközi intézetek egész tanfolyama kilencz évre van tervezve, melyeket azonban a tanuló legalább három különböző országban tölthet el. Azok számára, kik az egyetemi pályára készülnek, a bizottság egy Páris közelében felállítandó lyceumot hoz javaslatba.

Bartl Antal

Hazai könyvkereskedésünk.

Ha elmerengve a multak homályos eseményei fölött, látjuk a hajdan és most közti különbséget, kedélyünkben okvetlenül változást veszünk észre, mely a tárgy különbféleségéhez képest majd kellemes, majd nem. A tárgy, melyről jelen értekezésemben szólan-

dok olyan, melynek jelen állapota fölött csak örvendünk kell, értem fővárosi könyvkereskedésünket.

Első tekintetre is azt kérdezhetnők, mikor vette kezdetét a könyvkereskedés? vajjon a hajdan korban a régi népeknél létezett-e már? E kérdésre a felelet nehéz, s miután az czélonon kívül fekszik, nem is feszegetem, megelégedvén azon állítással, hogy igenis már a régiéknél divatozott, csak hogy miután az írott könyveknek roppant ára volt, egyes emberek nem voltak képesek annak eladás végetti beszerzésére; példa erre hazánkban, hogy G ú t k e l e d i V i d 1263-ban elvesztvén a csatári monostor bibliáját, azt másfél faluval kelle kártalanítnia. Erre könnyen mondhatná valaki: ah mit, hisz mekkorák lehetnek azon korban a faluk s mi volt áruk? Igaz hogy kicsinyek lehetnek, sőt áruk is jóval csekélyebb volt a mainál, de ha mégis megfontoljuk, hogy egy bibliát másfél faluval egyenlőnek tekintettek, eléggé mutatja a könyvek drágaságát. Azonkívül gátló akadály volt, hogy azon időben könyvtárakat csak nevezetes intézetek bírtak, magánosak majd mitsem szerezhettek meg.

Az idő azonban fordult, s a könyvkereskedés jövődjé is meg volt alapítva. A nyomtatás mesteriségének feltalálása által a könyvek ára tetemesen alább szállott, minék természetes következménye a könyvek nagyobb kelendősége lett. Már ekkor nemcsak kolostorok és intézetek voltak képesek könyvtárakat alapítani, hanem egyesek szobáinak is diszét kezdék képezni. Mind nagyobb levén a könyvek kelendősége, támadtak oly vállalkozó egyének is, kik honfitársaink könnyebbsége- és saját hasznukra a könyvek árulását tüzték ki czélul maguknak. Ebben rejlik a könyvkereskedés alapja.

Nem szabad azonban azt gondolnunk, hogy az akkori könyvkereskedés megegyezett a maival. Igaz, volt Mátyás alatt Budán egy állandó könyvkereskedés, de ez csakhamar megszűnt, s később hosszú ideig csupán vándorkönyvkereskedőkkel találkozunk, kik folyvást utazva, vásárok alkalmával árulták könyveiket (többnyire saját kiadványaikat). Minden öndiesékvés nélkül állíthatjuk, hogy a könyvkereskedés Németországba hazánkából származott át, hol Ulmban már 1480-ban találkozunk könyvkereskedéssel, mely egy budai születésű (Ofener Berchtold) egyéné volt.

A tizenötödik és tizenhatodik században csak Budán tiz könyvárust ismerünk, u. m. Kirchleim Feger Teobald (1483—1494), Rüm György (1493), Paep János (1498—1511), Kaym Orbán (1503—1518), Milcher Mátyás (1510—1514), Heckel István (1512—1514), Schaller Jakab (1512—1515), Kaym Orbán örökösei (1520), Prischwicz Mihály (1524—1525) és György nevű; ez utóbbi Luther könyveinek árulásáért 1524-ben Budán könyveivel együtt máglyán vesztett el.

A könyvkereskedők e száma mutatja, mily élénk volt ez üzlet, mi megint a tanultság elterjedésére nagy mértékben hatott. Sokáig volt még hazánkban ezután is hasonló állapotban a könyvkereskedés, habár mindinkább terjedett is, úgy, hogy már ugyan e században Veszprémben is volt egy állandó könyvkereskedés, Christophorus Preuss Pannonius-é, kit Jankovich a Batizi András által 1550-re említett Bártfai Kristóffal azonosnak állít. Csak a legutóbbi század fejlesztette ki a könyvkereskedést gyermekded állapotából, s emelte azt mai polczára.

Szólhatnék többet is lassú fejlődéséről, de miután a tárgy nem oly fontos, nem tartom tovább lekötve olvasóim figyelmét. Azt azonban hallgatással el nem mellőzhetem, hogy hazai könyvkereskedésünk újabb felvirágzására sokat tett a csak legújában aggrórában kimúlt Hartleben Konrád Adolf által 1802-ben Pesten felállított könyvkereskedés, mely az idők különbféle viszonyain magát átküzdve, 61 évig állt fenn, s virágzik ma is.

Valamint a fővárosban, ugy újabb időben minden kisebb városban is a könyvkereskedések nélkülözhetlenné válván, megszorodtak; csak egyedül Pesten, a magán kiadó-raktárakat kivéve (pl. Heckenast, Emich stb.), 12 könyvárus van, kik egyszersmind kiadók is. Álljanak itt betűrendben neveik: Demjén (József) és Sēbes (Emil), Eggenberger Nándor, Grill Károly (előbb Geibel Armin), Hartleben Konrád Adolf, Kilián György, Kugler és Essman, Lampel Róbert, Lauffer és Stolp (előbb Edelman Károly), Müller Gyula, Osterlamm Károly, Pfeifer Nándor (előbb Emich Gusztáv) és Ráth Mór. E jelentékeny számból Kugler és Essman csak tavaly, Demjén és Sebes pedig csak e napokban nyiták meg kereskedésüket. Ez utóbbi czég már csak azért is figyelmet érdemel, mivel a nálunk oly rossz karban levő antiquar-kereskedést (mert Horowitzon kívül melyik ér valamit?), az azt megillető polczra igyekszik, mint halljuk emelni.*)

Csáni Ferencz.

Hazai könyvszemle.

Fordítási előgyakorlatok magyarból latinra. Schulze német szövege után átdolgozta Gyurits Antal. Pest. 1863. Hartleben.

A szerző jelen „Fordítási előgyakorlatok” című könyvét gymnásiumaink III. osztályának szánta, és benne (előszó V. lap.) egy főelveiben teljesen kikerekített latin mondattannak mintáját véli nyújtani. Mennyire akarja szerző ezen főelveket kiterjeszteni, nem tudjuk; azonban könyvének már futólagos megtekintése is meggyőz arról, hogy ezen főelvek mellett még sok más főelv elfért volna, miket a könyvben hiában keresünk, miknek tudása pedig ép oly nélkülözhetlen, mint azoké, miket a könyvben találunk. Ha szerző egy, habár csak főelveiben teljesen kikerekített latin mondattant akart nyújtani a tanulónak, akkor a nyelvtan használatát szükségtelenné teszi, mert nem csak hogy nem használ, hanem még árt is, ha a tanonez, s különösen a kezdő, egy és ugyanazon tárgyat két

*) Midőn a jelen cikknek, mely röviden igyekszik vázolni könyvkereskedésünk történetét, lapunkban helyet adunk, felhasználjuk egyszersmind ez alkalmat, hogy egy észrevételt tegyünk, mely régóta fekszik már szívünkön.

A könyvkereskedés minden egyéb kereskedelmi ágak közül kiválólag olyan, melynek mindig két szempontot kell figyelembe vennie, t. i. vállalatának szellemi és anyagi oldalát. Az egész irodalomra, s ez által közvetve a műveltségi és társadalmi állapotokra nem jelentéktelen befolyást gyakorolván, a könyvkereskedő erkölcsi kötelezettségekkel is bír, melyeket az üzleti rész mellett nem szabad szem elől tévesztenie, s melyeknek betöltéséért az irodalomtörténet ítélszéke előtt ép ugy felelős, mint az író. E két szempontot különösen napjainkban kell figyelembe vennie, midőn úgy látszik, hogy az irodalmi élet egy nagyszerű fordulatának küszöbén állunk, midőn a közönségnek eddig soha ily mértékben nem nyilatkozott általános apathia-jában az utolsó időkben virágzott irodalom kihalásának előhírnökét gondoljuk megismerhetni.

kézikönyvből tanulja. A latin nyelvtani szabályokat szükséges a fiuval a mennyire lehet szóról szóra betanultatni, és ezen célra kellő sikerrel csak egy kézikönyv alkalmazható, mely a nyelvtani szabályokat röviden, kerekdeden, értelmesen adja. Ha szerző jelen műve mellett külön latin mondattant is vélt használandónak, a mint ezt a 93. lapon irt jegyzetből gyaníthatni, akkor az előadott nyelvtani szabályok tökéletesen fölöslegesek; ha pedig szerzőnek ezen műve mellett egy külön mondattan használatát kirekeszteni célja (a mi véleményünk szerint már azért is nagyon helyeslendő lenne, minthogy eddigi latin-magyar nyelvtanaink nagyon tökéletlenek); akkor az előadott szabályok tökéletesebben, világosabban, szabatosabban és alkalmasabban lettek volna előadandók.

Ez utóbbi állításunk alaposságát, hogy tudniillik az előadott szabályok tökéletlenek, homályosak, nem eléggé szorosak, következő adatokkal igazoljuk: A 7. l. B. alatt ezt olvassuk: „a sum . . . igék mellett nem csak a dolog vagy személy, melyről szó vagyon, hanem még az is, a mi ezekről mondatik, vagyis az állítmány szinte nominativusba tételik.” — Nem az állítmányt, hanem az állítmányi nevet teszszük nominativusba. Ugyanezen hiba fordul elő háromszor a C) alatt. — Ép oly tökéletlen 10. lapon a jegyzet. A 11. l. a.) al. a genitivus subiectivus és possessivus szerző összetéveszti, holott az előbbi csak egy neve az utóbbinak, és annyiban különbözik emettől, hogy, ha a genitivus az illető főnévvel mondatná változik át, a genitivus a mondat alanyává lesz; pl. amor patris, az atya szeretete (pater amat); ellenben a gen. obiectivus a mondat tárgyává lesz (amor patris — amo patrem). — 12. l. a genitivus obiectivus nagyon homályosan van magyarázva, úgy hogy abból lehetetlen megtudni, mi a genitivus obiectivus, és mikor használható. Hogy pedig a latinban főnevek is vonzhatnak előljárókat, bizonyítják számtalan összekötetések; pl. amor erga patrem, odium in universum hominum genus, reverentia adversus homines, — melyek a genitivus obiectivust helyettesítik; sőt néha okvetlenül kell előljáróval élnünk: tua in patriam beneficia. — 14. l. szerző a genitivus obiectivust fölcseréli a minőségi genitivussal (gen. qualitatis). A jegyzet vége szintén pontosabban kifejezendő, minthogy pl. „Gaius magna industria est” és „Gaius homo magna industria” mondható. A „fossa quindecim pedes lata” féle kifejezések helyesebben az 53. lapon b.) alá tartoznak. 15. l. a c.) alatti szabálynak vége nagyon hiányosan van kifejezve, hol ezt olvassuk: „Továbbá a domus, humus, rus, bellum, militia szavak szinte úgy tekintetnek, mint a városok nevei.” Ezen szabály szerint a tanuló ezen kifejezést: o t t h o n — domus-sal; a falun = rure-vel fogja fordítani, a mi természetesen hibás! — 16. l. a jegyzetben ezen szavak: „Hogyha pedig . . . ezen kérdésre hol?” — után ez irandó: „ablativusba in előljáróval vagy a nélkül jön.” — 20. l. c.) al. a genitivus partitivusnál elmaradt a nostri és nostrum, vestrum genitivusok közti különbségnek megfejtése, mely magyarázat nélkül ezen lapon irt utolsó előtti példa: „ki mondja ezt közületek?” nem fordítható. 21. l. a) alatt megjegyzendő, hogy ezen genitivus nem csak esse igénél, hanem videri, putari, haberi és más szenvedőknél is van használatban, és hogy akkor e mondat alanyát többnyire infinitivus képezi (l. 22. l. ezen példákat: A tanulónak kötelessége, hogy szorgalmas legyen. A bölcsnek földadata,

hogy az időhöz alkalmazkodjék. 23. l. Scipiót megilleti a dicséret, hogy Hanibalt legyőzte.) — 23. l. a b) al. előhozott szabály oda igazítandó, hogy a becsnek általános kifejezése (mint: „nagyra, kevésre“) genitivusba jön. — 25. l. Itt c) al. elmaradtak az int és figyelmeztetést jelentő igék. — 27. l. c) után megemlítendő hogy a névmások semlegese (hoc, quod, id, stb.) piget, pudet, poenitet mellett accusativusban áll. — A jegyzetben olvassuk, hogy „ergo a görög ἔργον-nak az ablativusa;“ de a görög nyelvnek ablativusa nincsen. — 33. l. A.) után nem látjuk a kettős dativus használatát különösen kiemelve, ide tartozik pl. 34. l. ezen példa: „Croesus sok aranyat és ezüstöt küldött ajándékba a delphii oraculumnak.“ — 36. l. b.) után nem látjuk megemlítve, hogy similis és dissimilis (gyakran par és dispar is) a genitivussal is állnak, sőt személyeknél többnyire genitivussal. — 42. l. nélkülözzük azon igéket, melyek kétféleképen kapcsolhatók össze, mint adspergo, circumdo, dono, exuo, induo. — 43. l. a.) alatt olvassuk: „a tárgyaraható igék, melyek tehát cselekvést, munkásságot jelentenek“ — de a beható igék is cselekvést jelentenek, csak hogy ez az alanyban marad. — 44. l. a jegyz. nem találjuk postulo igét említve: továbbá pedig oro és rogo igéket alant a latin kifejezések között találjuk, holott mind a kettő nagyon ritkán fordul elő két tárgyesettel, (hanem rendszeren így: rogo, oro alqm, ut....). — 45. l. c.) alatt decet és dedecet után hibásan áll oportet, mely csak accus. c. infin. kapcsolatával vagy coniunctivussal állhat. Azonban decet és dedecet is nominativussal csak kivételesen és ritkán fordul elő. — 48. l. e.) után megemlítendőök a transz-szal összetett igéknek (mint: transduco, transiicio, transporto) két tárgyesetli kapcsolata; (erre vonatkozik ezen példa: Xerxes nagy sereggel kelt át... stb.). — 52. l. a.) al. olvassuk, hogy ezen kérdésre: „mennyivel előbb vagy utóbb? az időhatározó ablativusba tétetik.“ — Ez nem elég! főnebbi kérdésre vagy ablativussal élünk következő ante vagy post-tal; vagy pedig accusativussal, ha ante és post szócskákat, mint elüljárókat előre bocsátjuk; vagy végre mind a két esetet használhatjuk, ha ante és post szócskákkal a szám- és főnév közé szúrjuk. — 55. l. A.) al. az ablativusról szóló szabály nagyon hiányos, itt meg kell különböztetni az ablativus limitationis, modi, comparationis causae, qualitatis és a többit. Megjegyzendő továbbá a) al. hogy a -tól, -től rag, különösen szenvedő alaknál, ha személyre vonatkozik a b) elüljáróval fejezendő ki. Megjegyzendő továbbá, hogy az indokot, ha az ige tagadó szócskával áll, prae elüljáróval fejezzük ki. (Erre vonatkozik az 57. l. álló példa: „az öröm és fájdalom miatt gyakran nem tudjuk, mit cselekszünk.“) — 57. l. a b.) alatt fölhozott szabály nem egészen helyes. Itt ugyanis meg kellett volna említeni, hogy a helyet ezen kérdésre hol? rendszeren ablativusba teszszük in elüljáróval, hanem hogy némely esetekben csupán ablativussal is élhetünk, így 1) loco és locis mellett ha jelzővel állnak; 2) helyhatározásoknál, ha totus melléknél vannak kapcsolatban; 3) egyes kifejezéseknél, mint: terra marique, dentra, laeva, sinistra. — Továbbá pedig az időt (abl. temporis) és az eszközt jelentő ablativus (abl. instrumenti) egymástól szorosán elkülönítendő. Végre megemlítendő, hogy ha személyeket tekintünk eszköznek, per elüljáróval élünk; ilyen pl. az 58. l. álló példa: „Clodius által üzetett el Rómából Cicero.“ — 60. l. b) al. olvassuk,

hogy a „tárgy opus est mellett, ha ige a foglaló módba is tétetik ut kötszóval;“ — latin nyelvtanaink bár melyike mutatja, hogy opus est mellett az ige vagy az infinitivusba vagy az accusativus c. infinit. kapcsolatába, vagy a part. perf. passivi ablativusába, vagy az u — supinumba teendő. (Mert a 61. l. fölhozott példában: „Nem szükség gazdagnak lenni, stb.“ a hogy nem függ az opus est-től, hanem más igétől!) — 61. l. az a) alatti szabály hiányos, mert más — elválást, elmozdítást, eltávozást, visszatartást, akadályozást, megszabadítást jelentő igék is ablativust vonzanak, jöllehet nincsenek ablativust kívánó elüljáróval összekötve (pello, moveo, cedo, arceo, prohibeo, libero, levo, solvo, sat.) — 62. l. b) alatt említett megszabadítást jelölő igék a) alá tartoznak. — 64. l. említett afficio ige b.) alá tartozik; ide pedig az említetteken kívül még fido és confido. — 65. l. a jegyzetnek utolsó négy sora fölösleges. — 67. l. a jegyzetből azt lehetne következtetni, hogy valamint: magno, plurimo, nimio, parvo, paululo, minimo, nihilo, használatos (abl. pretii), úgy pluris, minoris, tanti, quanti helyett az ablativust is használhatjuk. — Az értelmezvényről következő szavak: „és ha az értelmezvény jelző = mondat alakjában fordulva elő, a kötszó sat.“ nem világosak és a következőkben példát erre nem találunk. — 70. l. B) al. fölhozott sorok: „A s u s a mondatnak fő részére, az i s, e a, id pedig stb.“ helytelenek. A harmadik személyű birtokos névmás ugyanis s u s, a, u m által fejezendő ki, ha 1) saját mondata alanyára vonatkozik (minima pars hominum novit errores suos ac vitia); 2) ha főnévvel más főnévre ugyanazon mondatban vonatkozik (Verrem suae libidines flagitiose facere admonebant); 3) ha függő mondatban áll, és a főmondat alanyára vonatkozik (iucundum ei est, suam laudem proferri). Ei u s ellenben áll, ha a személy nem beszél vagy nem gondol magáról. (Verres ad Janitorem quendam ducitur, comitesque eius ad alios). — 81. l. a fölhozott kérdőszócskák között (melyekhez még nonne tartozik) szoros különbséget kellett volna tenni, nem egyszerűen felsorolni azokat. Továbbá helytelen a kifejezés: „Hogy ha egymás után több kérdés következik...“ Ezen kérdések két-vagy többtagú kérdések, hol az egyes tagok ellentétben állnak egymással.

(Folytatása köv.)

Dávid István.

A külföldi irodalom legújabb jelenségei.

Die Kunst im Zusammenhang der Culturentwicklung und die Ideale der Menschheit. Von Moriz Carriere. Erster Band. Die Anfänge der Cultur und das orientalische Alterthum in Religion, Dichtung und Kunst. Ein Beitrag zur Geschichte des menschlichen Geistes. Leipzig, F. A. Brockhaus. 8'. 3 Thlr.

A híres aesthetikus ezen munkájában, melyen már hosszú idő óta dolgozik, a szellemvilágnak mind-egyik páratlan kincsét nyújtja át a közönségnek. Carriere ebben azon nagy feladatot iparkodott megoldani, hogy az emberiség egész képzelmi életét, a művészet minden ágát egymás között s a különböző népek folyton haladó életével való összefüggésben vázolja. Ezen kitűzött célját elérte, s e legújabb művében nemcsak a művész és bölcselelő, a nyelv- és történetbuvár, hanem

általában minden mivel ember is a vonzó eszmék és tágas látkörű szempontok roppant sokaságát fogja találhatni; mert Carrier abban kimutatja, miként nyertek alakot és kifejezést a népek és korszakok jellemi s eszményei az építészetben, az alakító művészetekben (festészet, szobrászat), zenében és költészetben, s a művészet minden alkotásait az emberi szellem története mindannyi emlékeinek tekinti.

A megjelent első kötet tartalma: A nyelv lényege, eredete és fejlődése. — A mythos fogalma, keletkezése és fejlődése. — Az írás. — A természetű népek. — China. — Aegyptos. — A sémi népek. (Az Ó-Babylon. Ninive és Assiria. Új-Babylon. A phoeniciák és kisázsiai syrok. Izraél). — Az áriák (Az áriák a közös ókorban. India. Iran).

Gothe Gallerie. Charaktere aus Gothe's Werken. Gezeichnet von Friedrich Pecht und Arthur von Ramberg. 50 Blätter in Stahlstich mit erläuterndem Texte von Friedrich Pecht. Leipzig, F. A. Brockhaus. In zehn Lieferungen. Subscriptionspreis jeder Lieferung 1 Thlr. 10 Ngr. I. — VI.

Ezen képgyűjteményben a művészet ismét egy új diadalát ünnepli. Ismertetésére elégségesnek tartjuk a megjelent hat füzet képeinek nevét elősorolni: Göthe in Rom; Faust; Gretchen; Mephistopheles; Philine. — Graf Egmont; Leonore von Este; Antonio; Leonore Sanvitale; Machiavell. — Iphigenie; Der Harfner; Marianne; Wilhelm von Oranien; Margarethe von Parma. — Wilhelm Meister; Clärchen; Mignon; Adelheid; Torquato Tasso. — Die Gräfin; Hermann; Dorothea; Wagner; Elisabeth. — Götz von Berliingen; Friderike; Eduard; Benvenuto Cellini; Franz von Schickingen.

Physiologisches Skizzenbuch von Jakob Moleschott. Gieszen, Ferber. 8°. 1 Thlr. 20 Ngr.

A nagy physiolog munkái a nem szakember számára is mindig kiváló érdekléssel bírnak, mert mint már a „Lehre der Nahrungsmittel“ és a „Kreislauf des Lebens“ című műveiben kimutatta, ő a testi állapotokat s életműködéseket a szellemiekkel tudja viszonyba hozni s az összefüggést az anyagi és szellemi élet, a testi és lelki változások közt kimutatni. Moleschott, mint maga mondja „minden physiologiai és orvosi tanulmányaim legszebb gyümölcsének tekintem a testi életműködések népszerű vázolatát.“ A főnebb említett két művében megkezdett ezen vázlatok folytatása a jelen munka is, mely négy vázlatot tartalmaz. Ezeknek címfőirata: „I. Az embernek erőforrásai.“ „II. A szabadba.“ „III. Forster emléke.“ „IV. Az ember szaru-pánczéja.“

Aegypten. Forschungen über Land und Volk während eines zehn jährigen Aufenthalts. Von Alfred von Kremer. Mit einer Karte von Aegypten. Zwei Theile. Leipzig. F. A. Brockhaus. 8°. 3 Thlr. 10 Ngr.

Nem a mult századok és ezredévek, nem a Pharaók büszke országa képezi a dús tartalmu s alapos ismeretekkel irt munka tárgyát, hanem a mai Aegyptos. Ennek föld-minősége, államélete, nyilvános munkái, kereskedelme és sok tekintetben oly csodálatos

népességének műveltségi állapotai azok, melyeket szerző, kinek osztrák consuli minőségében a legbiztosabb kútforrások állottak rendelkezésére, az olvasó közönséggel megismertet. Az államférfiu, nemzetgazdász, a statisztikus, a tudós, a kereskedő egyaránt érdekes új részben mindaddig sehol sem közlött adatokat találhatnak benne, s a vonzó előadás azonkívül még alkalmassá teszi e munkát arra is, hogy a nagyobb közönségnek is élvezetes olvasmányul szolgálhasson.

Vegyes közlések.

A francia drámairók jutalma. Alig találunk rá példát más országokban, hogy az írók aránylag oly nagy mértékben részesüljenek a szellemi termékeikből kereskedést üzök által nyert haszonban, mint ezt a francia íróknál s különösen a drámairóknál s hozzá tehetjük, a dalműszerzőknél tapasztaljuk. Párisban 1861 április 1-jétől 1862 martius végeig az összes színházak jövedelme 11,191,041 franc-ot tett ki, s ebből drámai költők és zeneszerzők 1,277,000 franc jutalékot kaptak. Fölvehető, hogy a vidéki színházak összes jövedelméből reájuk eső jutalék még egyszer annyit tesz ki, s így a francia írók és zeneszerzők, kik a színházakat látják el újdonságokkal, évenként legalább 3,800,000 franc jövedelmet húznak, a mi a francia színházak jövedelmének körülbelül 10 százaléka. Egyes színházak, mint pl. a párisi „opera comique“ 15 száztólit enged át a szerzőnek. Hogy csak egy példát hozunk föl a régi időből is: Gluck, midőn „Iphigenia Aulisban“ című dalműve Párisban színre került 20000 livres díjat kapott érte. Ugyannyit kapott minden következő dalműért is, azonkívül pedig élethossziglan való nyugdíjat húzott, mely harmadik dalművének adatása után 1000, a negyediké után 1500, a hatodiké után 2000 livres volt.

A bécsi cs. kir. tudományos Akadémia utolsó gyűlésében Hauer tett jelentést az ismert francia tudós és búvár Bouché egy újabb fontos találmányáról. Ez utóbbi t. i. a Somme völgyeinek egyikében a diluvialis képződményben kőszerszámokon kívül egy emberi álkapcsot is talált. Nem első eset ugyan, hogy emberi csontok maradványai még korábbi képződmények közé temetve is találtattak, de a természettudományok őslénytani (palaeontologiai) ágával foglalkozó búvárok mindannyiszor kénytelenek voltak azokat később korszakból eredetteknek tartani, melyek lelhelyükre nem a képződmény korában kerültek. A jelen lelmény azonban éppen annyiban bír fontossággal, mert az London és Páris legkitűnőbb szakférfiainak tanúsága szerint Bouché véleményével egyezőleg csakugyan a mostanit megelőző korszakban élt embernek csontmaradványa. Az álkapocs alakja a most élő emberfajának alakjától különbözik. Bouché el van határozva ugyanott további ásatásokat fogantositani.

== Vajdady Géza Livius történelmi művének három első könyvét lefordítván, előfizetést hirdet. A 20 ívre terjedő három könyvnek előfizetési ára 1 ft 50 kr. Az előfizetési pénzek a fordító kiadó lakására (Váci út 63. sz.) intézendők.

Tartalom: A francia irodalom állapota III. Napoleon alatt. A nyelvtudomány alapelvei. Nemzetközi iskolák. Hazai könyvkereskedésünk. Könyvszemle: Gyurits; Fordítási előgyakorlatok. A külföldi irodalom legújabb jelenségei. Vegyes közlések.

Kiadó: Demjén József.

Tulajdonos és felelős szerkesztő Riedl Szende.

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

Szerkesztőség:

hová minden a lap szellemi részét illető küldemények intézendők: nagyhid-utca, redoute-épület. — Bérmentlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

(Megjelen minden vasárnap.)

Előfizetési ár:

Május—juniusi foly. . . 1 frt 50 kr.
Május—septemberi foly. 4 „ — „
Május—decemberi foly. 6 „ — „
Egyes számnak ára . . . — „ 20 „

Kiadó-Hivatal:

DEMJEN és SEBES

könyvkereskedése (egyetem-utca 2. sz.) hová az előfizetési pénzek s a lap anyagi részét illető minden küldemények intézendők.

3. szám.

Pest, 1863.

Május 24.

Angol társadalmi és irodalmi állapotok.

A nyilvános élet, a közügyek iránti érdekelttség tán egy nemzetnél sem vert oly mély gyökereket, egyiknél sem vált annyira léletszükségletté, mint az angolnál. Bármivel foglalkozzék is az angol, legyen kereskedő, iparos, gyárnok stb., a közintézkedésekre, törvényhozásra, sőt a magasabb politikára is szeret befolyást gyakorolni. S hogy ezen befolyást csakugyan gyakorolja is, arról történetkönyvei bőséges tanúságot szolgáltatnak. A népgyülekezetek — meeting-ek — nem egyszer módosították már a parlament határozatait. Sőt fordultak oly esetek is elő, midőn az ily meeting-ben összegyűlt polgárok — választópolgárok — egy határozatuk által kényszerítették az alsóházat rendeleteinek teljes visszavonására. Ebből azt lehetne következtetni, hogy az angolok kiválólag politikai nemzet; hogy náluk a politika minden egyéb életirányok fölött túlsúlyllyal bír, s hogy tán ép ezen körülménynek volna tulajdonítható Angolország hatalmiállása, fölvirágzásának erőteljessége is. De ez nem áll. Csak egy pillantást kell vetnünk az angol életbe, hogy e nemzetet első sorban iparos és kereskedelmi nemzetnek ismerjük föl, melynél a politika csak az ipar, kereskedelem s ezeknek oly szükséges közlekedés fölvirágzására gyakorlott befolyása tekintetéből bír fontossággal, érdekekkel.

„Steam“ — gőz — az első szó az angol hirlapokban. Tehát közlekedés, és pedig a világ minden országával és minden kikötőjével; ez az angolnak főgondja. A Jöreményfoka, India, Japan és Ujholland; Amerika, s a közép, keleti és éjszaki tenger partjai egyaránt szolgálnak az angol ipar és kereskedelem fáradhatatlan tevékenységének színhelyeiül, s nincs oly távol kikötő, hová legalább havonként egyszer ne röptenén a tengeren a posta vagy magánhajók gőze az angol szorgalom termékeit, vagy az angol nyervágy nyughatatlan üzereit. A közelebb fekvő partvidékekkel hetenkint vagy naponkint, Párisnál Angliának több kikötőjéből naponként négy-ötször közlekednek angol gőzösök. Hasábotok foglalnak el ezen sűrűn nyomott, rendszeren csak néhány soros hirdetések. Utánuk a társulatok — Companies — s a kereskedelmi, ipar, közlekedési- stb. vállalatok érdekében alakult tőkeegyesületek következnek. S csak miután az anyagi érdekek mindenféle szükségeiről beszéltek, miután

elmondtak mindent, a mi a polgárok mindennapi életére s az élet üzleti oldalára fontossággal bír: csak ekkor beszélnek azután a politikáról, s tárgyalják a napi kérdéseket rendszeren három négy vezércikkben, s oly modorban, mely könnyűsége mellett kellemes olvasmányul szolgál s mégis mindazt magában foglalja vagy legalább érinti, a minek tudása bármi tekintetben érdekekkel bírhat.

A continentalis ember csodálkozva szemléli az angol élet ezeroldalú mozgalmasságát; csodálkozva azon roppant műveket, melyeket az angol szorgalom teremtett, hogy az életet kellemessé, az üzletet könnyűvé tegye. A tisztaság jellemzi az angolt mindenek előtt. Ő milliókat költ, hogy földalatti csatornáiból az óriási vízvezetékek eltávolítsák az élet haszonvehetetlen hulladékait, mielőtt azok még ártalmasakká válhattak volna. Milliókat költ, hogy tiszta és mindig friss ivóvizet szerezhesen magának; s ma már annyira jutott, hogy Londonnak három millio lakosa mind oly házakban lakik, melyek bőségesen vannak ily vízzel ellátva. Az élet egyéb kényelmei mellett az angol kitünő gondot fordít a közlekedés könnyűségére is. Ily tevékeny nép, melynek egyik fő alapelve, hogy az idő pénz, korán gondoskodott arról, hogy ügyeit mentől gyorsabban végezhesse, hogy a térbeli távolság daczára is az idővel a mennyire csak lehet gazdálkodhassék. London e tekintetben csodálatos képet tüntet előnkbe. A roppant számú bérkocsik- s egyfogatosokon kívül számtalan társaskocsi-vonal köti össze a világváros különböző pontjait. A gőzösök minden öt-tíz perczen közlekednek, s a házak és utcák fölé épített vaspályákon a vonatok minden hét perczen robognak oda és vissza. S ez még mindig nem volt elég; az angol kényelem- és gyorsaság-szeretete még mindig többet követelt. S ismét milliók adattak ki egy földalatti vaspálya létesítésére, mely néhány hó előtt fölszenteltetvén, mint az üzleti életnek egy új üttere, most már hatalmasan lüktet, mélyen a föld gyomrán át vezetvén a pezsgő vérnek új és újabb erőit. Különös látvány ezen új közlekedési út, mely London éjszaki és déli részzeit köti össze a City-vel, a világváros üzleti központjával, s köti össze egyszermind a nagy éjszaki és déli pályafőt egymással. Ezen óriási cső hatszorosan, néhol tizszeresen van körülalazva, kétszeresen vízmentesítve, s tornyok s egyéb készletek által oly jól szellőztetve, hogy a lég benne legalább ép oly jó, mint fön a verőfényes nap alatt, melynek sugarait a légszesz-világítás az alagútban úgy,

mint a kocsikban eléggé pótolja. Hat városrész alatt robog el e vonat, a nélkül, hogy azon homálnak, nedvességnek s romlott légnak nyoma is volna, mely az ily földalatti üregeket rendszeren jellemzi, s e mellett az utazónak még azon kellemetlenséggel sincs semmi baja, melylyel téres alföldi pusztáinkon átszáguldó vonatokon is kénytelen küzdeni: értjük a kellemetlen és ártalmas kőszén-füstöt. A mozdony mindaddig mig földalatti elzárt üregében halad, nem füstöl és nem gőzöl.

Hogy azon nép, melynek ily roppant közlekedési eszközökre van szüksége, a kereskedelem és ipar minden ágában igen nagy tevékenységet fejt ki, azt alig szükséges említenünk. De ép ezért nem is érhetne volna fájdalommasabb csapás Angolországot, mint azon polgárháború, mely Éjszak-Amerika nagy köztársaságának éjszaki és déli államai közt kitörvén, az angol iparnak egyik lényeges ágában oly pangást idézett elő, melynek következtében ezer meg ezer munkás család a legnagyobb inség-és nyomornak esett áldozatul. Oly szabad és szorgalmas nép azonban mint az angol, melynek intézvényei az erő kifejtést s az egyes polgárok tevékenységét semmi tekintetben sem korlátozzák és kötik meg, még ezen roppant csapást is sokkal könnyebben viseli el, mint tán a világnak bármely más népe, mely kénytelen még mindig legjobb erőit a mindenféle jogi, pénzügyi és czéhrendszeri megszorítások ellen való eredménytelen küzdelmekben vesztetni el. Az angol ilyeneken már rég túl esett. Azon szükség, mely most az amerikai gyapot elmaradása következtében különösen Lancashiret sújtja, csak múltó veszély Angliára nézve, melyet az életrevaló nép önkénytelen adakozások által igyekezik a legközelebben érdekelteknek is elvitelhetővé tenni.

A mi az angol irodalom jelenlegi irányát illeti, abban most is, mint mindig, első helyet foglal el az utazók irodalma, miután Angolhonban mindig találkoztak és találkoznak hajós kapitányok s egyéb tisztek, gazdag, önálló nimródok, a diplomáciának és egyháznak rendkívüli küldöttei stb. kik a világot össze-vissza járják s képes kéziratokkal ellátva térnek haza. Ilyenek azután találunk kiadókra, kik „pompás“ könyveket adnak ki. Ekképen történik, hogy az angol irodalom minden esztendőben minden világrészből hoz valami újat, a mi a természettudományokat, a földrajzt, a kereskedést és ipart gazdagítja, vagy legalább tényleges adatok által a közönséget mulatgatja.

Ezen tekintetben a legújabb idő legérdekesebb tüneménye Sir Rutherford Alcocknak, Angolhon rendkívüli követjének Japanban „The Capital of the Tycoon“ című munkája, mely néhány hét előtt két kötetben s 100-nál több képpel ellátva Londonban jött ki, s Japant oly alaposan s szabatosan ismerteti, a mint azt az eddigi nyomozások lehetővé tették. Sir R. Alcocknak ezen munka kidolgozásánál különösen két fő-célja volt, t. i. egyrészt saját tapasztalásai s nyomozásai folytán Japan jelenlegi társadalmi, miveltségi, politikai s kormányzási viszonyainak élethű felderítése; s másrészt olyan anyagok gyűjtése, melyek képesek azon problema megoldását előjárnia, mi módon kelljen a nyugoti diplomáciának eljárnia, hogy a japanokkal s egyéb keleti fajokkal kötött szerződéseknél fenntartását s végrehajtását biztosítsa, s a két miveltségi fokozat kiegyenlítését létre hozhassa.

Chinára vonatkozó munkák nagy mennyiségben léteznek a régibb és újabb korból, sőt az újabb művek

is bizonyos tekintetben régieknek tekinthetők. Ellenben tatár, ladak, kaschmier stb. országokban még sokféle érdekes tájék s viszony van, melyeket részben igen könnyű, mulattató módon megismerhetünk Torrens-nek „Travels in Ladak, Tartary and Kaschmir“ című munkájából. Az éjszaki Európát, Dániát, Svéd és Oroszországot rajzolja Laurie kapitány. Azonban sokkal nagyobb térre volna szükségünk, ha mind azon munkákat csak megnevezni is akarnók, melyek a legújabb időben a különböző utazó kapitányoktól adattak ki, s a világ majdnem minden zúgára vonatkoznak.

Torrens-en kívül Ázsiát még Piazz Schmith skót csillagász képviseli, ki Oroszország három fővárosát, azután az egész óriási birodalmat történeti, politikai, vallási, művészi, irodalmi, miveltségi, társadalmi, ipar és kereskedelmi viszonyait, természeti kincseit stb. oly könnyű, mulattató, s itt ott humoristikus modorban rajzolja le, hogy a tudóst és vizsgálót észre sem vesszük, míg éppen tudós anyaggal van dolgunk. Ilyen felfogási és közlési modor csak Angliában lehetséges.

Szintigy van igen sokféle angol munka, melyek Amerikára, Indiára, Kanadára, Columbiára s Ausztráliára vonatkoznak, úgy hogy állíthatjuk, hogy egy ország s a világ egy népe sincsen, mely Angolország egy évi irodalmában nem volna képviselve.

Még nagyobb szerű az angol szépirodalom. Egy nemzet sem képes olyan regényeket előállítani, mint az angolok vagy tán inkább az angolnők. Egy ősrégi miveltségi élet minden tragikus és komikus ellentétéivel s küzdelmeivel a társadalmi és erkölcsi viszonyok terén, — sok utazás, s érintkezés minden lehető népekkel a bel- és külföldön; sűrű, vegyült, tarka társaság gazdag anyagi jólétben, erényekben s bűnökben; mesés termékenység az irodalom terén, buzgalomteljes az ajánlásban s keresetben; egy nép, melynek omnibus-kocsisai, szolgálói stb. több szépirodalmat fogyasztanak el, mint az egész német nemzet összege, a hol minden becsületes napszámos-család egy kis könyvtárral bir: ez több regényt hoz létre s emészt fel, mint a többi népek mind együttvéve. S ezért kétségbe kelene esnünk, ha a jelen alkalommal a legolvasottabb regényeket csak elősorolni is akarnók. S e mellett az a sok életrajz, emlékirat, s levelezés mindenféle nagy vagy legalább holtuk után nagyokká csinált férfiakról — egy irodalom-ág, mely ezer meg ezer kötetben nyilatkozik s még sincs kimerítve; azután az a sok monographia, monomania; — mindennemű természettudományi értekezések a szél- és időjárásról, a földtani alakulásokról, ádámelőtti viszonyokról s emberekről; — a belföldi ipar- s külkereskedésről szóló könyvek; politikai röpiratok és munkák, számtalan havi és heti folyóiratok, pennylapok stb. Ez egy irodalomnak élete, mely roppant számú szedőket s nyomtatókat, véghetetlen erőt és gépet — óránként nappal és éjjel mintegy 30 ezer ivet — vesz igénybe. Nagyszerű látvány az angol irodalom eme labirintusa!

Bartl A.

A nyelvtudomány alapelvei.

Riedl Szende bevezető egyetemi előadása.

(Vége.)

De térjünk vissza a szóban levő tudományok történetéhez. Az empirikai korszakot, melyen minden tudomány keresztül megy, már említettük. Láttuk, hogy pl. a növénytanban azon buvár, ki idegen országokat

utazott be, növényeket nagy tömegekben gyűjtött, azoknak neveit, sajátosságait, gyógytani tulajdonságait ismeri, még nem botanikus, csak gyűjtő, csak dilettans (olaszul dilettare, mulatni). Tudni nem annyit tesz, mint a tárgyakat ismerni, hanem fogalmakkal, eszmékkel birni. A növények valódi tudománya, mint minden mai tudomány, a fogalomnál, az osztályozásnál kezdődik. A tények empirikai ismerete tudományná válik, mihelyett a szellem az egyes tények változatoságában egy változatlan rendszeres egységet fedez fel. Ez pedig összehasonlítás és osztályozás által megy végbe. Mí a virágot tanulmányozzuk, de nemcsak a virág miatt, hanem nyomozásunk körét mindinkább kiterjesztvén, keressük azt, a mi többekkel közös s így azon lényeges pontokat is nyújtja, melyek szerint csoportok és osztályok képezhetők. Ezen osztályok ismét általánosabb alapvonalakra nézve egymással összehasonlítottatnak, miből ismét felsőbb osztályok keletkeznek. Ha ekkép a növények egész országát áttekintjük, s a természet széles kertjére új névhálózatot terjesztünk, ha azt lelkünkben mint egy egész, teljes s meghatározott rendszert felfoghatjuk, akkor lehet csak szó a növénytanról, mint tudományról. Így lépünk az ismeretek egészen új körébe, a hol az egyes tárgyak az általánosnak, a tünemények a törvényeknek alárendelvék; így idézünk fel gondolatokat, rendet, czélszerűséget az egész természetben, s látjuk, hogy mindenütt az anyag chaosába az isteni szellem belé sugárzik.

Az osztályozásnak czélja világos. Mí azt értjük, a mit felsőbb fogalmi osztályba képesek vagyunk sorozni, a mit mint egyest, az általánosnak tudunk alárendelni; mert csak az általános képezi az egyesnek lényegét. Ez minden tudományos ismeret titka. Ha a tudomány ezen második, osztályozó fejlődési fokon áll, összehasonlítóan, fogalminak nevezetetik. Ezen az úton találja az anatóm már az alsóbb állatosztályoknál a felsőbbek tökéletesebb szervezetének alapvonalait; ezen az úton jut azon meggyőződéshez, hogy az állatországban is ugyanazon rend s czélszerűség uralkodik, mely a növények véghetetlen sokféleségét s a természet minden más országát áthatja. Megtanulja, hogy a dolgok nem esetlegesen s rendetlenül vannak alkotva, hanem hogy vannak fokozatok, melyek majdnem láthatatlanul az infusoriumoktól felfelé a teremtés koronájához — az emberhez vezetnek.

Ezen úton a második, vagy osztályozó stadium tovább vezet bennünket a harmadikhoz, — t. i. az elméleti vagy philosophiai stadiumhoz. Miután az osztályozás munkája be van végezve, kitűnik, hogy a természetben semmi sem létezik a pusztá véletlen alapján, hogy minden egyén bizonyos fajhoz, minden faj bizonyos nemhez tartozik, s hogy vannak törvények, melyeknek az egész világ-egyetem hódol. Ekkor természetszerű szükségességgel azon kérdések keletkeznek, honnan van ez így, a mint van, mit jelent? mi a czélja? Ezen s hasonló kérdések az eszmék világába vezetnek az emberi szellemet, s az eszmék épen tetőpontját képezik azon nagyszerű épületnek, melyet emberi tudománynak nevezünk.

A physikai tudományok körében ime három fokozat általán véve egymásután szokott fellépni. Daczára ennek, vannak esetek, hol már az első stadiumon is a harmadik mintegy előérzetben, sejtelmekben nyilatkozik. A lángész éles szeme gyakran egyetlen egy esetből képes kiolvasni olyan törvényt, mely a világ-egyetemen uralkodik, pl. Newton és Kepler. Mind-

amellett kétségtelen, hogy közönségesen a tudomány az említett három fokot egymásután éri el. A fűvésznövénygyűjtéssel kezdi tanulmányait. Midőn az egyes növényt szemléli, megismeri annak sajátosság jellemét, megtudja, hol nő és mikor nő, megtudja közönséges s tudományos nevét. Tanulja megkülönböztetni a gyököt, törzsöt, leveleket, virágot, kelyhet stb., megtanulja — hogy úgy mondjam — a növény gyakorlati grammatikáját, mielőtt azon helyzetbe jön, a hol rendezhet, összehasonlíthat, osztályozhat. S továbbá senki nem ment keresztül. Tényekben nyilatkozik az eszme, s a ki ez utóbbit megakarja ismerni, czélját csak a tények alapján érheti el. A tények eszmék nélkül vakok; de az eszmék tények nélkül üresek, alaptalanok volnának.

Ezen, a természettudományok történeti fejlődésére tett futólagos pillantásunk után térjünk vissza a nyelvészethez, s nézzük meg, tartozik-e a nyelvészet a physikai tudományokhoz, s ment-e át azon stadiumokon, a melyeket imént röviden érintettünk.

Ha a nyelvészet alatt azt értenők, a mit általában a philologia alatt szoktak érteni, ezen esetben a nyelvészet nem volna physikai, hanem történeti tudomány. Azonban az összehasonlító nyelvészet lényegesen különbözik a philológiától. Ez, foglalkozék az ó-remek vagy az úgynevezett keleti nyelvekkel, vonatkozzék régi vagy újabb, mivel vagy barbár népekre, mindig történeti téren fog mozogni. A philologia a nyelvet csak eszköznek tekinti. A classicus philologia a görög vagy latin nyelvet csak kulesnak nézi, mely neki az irodalmi emlékeket s ezek által a rég eltűnt századok egy vagy más vonását felnyitja, mely az elmúlt idők s nemzetek legnagyobb férfainak gondolatait az őskor sirjából visszaidézi, — mely az emberi nem társadalmi, értelmi, erkölcsi s vallási fejlődés mozzanatait előtűnteti. Épügy tanuljuk az élő nyelvek grammatikáit nem a nyelvért magáért, hanem gyakorlati hasznosságuk miatt. De az összehasonlító nyelvészet egészen más. Az a nyelveket nem tekinti eszköznek, hanem a tudományos nyomozás egyedüli tárgyának. Nyelvek, tájbeszédék, melyek semmi irodalommal nem birnak, a barbár népek természethangjai, a kafferek és hottentották nyelve a nyelvészet előtt szinte oly fontosak, sőt egyes problémák megfejtésére nézve még fontosabak, mint Homer költői nyelvezete, vagy Cicerónak prosája. Mí nem a nyelveket tanulmányozzuk, hanem a nyelvet; mi tudni akarjuk, mi a nyelv, s hogy válhatott a nyelv a gondolkodó szellem nyilatkozási közegevé: akarjuk magyarázni eredetét, természetét, törvényeit, és csak azért, hogy ezen ismeretekhez juthassunk, gyűjtjük, rendezük és osztályozzuk a nyelvi tényeket, a hol azokat találjuk.

Mindjárt előadásaim küszöbén szükségesnek tartom tiltakozni azon vélemény ellen, mintha annak, a ki nyelvész akar lenni s a nyelvet tanulmányozni, e miatt már sok nyelvet kellene ismernie. Én magam ezen előadások alkalmával száz meg száz nyelvről fogok beszélni, a melyek közül sokan csak nevéknél fogva ismeretesek előttem. De abból nem következik, hogy ezen nyelveket úgy ismerem, mint pl. a hazánkban divatozó nyelveket. Ezen értelemben csakugyan kevés nyelvet ismerek, s általában véve teljesen lehetetlen, mind azon nyelveket gyakorlatilag is ismerni, a melyekkel elméletileg lehet is, kell is foglalkoznia a nyelvésznek. A nyelvtan és a szótár képezik nyomozásunk tárgyát. Ezekről veszünk tanácsot, ezeket vet-

jük alá az elemzésnek; e mellett azonban nem kinlódunk név és igehajlítási paradigmák vagy oly szójegyzések betanulásával, melyek talán soha sem fordulnak elő az irodalom nyelvében. Igaz ugyan, hogy a nyelv csodaszzerű szerkezetének teljes összképét csak azon buvár előtt leplezi fel egészen, a ki azt alaposan, s fejlődési mozzanatait elétűntető irodalmi munkák útján tanulmányozta, mégis igen gyakran csak rövid szólajstromokból s egyes nyelvtani töredékekből áll mind az, a mit a nyelvész saját czéljaira felhasználhat. Ő kénytelen ezen töredékes jelentésekből hasznot húzni, valamint az összehasonlító anatomus gyakran egyes csonttöredékekből, vagy egyes állatok tökéletlen rajzaiból egész tanokat állít össze. Ha az összehasonlító nyelvész kénytelen volna mindazon nyelvek gyakorlati ismeretét magának megszerezni, melyek nyomozásainak tárgyát képezik, azon esetben a nyelvtudomány a lehetetlenségek sorába tartoznék. De szint oly kevéssé kívánjuk a fűvésztől, hogy gyakorlati kertész legyen, a geológótól hogy bányász legyen, az építészttől hogy egyszersmind kőműves is legyen.

Ambár mind abból, a mit a nyelv országának nevezhetnénk, igen sok elveszett; ambár a nyelv történetének egész korszakai nyomozásunk alól elvonják, magukat, mégis azon nyelvek tömege, mely egyrészt a régi irodalom megkövült aknáiban, részint az élő nyelvek és tájbeszédék véghetetlen sokféleségében előttünk fekszik, ép oly egyszerű, sőt nagyobb tért foglal el, mint az emberi nyomozásnak bármely más ága. Az ismert nyelvek számát határozottan nem tudjuk, de bizonyos, hogy azok legalább 900-ra rúgnak. Hogy ilyen egyszerű tér nem vonta magára azelőtt, a mult századokban a buvárok figyelmét, valóban megfoghatatlannak látszanék, ha nem tudnók, hogy épen az, a mit minden nap látunk és használunk, kevésbbé szokott érdekelni, mint az, a mi rendkívüli, ismeretlen, váratlan. Az ember megvizsgálta a természet minden zugát, tanulmányozta a föld gyomrának érczkincesit, a mezők virágait, minden világrész állatformáit, kikutatta az orkánok törvényeit, s az égi testek mozgásait; elemezte a tárgyak lényegét, az élők szervezetét, saját testének minden csontját, minden izmát; — gondolkodott saját lelkének lényéről, eszének törvényeiről, s iparkodott behatni minden létnek végső alapjaiba, — s még sem méltatta figyelemre a nyelvet, mely nélkül ezen a dicső pályán egy lépést sem tehetett volna. Oly korszakban, melyben a régi világ tanulmányozása a legelmésebb férfiakat érdekelte, melyben Pompeji hamvát átszítálták, hogy a római élet egyes mozzanatait kifürkészsék, — melyben olvashatatlan hárttyák, chemiai eszközök hatása alatt felleplezték a görög bölcsészek gondolatait, melyben Aegypt sirboltjai átkutattak, Babylon és Ninive romjai lerajzoltattak, szóval, melyben mindaz, a mi az elmúlt idők legalább egy nyomát látszott előtűntetni, felkerestetett s könyvtárakba s muzeumokba állíttatott: — ezen időben a nyelv volt maga az, a melyet senki sem kérdezett; a nyelv, mely egyedül képes szemeinket tovább vezetni, mint Assyria és Babylonia minden írott emlékei, mint az ékiratok s a történet minden okmányai, — nem vonta magára senkinek figyelmét, míg az utolsó 50 esztendőben, Humboldt, Bopp, Grimm, Bunsen s mások lángesze azt beszédre kényszerítette s így a nyelvet mintegy önmagához visszavezette. Ha megfontoljuk, hogy bármily véleménynyel legyünk is a nyelv eredete felől, annyi bizonyos, hogy annak lényege nem változott meg, hogy minden változása

csak alakiai, hogy a későbbi nemzedékek egy új gyököt sem fejlesztettek, valamint azon anyagi világ, a melyben élünk, egy új elemmel sem bővült; ha megfontoljuk, hogy mi tulajdonképen ugyanazon szavakat használjuk, melyeket őseink évezredek előtt hangoztattak Ázsia sivatag vidékein s hogy így voltaképen a mai nyelvek legrégebb őseink, az első emberpár nyelvének folytatásai: akkor belátjuk, hogy a nyelv s annak tudománya megérdemli azon figyelmet, melyben már Europa minden mívelt népeinél részesült, s melyet, ha nekem is sikerülend legalább tisztelt hallgatóimnál iránta ébreszteni, s azt lassankint a hazában is meg honosítani, igénytelen törekvésem bőven meg lesz jutalmazva, s teljes öntudattal fogom egykor elmondhatni, hogy nem hiában éltem, s nyugodt lélekkel szállhatok majdan síromba.

Élenny világítás.

Azon sok ezer találmány és felfedezés közt, melyek évenként Angolhonban szabadalmaztatnak, s gyakran már újságuk által is az üzereket gazdagokká teszik, a legújabb időben egy jutott a nyilvánosságra, mely a társadalmi és tudományi viszonyokra nézve a legnagyobb fontossággal bírván az egész mívelt világ figyelmét megérdemli. Ezen találmány a világítás lényeges javítására vonatkozik. A légszesz, mely a levegőben megégvén világosságot hoz létre, kénytelen azon élenyt (oxygen), melyet az elégshez szükségel, a levegőben úgyszólván keresni; ez által az elégs többé kevésbbé akadályoztatik s a világosság nem oly erős, mint lehetne, ha mindenütt tiszta élenyben történnék. Ugyanígy áll a dolog a meleg létrehozásánál, mint fűtésnél, olvasztásnál stb. is.

Ez okból már évek óta a figyelem oda volt irányozva, mi módon lehetne az élenyt nagyobb mennyiségekben olcsó áron létre hozni, s az ezen irányban tett számtalan kísérleteket elvégre is oly siker koronázta, mely minden várakozásokat felül múl.

Eddig az élenykészítésnek legolesőbb módja szerint 1000 köbláb éleny 40 tallérba került, holott a legújabbban felfedezett módon ugyanazon mennyiséget 2 tallér árán lehet előállítani. Ez még nem oly olcsó ár ugyan, mint a légszeszé, mely jelenleg utczáinkat kivilágítja, azonban tekintetbe kell vennünk, hogy az élenyt tiszta állapotában nem is lehetne használni, mert ezen esetben oly roppant hőséget idézne elő, mely a gáz-csőveket felolvasztaná, és hogy — ha tiszta állapotban használtathatnék is, csak felét azon térfogatnak szükségelnők, a melyet a könenyből kell használnunk, hogy a tökéletes elégsét elérjük.

A mi az élenyt illeti, az — ugy hiszszük — nem sokára általánosan el fog terjedni, és pedig úgy, mint a széneny, egy intézetből az egyes házakba vezetetni. A színházak s nyilvános helyek azt a könenyvel együtt fogják használhatni; s ezen esetben képesek lesznek egy lánggal egy egész csillárt pótolni. Ilyen köneny-éleny-lángnak világossága a napvilág tulajdonságai-val bir; a mellett a színeket épúgy mint nappal határozottan meglehet különböztetni; de a lángba ép úgy nem szabad pillantani, mint a napba, melyet fényben és erőben utolér. Ezért különösen használható a világító-tornyokban, a vasutaknál, s nyilvános helyek és utczák kivilágítására. — Azonkívül igen alkalmazható lesz az olvasztó hutáknál, üvegkésztésnél stb.

Mindazon nehézségeket, melyek eddig az éleny elterjedését akadályozták, a felfedező, Webster, elhárította; s már egy társaság is alakult, mely tőle 170,000 tallérért a szabadalmat megvette. A társulat tőkéje egyelőre 100,000 fontból áll, melyek 20 fontnyi részvényekben jobbadán már aláíratk.

Igy hangzik a londoni „éleny-társaság“ programja, melyet ezen alkalommal azért közöltünk, hogy azt a szakértők figyelmébe ajánljuk. Annyi bizonyos, hogy olcsó és biztos éleny készítés által azon helyzetbe juthatunk, hol a nap fényéhez hasonló világosságot s a legerősebb meleget hozhatjuk létre, úgy, hogy kilátásunk lehet télen is mesterséges napokra s mesterséges napmelegre, tehát mesterséges növényfejlődésre s gyümölcsre is.

Hazai könyvszemle.

Fordítási előgyakorlatok magyarból latinra. Schulze német szövege után átdolgozta Gyurits Antal. Pest, 1863. Hartleben.

(Vége.)

A multkor fölhozottakhoz még néhány hasonló tévedést kell hozzá soroznunk. 88. I. C) al. jó lett volna a verba sentiendi és declarandi közül a leghasználatosbakat felsorolni, mert ezek egy kezdő előtt legkevésbé sem „i s m e r e t e s e k.“ Itt azonkívül szükséges megemlíteni, hová tesszük az állítmányi nevet az infinitivusnál. — 89. I. az 1. jgyzben ezen szavak: „vagy ha a következő mondat az előbbinek hatását vagy következményét foglalja magában“ — nem egészen világosak. Ép oly homályos, kivált kezdő előtt 90. I. a 2. jgyzet. Helytelen az állítás, melyet D) a. olvassunk, hogy tudniillik a hogy ne kötsző ut non által fejezendő ki, ha c z élt kell tagadni, mert ezen esetben n e (vagy néha ut ne) kötszőcskával élünk. — Ép oly bizonytalan az állítás, ha ugyanitt a végével olvassuk, hogy quin áll, ha mondat előzi meg, mely tagadást fejez ki, mert a tanuló e szerint n e g o, i g n o r o és más hasonló kifejezések után, q u i n - t tehetne. — 92. I. E) a. előadott szabály sem nem világos, sem nem elegendő. Q u u m ugyanis kötmóddal áll: 1) ha okot fejez ki = mivel, minthogy, minekutána, (cum causale); 2) ha engedő értelemben áll = habár, jöllehet (cum concessivum); 3) ha hasonlító ellentétet hoz föl = miglen, holott. 4) ha az elbeszélésben valami mellékkörülményt adunk elő, a kötmód végzetlen és végzett multja kapcsolatában (cum temporale). — 93. I. az 1. jegyzetben minden össze vissza van zavarva. — 94. I. F) a. a latin mondattannak egyik legnehezebb szabálya nagyon hiányosan van tárgyalva. A visszamatató névmás qui, quae, quod kötmóddal áll a latinban: 1) ha czélt vagy szándokot fejez ki (qui = ut is, quem = ut eum, cui = ut ei sat.); 2) dignus, indignus, aptus, idoneus után, annak kifejezésére, mire méltó, alkalmas valaki vagy valami; 3) minőségi mutató névmás után (talís, eiusmodi, is); 4) ha bizonytalan személyt vagy dolgot visszamatató mondat által minőségileg meg akarunk határozni (Incidunt multae saepe causae, quae conturbant animos utilitatis specie. Cic. off. III. 10.) 5) ezen határozatlan kifejezések után est, sunt, inveniuntur, reperiuntur; nemo est qui, nihil est quod, s. a. t. 6.) is — qui mellett, hol a meghatározott személyt vagy dolgot minőségileg gondoljuk

magunknak. 7) ha okot vagy engedést fejez ki (= mivel, minthogy; habár, noha; qui = cum ego sat.) — 97. I. a consecutio temporum-ról szóló szabályokban nagy zavar uralkodik. Mindenekelőtt meghatározandó, minő mellékmondatok tartoznak ide. Ezek három részre oszlanak: 1) kötszőcskákval képezett mellékmondatok. 2) visszamatató névmásos mellékmondatok. 3) kérdő névmások — vagy szócskákval képezett mellékmondatok. Azután megjegyzendő, hogy a következő mondatok (ut, qui, quin szócskákval) az idővonzat alá nem tartoznak; végre pedig az idővonzat két főszabályában nagyobb világosság, tökély és szabatoság volna kívánatos. Érthetlenség különösen a 98. I. B. a. írt végszavak: „Épen úgy jelen vagy mult idő is következhetik sat.“ — A participiumok használatának magyarázata legjobban sikerült és csak a 105. I. 2. jgyzb. a participium futuri activi és passivi közti különbség nem egészen világos; „azt a mit valakinek tennie kell,“ — nem a part. fut. activi, hanem a part. fut. passivi fejezi ki. Végre a 110. I. álló zármegjegyzés nem helyes.

Továbbá az is mutatja a szabályok tökéletlenségét, hogy nincsenek kellő latin példákkal világosítva. A tanulónak mindenesetre előbb latin példán kell fölfogni a szabályt, hogy azt azután a magyar példákra alkalmazhassa; és hogy a szabályt emlékezetben tartsa, szükséges, hogy minden szabályhoz legalább egy alkalmas példát tudjon könyv nélkül. — Legkevésbé sem helyeselhető továbbá a nyelvtani műszók elhagyása, akár azokat magyarul akár latinul adjuk. (Igy: genitivus partitivus, qualitatis, ablativus pretii, mensurae, copiae et inopiae, instrumenti, causae, modi; cum temporale, causale, concessivum stb.). Némely nyelvtani műszók nem helyeselhetők, mint félmult (végzetlen mult helyett), mult (végzett jelen h.), régen mult (végzett mult h.), tárgyrható igék (áthatók h.) tárgyra nem hatók (benhatók h.) stb.

Még nagyobb hiba az, hogy az idő- és módok tanát ezen könyvben nem találjuk, jöllehet ez a latin nyelvtannak legfontosabb részeihez tartozik; e helyett sokkal könnyebben nélkülözhetnők, a mit a 74—80 lap. a comparativus és superlativus használatáról olvasunk.

De a szabályok elrendezése sem elégít ki egészen. A nominativus után ugyanis a vocativusnak kellene következnie, minthogy ezen két esetnek sok tekintetbeni rokonsága egymásmellé rendeltséget igényel. Az idővonzatnak pedig szükségképen meg kellene előznie a kérdő-kötszők és visszamatató névmások használatát, minthogy az itteni példák idővonzat nélkül helyesen nem fordíthatók; az idővonzatot pedig szükségképen meg kell előznie az idő- és módtannak.

Nem csekély számmal találtunk helytelenül alkalmazott példákat, a latin jegyzetek közt részint nyelvtani, részint kifejezési, részint szótag mennyiségnyi hibákat. Záradéku még csak a magyarság ellen egyes hibákat emelünk ki: I. II. „egyik sem kételkedett közülök meghalni; — 24. I. Homer a görögök által igen sokra becsültetett. — ... még más részről némely dolgokat sokra becsül, melyeket az előtt semmibe se vett; — 32. I. Sylla az ő szerencsége végett szerencsésnek neveztetett; — 45. I. 2. sor. A bölcs soha nem kér az istenektől kincseket; — 57. I. a jegyz. „névmásokhoz után ragasztatik“; 61. I. II. Se Fabriciusnak, se Curius Dentatusnak stb. 80. I. a kérdő szavak használatáról (Ez már többször fordult elő); 97. I. „semmit sem fogsz találni oly

világos hasznú dolgot, stb.(!); 100 l. Számos görög és római történetirók. . .

Végre mellékesen még megjegyezzük, hogy a három ezen könyvben előforduló görög szó közül egy sincs helyesen írva; a 32. l. *έρρον* (*έρρον* h.); 110. l. *έσπερα* (*έσπερα* h.); 111 l. *ιταλοι* (*ιταλοι* h.)

D á v i d.

Igénytelen eszmék társadalmi ügyeink körül.

Még 1862-ben jelent meg azon füzetke, mely a főlebb kiirt czimvel bír, ajánlva a „valláserkölcsi népnevelés“ buzgó előmozdítóinak. Már 1863-ban vagyunk, s ime e sorok írója még csak most veszi elő a szóban levő füzetkét, azon szándékkal, hogy azt a komolyabb olvasmánynyal foglalkozni szeretők azon részével, kik nemcsak nem olvasták, hanem annak létezéséről talán még tudomással sem bírnak, megismertesse; mert nem igen emlékszem arra, hogy a füzetke megjelenésétől egész mostanig lefolyt elég hosszú időszak alatt, az illetékes lapok róla említést tettek volna. Nevetséges állítás, mondhatják erre többen, hiszen csak nem kívánhatjátok, hogy még az ilyesekkel is törődjünk, miután, hála a magyarok istenének, önmagunkkal teljesen megelégedve, büszke önérzettel mondhatjuk: Elég nagy számmal, sokkal terjedelmesebb tartalommal tűnnek föl irodalmunk igen termékeny mezején a jeles, nemzeties irányú, a honfiúi érzelmektől egészen áthatott szellemek óriási művei; azokat bírálgatnunk vagyis inkább — természetesen, alapos igazsággal — éig magasztalnunk, a hazafias áldozatra fogékony keblűeknek mindennek fölött ajánlgatnunk kell, s nem lehet bibelődünk ilyen csekélységekkel, teszem azt, „Igénytelen eszmék“-féle írka-firkával, hogy azt tüzetesben ismertessük nemcsak, hanem még olvasás, — az elmondottak fölötti komolyabb gondolkozás, vagy tán épen, az abban elég őszintén — s ezért már nálunk sértő modorban — előadott eszmék elsajátítását, az azok értelmében való eljárást ajánlgassuk. Am legyen állításom neveltséges, „vajha e tapasztalás, de ez elfogulatlan tapasztalás, az általam főlebb elmondottakkal egészen ellenkezőt bizonyítana;“ én még sem resteltem a fáradságot — s miután látom, hogy mások, csekélységemnél sokkal illetékesebbek, sokkal avatottabbak, az említett füzetkét komolyabb figyelemre nem méltatják, megkísértem tartalmával a t. olvasót megismertetni s így az egészen figyelmes átolvasására, legalább száz közül egyet — ha mégis sükerülne — reábirni.

Berzsenyi mondja: „Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.“ Ez, ugy hiszem, egyetemes és állandó érvényességű tétel minden, józan észszel bíró emberre nézve. Ha a füzetke tartalmát jól fogtam föl, ugy látszik, annak szerzője is arra fekteti a fő súlyt, abban látja biztosítva nemzetünk jólétét, főnmaradhatását, s az említett szempontból indulván ki, művét, a valláserkölcsi népnevelés buzgó előmozdítóinak ajánlja. Daczára azonban mindezeknek, a füzetkében levő józan irányú, elkerülhetlen szükségességű eszmék nem igen hatnak be azon rétegekbe, melyekből lassan tovább és tovább szívárogván, más, nemcsak nem szükséges, hanem a legnagyobb mértékben káros eredményű ferde nézeteket, balítéleteket kiszorítván, jótékony hatásukat az egészre nézve éreztessék; mi elég szomorú bizonyítéka annak, hogy a komolyabb-

ról, a mélyebb elmélkedést igénylőről, még nem igen szeretünk hallani. A kik pedig hallanak, rendesen azt szokták felelgetni amúgy könnyedén: „Hisz mi ugy sem segíthetünk, az ár ellen hiában uszunk, hagyjuk csak, míg majd annak idejében, rendes kerékvágásukba fognak menni a dolgok.“ Már pl. ha szél-tiben azt vitatjuk, hogy mi kellő higgadság, komolyság- és — érettséggel bírnak a magasabb, a szellem művelésére elkerülhetlenül szükséges eszméknek megértésére, azoknak elsajátítására, és azok értelmében való eljárásra, szóval, hogy kellő számmal mutathat föl nemzetünk olyanokat, kik legszentebb kötelességüknek ismernék feltékenyen örködni mindazok fölött, a mik szellemi erőnk, hatalmunk kifejtésére szükségesek, kik az illetőket fölvilágosítanak mindazokra nézve, a miket, ha főnmaradhatóságukat biztosítani akarjuk, vállalva, összpontosított erővel eszközölnünk kell: akkor bizony nem leend fölösleges, minden olyan irányú szellemi terméket kiváló figyelemünkre méltatni, mely az erkölcsiség fontartására, az ősi erények hű megőrzésére utal, mely oly élénk színekben, a mindennapi életből meritet adatokkal mutatja meg, hogy bizony mi egy kissé ferde úton járunk; m e n n y i és m i tenni valónk van arra nézve, hogy a nemes értelemben vett fejlődés egyedül boldogító irányával tisztában lehessünk nemcsak, hanem azt tegyük, s így, a mi legfőbb, fennmaradhatóságunk eme bonyolult helyzetek közepette biztosíthatassuk. Ily értelmű elveket fejteget, az „Igénytelen eszmék“-t. szerzője. S ha ez így van, — a mint azt a szóban levő műből alább következő idézetek csakugyan bizonyítják, ugy hiszem, megbocsát a t. olvasó, ha e sorok írója azt meri föltenni, hogy a füzetkének tartalmáról kissé tüzetesebben szólva, kötelességet teljesít, annál is inkább, mivel elég újabban megjelent szellemi termékről olvashatni terjedelmesebb ismertetést, holott azoknak nagy része, nem hogy szebbnél szebb szavakban kifejezett magasztalást, hanem tekintve a virágos, — inkább csak szívre s nem a higgadt értelemre — hatást hajhászó kifejezések alá rejtett erkölcsrontó irányt, ismertetést ugyan érdemel, de olyant, hogy annak következtében a szellemnek ilyesféle szüleményeitől, minden józanabb gondolkozásu, még meg nem vesztegetett érzelmű, undorral forduljon el. — Lássuk tehát már most valahára, miután ugyis eléggé fárasztottam, untattam a t. olvasót, s miután már többször elmondhatta magában, hogy: bizony elég méltatlan vagyok saját nemzetiségem iránt — de az elmondottak után nemis szereti hinni, hogy még én is e nemzetiséghez tartoznám, mert a ki így beszél, azt csak rossz szándék, elfogultság, ellenséges indulat vezetheti — hogy az emlegetett füzetkékből, miféle józan irányú elvek idézhetők.

Mindjárt az első „Meddő remények és termékeny ohajtások“ czimű czikk egyik helyén ezt mondja: „Mi e jó remények számos üdvös befolyását is szem előtt tartjuk. Azonban más szempontból is tekinthető a szív kis világa — p. az ész szempontjából. Korunkat sokan hideg számítással vádolják. Vajjon eléggé számítjuk-e reményeink árát? Régi böles mondá, hogy reményt nem vásárol. Mi drága kedvenceinket, keblünk tündérképeit, olykor nagyon is magas áron szerezzük. Üdvös szándékunknak megengedi a józan gondolkodás, hogy elmondjuk a jó és szép remények ápolásának szerintünk legcélszerűbb módját. Mert bizony ha valaki, mi is elérékenyülünk a bájós virágok idő előtti hervadásán. Legkevésbé látjuk örö-

mest, ha a piros virággal, s ki tudja, mily édeni boldogság gyümölcsseivel biztató zöld remények bimbait kora dér forrázza le. Nem új dolgot említünk avval, hogy a jogos reményeknek gyökerei üdvös emlékezetből táplálkoznak szintugy, mint a jövő, mely azoknak tárgya, a multból szívja kellő táperezjét. Minél biztosabban akarjuk szilárdítani reményünket, annál izmosabb s mélyebb gyökerekkel kell annak a multak alapjaiba fogóznia. A jelen pl. mintegy törzsét képezné ama lomboknak, melyekről gyümölcseit várjuk; mely így elég látható mértékül szolgál arra, hogy mit várhatni fejlődésétől, — ha mégis a sok föltételes körülmény nem akadályozza kivirulását s termékenységet. Türelem és tevékenység az erény két utja, mint Schiller, a gazdag lelkű költő, dallá. Kitérő munkásság és lankadatlan kitérés e józan remények alapja, az igaz boldogság kettős hidja. Csak a czélszerűleg s fáradhatatlanul tevékenyek van joga igazán remélhetni. Ildomos reményre szüksége van a munkás férfinak is; de csak a gyarló nyugszik meg csupa reményekben, csak balga gyermek gyöngyörködik ámitó kilátásokban. A férfi belátó elméje agyrémekek hajhászása helyett a valóságból meríti czélezatait, s annyit remél, a mennyit valósíthatónak gondol. Teljesülhetlen jámbor ohajtásokat pöngetni leginkább léha tétlenek szoktak, kik légvárnak építéssével hiszik az élet drága perezeit s a mindennapi táplálékot kiérdemelhetni. S míg elméjük holmi csalékony káprázatokkal vesződik: elszalasztják ama gazdag nyereseményeket, melyek a valóság terén foglalkozókat biztosan jutalmazták. Ki bizhatnék oly jövőben, melynek üres ábránd szolgál alapul? Akár így, akár amugy nyilatkozzék a gyarlóság: mi a józan erényü, igazán hű s váltig kitartó munkásságú, áldozatokra mindig kész hazafiu érzületnek ohajtjuk a polgárerény koszorúját. Különösen érdekes szerzőnek „Divateszmék“ czimü czikke; a 14. 15. 16. 17. 18. és 19. l. olvasható; „A honszeretben való összetartásra lelkesítés zengte át a hazát legsűrűbben ez utóbi évek alatt. Attól tartok, — mondá egy igen éleplekű férfit — hogy idő előtt elkoptatják ifjaink ezt a sok szép hazafiu dalt, azt a sok, nagy ígét; vagy hogy annak a lángoló kívánságnak majd épen ellenkező sikerét idézik elő azzal a sok kiáltozással.“ stb.

(Vége köv.)

Or. . . i.

A külföldi irodalom legújabb jelenségei.

Természettudományok.

Ungarische und Siebenbürgische Bergorte. Ansichten nach Federzeichnungen von Heinrich v. Jossa. Beschrieben und geologisch erläutert von Bernhard v. Cotta. Leipzig. 1862. Weber. (IV. 52. S. 4) 20 Sgr.

Ezen érdekes kis munka a két testvér haza legnevezetesebb bánya-városainak leírását adja. A sikerült tollrajzokat szerző, ki Magyar és Erdély országot beutazta, rövid vonzó leírásokban magyarázza, melyek hazánk geologiai viszonyainak ismeretéhez becses adalékokat szolgáltatnak. Azonban nem csak a tudós és szakférfi, hanem mindenki, a kit hazánk ismerete érdekel, élvezetes olvasmányt fog abban találni.

Dyas oder die Zechstein-formation und das Rothliegende, von Prof. Dr. H. B. Geinitz. Mit Beiträgen von R. Eisel, R. Ludwig, Dr. Reuss, Dr. Richter u. A. 2. Heft.

Die Pflanzen der Dyas und Geologisches. Mit 19. Steindrucktafeln. Leipzig. 1862. Engelmann. (VIII, S. 131—342, mit 12 S. Erklärungen. Imp. 4) 12 Thlr.

A monographiák Németországban a legkedveltebb irodalmi termékek sorába tartoznak. A tünemények lényegébe hatni törekvő emberi szellem kutatásainak körét mindig szűk és szűkebbre szorítja össze, hogy a kis kört azután annál alaposabban, annál mélyebben legyen képes fölfogni, átérteni. A főnevelített kitűnő monographiának ezen második füzeté a képződmény növényeinek rendszeres elősorolásával kezdődik, melyeknek száma kisebb ugyan mint az állatoké, de melyeknek vizsgálása, rendszeres meghatározása egyszersmind sokkal nagyobb neheziségekkel is jár, mert rendszeres sokkal kevésbé tökéletesen vannak megtartva mint ezek. Kevés van csak mint új nem leírva, de a régiek ismerete és meghatározása nagy részben új adatokkal bővítettet s helyre igazított.

A füzetnek főtartalmát azonban a képződmény geognostikai és geologiai viszonyainak leírása képezi, közép és nyugati Németországban, Oroszországban Angliában, Islandban és Spitzbergában. Záradékkal a növények átnézete s a dyas mindeddig ismert fajainak elterjedési tabellája Európában van összeállítva.

Die gesammten Naturwissenschaften für das Verständniss weiterer Kreise und auf wissenschaftlicher Grundlage bearbeitet von Dippel, Gottlieb, Koppe, Lottner, Mädler, Masius, Moll, Nauck, Nöggerath, Quenstedt, Romberg und v. Ruszdorf. — Eingeleitet von H. Masius. Essen. — Verlag von G. D. Bädeker. 3 Bände mit 911 Holzschnitten und 3 Sternkarten. 10 $\frac{2}{3}$ Thlr. fein geb. 12 $\frac{1}{6}$ Thlr.

Ritkán van valamely terjedelmesebb, egész tudományágakra kiterjeszkedő munkának oly szerencséje, mint a fönnebb nevezettnek, hogy annyi jeles erő közreműködése emelné belbecsét. Az összes természet-tudományok mindazon eredményei, melyeknek tudása az általános miveltség szempontjából kívánatos lehet, vonzó, kellemes előadási modorral kínálják itt a kifoghatatlan tudomány aknáinak szellem-kincseit, s ki nem örülne, ha ily kellemes uton juthat el oda, hova az emberiség ezredéveken át a legnehezebb küzdelmek közben juthatott csak el. A három kötetre terjedő diszes kiállítású munka tartalma így van elosztva:

I. Band. Widmung an und Schreiben (als Facsimile) von A. v. Humboldt. — Biographische Skizze A. v. Humboldt's von H. Masius. — Eienleitung von demselben. — Physik und Meteorologie von Prof. Koppe in Soest. — Zur physikalischen Technologie: Dampfmaschine, Dampfschiff und Locomotive von Ingen. Moll in Bochum — Electricische Telegraphie, Galvanoplastik, Daguerreotypie und Photographie von Dir. Dr. Nauck in Riga. — Chemie und chemische Technologie von Prof. Dr. Gottlieb in Gratz.

II. Band. Physiologie von Dr. von Ruszdorf in Berlin. — Zoologie von Prof. Dr. Masius in Leipzig. — Botanik von Dr. Dippel in Idar.

III. Band. Mineralogie von Prof. Dr. Quenstedt in Thübingen. — Geologie und Geognosie von Geh. Berggrath Prof. Dr. Nöggerath in Bonn. — Bergbau- und Hüttenkunde von Bergrath Lottner in Berlin. — Das Meer von Dr. H. Romberg in Bremen. — Astronomie von dem Kais. russ. Staatsrath Prof. Dr. Mädler in Dorpath.

Naturwissenschaftliche Reise nach Mossambique auf Befehl S. Majestät des Königs

Fridrich Wilhelm IV. in den Jahren 1842—1848 ausgeführt von Dr. W. C. H. Peters. Zoologie. V. Insecten und Myriopoden. Bearbeitet in Verbindung mit Klug, Loew, Schaum, Hagen, Gerstäcker und Hopffer. Mit 35 Kupfertafeln. Berlin. 1862. G. Reimer. XXI. 566 S. gr. 4.) 38 Thlr.

Ezen természetrajzi munka, melynek bevezését az egész német tudománykedvelő világ már régóta a legnagyobb feszültséggel várja, a jelen kötetben a rovarokkal és soklábuakkal foglalkozik. A czimben nevezett jeles specialistáktól összesen 677 fajnak leírása van közölve, melyek közül 478 új. A különböző osztályokban mindössze 24 új nemmel találkozunk.

Vegyes közlések.

Az **Académie française**-ban ismét egy megürült hely töltetett ki nem régiben. A hírlapok tárczái nem is tudtak másról beszélni, mint az Académie újonnan megválasztott tagjáról, Broglie Béla herczegről, ki az elhalt Lacondaire atya helyébe lépett. Senki sem akar róla sok kedvezőt mondani. Sőt az „Indépendance belge“ kissé túlzottan azt jegyzi meg, hogy „a nemes herczeg íróságáról csak ezen ünnepeles alkalommal tudott meg a világ először valamit.“ Ez állítás, mint mondtuk, túlzott, mert Broglie Béla már két munkát írt, egyet 1853-ban: „Études morales et politiques“ a másikat 1856-ban: „L'église et l'empire romain au quatrième siècle;“ harmadik munkája: „Questions de religion et d'histoire“ állítólag most van sajtó alatt. Megválasztása azonban nem is annyira emiatt tűnt föl, mint inkább azért, mert az a császári politikának, mely eddig nem volt képes befolyását az Akadémiában érvényesíteni, egy új diadalát jelöli. Ezen diadalok egyike különben még Feuille Octave-nak, a császárnő kedvezetének Scribe helyébe történt megválasztása is. Az Académie française tagságára hir szerint ezután Jules Simon, az Académie des sciences morales et politiques tagja, és Jule Janin a híres tárczairó, kiről az Indépendance belge azt mondja, hogy „harmincz évi szakadatlan munkásság után ma ép oly szegény, mint első irodalmi föllépése alkalmával volt,“ lépnek föl a jelöltek közt.

Elsülyedt erdő. Hullnál Angliában a Victoria-docks-ok legnagyobbitása következtében történt ásatások alkalmával egy rothadásnak indult elsülyedt erdő maradványaira akadtak. Közvetlenül a harminczkét lábnyi mélységben talált maradványok fölött egy több lábnyi vastagságú homokréteg terül el. A fasudarak legnagyobb része az egészen világos jeleit mutatja. A többnyire jelentékeny vastagságú törzsek közt találtak egy húsz lábnyi körfogatú tölgyfát is. A fa majd mindenütt agyag között található s oly fekete, mint az ébenfa. A lég befolyásának kitett törzsek, ha a munkások ásóikkal érintik, porrá omlanak szét. Az erdő kiterjedése nagy lehetett, mert széleit még mindaddig nem sikerült megtalálni. Az elsülyedt erdő borító földréteg geologiai viszonyait tekintve úgy találjuk, hogy a fölület alatt mintegy tizenöt lábnyi mély agyagréteg fekszik, azután pedig mindinkább nedvesebbé váló homok következik, melly sugáros, és más édesvízi héjjonczok maradványait tartalmazza.

Tartalom: Augol társadalmi és irodalmi állapotok. A nyelvtudomány alapelvei. Élely-világítás. Könyvszemle: Gyurits, Fordítási előgyakorlatok. Igénytelen eszmék. A külföldi irodalom legújabb jelenségei. Vegyes közlések. Apróságok.

A „**British Museum**“ gazdagsága. Ezen intézet évkönyvei szerint a múlt esztendőben 96,155 font sterlinget adott ki, holott a költségvetés 103,312 fontra volt számítva. A jelen (April 1-jétől számítandó) évek meghatározott budget-je 90,541 font. A museum látogatóinak száma a múlt évben 895,077; a legnagyobb töltség volt augusztus hóban, a legcsekélyebb látogatás novemberben. A könyvtár 30,362 kötettel (ide értve a zenedarabokat és térképeket) szaporodott, melyek közül 1520 kötet ajándék volt; a kéziratár 695 okmányon nevedett. A keleti, brit és középkori régiségek száma 881 darabbal emelkedett; a görög és romai régiségek csak egynéhány új szerzeménnyel gyarapodtak. A terményrajzi osztálynak nincs elég helye, hogy gazdag kincseit kellőleg kifejttesse. Minden ágban annyira szaporodnak a küldemények, hogy ezen osztálynak igazgatója, Owen tanár, nem tudja, mit tegyen velök. Az utolsó évben 28,273 példány jött be, melyek közül 13,129 az állattani, 3144 a földtani, 1200 az ásványtani osztályhoz soroztattak.

Haladás a fényképészetben. A legújabb időben közkedvességűekké lett fényképek igen sötét árnyoldala volt azon tulajdonságuk, hogy ha hosszabb ideig voltak a világosságnak kitéve, lassanként elhalványodtak, s végre majd egészen eltűntek. Heckert, egy academiái művész Berlinben, módot talált, miként lehessen ezen bajon segíteni. Ő az egyszer fölvetett képet az üveglemezbe úgy belé égeti, hogy az ily módon megkötött kép maradandó lesz s egészen hasonlít valamely üvegfestményhez. Az ilyen próbafényképek, melyeket a művész bírálat alá adott, kitűnően tiszták és élesek, s áttetsző (porezelán) képek gyanánt is használhatók.

Apróságok.

* Mint biztosan értesültünk, Corzán Gábor pesti kir. tanár és munkatársunk a legújabb tudományos alapokon kidolgozott „Elemző mértan“-át Pfeifer Nándor helybeli kiadókönyvtárus már nyomatja, s a mintegy tizenöt ívre terjedő munka már a legközelebbi hónapokban napvilágot lát. Ajánljuk különösen tanáraink figyelmébe, kik abban igen jól használható kézikönyvet fognak találni oly téren, mely eddig hazánkban majd egészen parlagon hevert.

* **Boskó Lajos** pesti gymn. tanár, „Magyarország oknyomozó története“ czimű munkájának első füzetet, mint halljuk, már sajtó alatt van. Kíváncsiak vagyunk, vajjon kapunk-e már valahára a felsőbb gymnasiumi osztályok számára minden tekintetben kielégítő tankönyvet?

* **Napoleon** császár bevégezvén „Julius Caesar“ czimű munkáját, mint hire jár, abból egyes töredékeket az Académie française-ban föl fog olvasni. Remélhető, hogy az Academia méltányolván a hatalmas uralkodó-író ezen legmagasabb kegyelmeségét, sietni fog őt székkel és tagsággal megkínálni.

* **Mery** Párisban Ovidius metamorphosisait a szinpadra szándékozik alkalmazni. Mily eredménye lehet majd ezen kevés sikert ígérő s roppant költséget igénylő kísérletnek, azt a jövő legjobban fogja megmutatni.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

Szerkesztőség: hová minden a lap szellemi részét illető küldemények intézendők: nagyhid-utca, redoute-épület. — Bérmentlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.	(Megjelen minden vasárnap.) Előfizetési ár: Május—júniusi foly. . . 1 frt 50 kr. Május—septemberi foly. 4 „ — „ Május—decemberi foly. 6 „ — „ Egyes számnak ára . . . —, 20 „	Kiadó-Hivatal: DEJÉN és SEBES könyvkereskedése (egyetem-utca 2. sz.) hová az előfizetési pénzek s a lap anyagi részét illető minden küldemények intézendők.
---	---	---

4. szám.

Pest, 1863.

Május 31.

Az éjszakamerikai polgár-háború története.

Bár saját hazai közügyeink mikénti alakulásán kívül sokféle dolgok történnek Európában is, melyek képesek magukra vonni mindazok figyelmét, kik saját szülőhelyük szűk határain túl is látnak embereket, világot, történetet, — mindamellett a jelenkor legnagyobb fontosságú eseményének kell tekintenünk azon nagyszerű polgárháborút, mely már két esztendő óta dühöng az éjszakamerikai államokban s mint látszik, még sokáig fog dühöngni. Ez nem hasonlít azon polgárháborúkhöz, melyeknek színhelyét a 17. században Európa a különösen Németország képezte, s a melyekben vakbuzgalmu pártok s dicsvágyó fejedelmek szálltak szembe egymással. — Amerikában egész népségek harcolnak egymás ellen. Nemcsak százezrekre, hanem milliókra megy azoknak száma, a kik két év előtt a különböző államokban fegyvert ragadtak, hogy majd az éjszak, majd a dél felsőbbsegeért küzdjenek. De épen a roppant tömegek voltak azok, melyek a háborút nehezítették, s annak mostani roppant kiterjedését okozták.

Annyi bizonyos, hogy nem a négerrabság megszüntetése, vagy föntartására vonatkozó kívánság volt az, a mi az egyesült államokban a polgárháborút előidézte. A négerrabság csak ürügy vagy alkalom volt, valamint Varsóban az ujonczozás csak ürügyet vagy alkalmat szolgáltatott a lengyel foradalomra. Az amerikai polgárháborúnak valódi és egyetlen indoka az uralom s felsőbbség utáni vágy volt; — és az uralomvágy, ha egyszer a demokratiát megragadja, sokkal nagyobb átka az emberiségnek, mint a fejedelmek dicsőség-vágya.

Amerika éjszaki államai nem ellenei a rabszolgaságnak. Ha a dél a yankee-nek csak sok, de igen sok terményt nyújt, a melyet Európába haszonnal szállíthat, akkor nem gondol sokat avval, vajjon a néger verejtéke s vére ragadt-e rá, vagy sem.

Azonban a déli államok politikusai nem nézheték közönyös szemmel az éjszakknak folytonos nevedését a lakosságban, gazdagságban és hatalomban, mialatt ezek nagy féltékenységgel örködtek a felett, hogy új rabállamok ne kelletkezzenek, minek következtében ez utóbbiak természetesen kissebbséget képeztek, minek bizonyosságául szolgál Lincoln-nak elnökké való választatása, melynél a déli államok

kisebbségben maradtak. Ezek tehát önállóságuk biztosítására nem tudtak mást tenni, mint iparkodni, hogy független államot képezhessenek. S ha igaz is, hogy a rabszolgaságnak föntartása a déli államokban szükséges eredménye volna azoknak az éjszaktól való elszakadásának, mégsem lehet állítani, hogy ezen elszakadás csupán a rabszolgaság miatt kísértetett meg.

A rabszolgaságon kívül még egy más mozzanat is van, a mely az északnak nézeteit a déléitől elválasztja, és az a kereskedelmi szabadság elve. Azonban a mi legkülönösebb, itt a megfordított viszony van helye; mert a dél pártolja a szabadságot, az éjszak pedig nem. Mindkettő, a dél és éjszak oly csekély nemzetgazdasági képzettséggel bír, hogy nem is sejtji, milyen éles logikai ellentmondásba keveredett. A ki a munka szabadságát akarja, annak a kereskedés szabadságát is kell kívánnia. A rabszolga-bárók és egyedárúskodó gyárnokok testvérgyermekek: mindketten a nyomorúságban sinlődő nép karából élődnek s gazdagodnak meg.

Tehát felsőbbség, nem pedig eszmék miatti harc az, mely Amerikában dühöng. Daczára ennek a legnagyobb bizossággal előre is lehet állítani, hogy a két párt közül az, a mely mellett az elv is, nem pedig csak a legtöbb ember, vagy legtöbb pénz küzd, fog győzelmeskedni. Korunkban egy állam, vagy államhatalom ép oly kevésbé állhat fön az eszmék és pedig az igazság, erkölesiség és jog-eszméi nélkül, mint nem állhat fön, ha a politikai szabadságot nem veszi igénybe. „Ebben a jelben fogtok győzni.“

Mindamellett igen érdekes, a tömegek ezen küzdelmét, melyből elvégre is szükségképen eszmékért való harc fog keletkezni, figyelmes szemmel kísérni, s azt eredetétől fogva további folyamatában is követni. Erre alkalmat nyújt azon munka, a melynek első, t. i. a háborúnak történetét 1862-iki júliusig tartalmazó kötete a következő ezim alatt jelent meg: Die grosse Rebellion. Eine Geschichte des Bürgerkrieges in den Vereinigten Staaten. Von J. C. Headley. Aus dem Englischen übersetzt. Erster Band. Hartford, Connecticut, Hurlbutt, Glogan, Carl Flemming, 1863. A munka külsőképen is oly fényesen van kiállítva, mint azt Európában olyan könyveknél, melyek nem az aristocrazia, hanem a nagyobb olvasó közönség számára irvák, ritkán tapasztaljuk. A mellékelt 36 aczél-metszetet az arczkép és csatarajzolás valódi remek termékeinek kell néznünk, melyek közt különösen érdekesek a tengeri csaták, melyek általában a pán-

czélos hajók alkalmazása által a jelen háborúnak sajtósága, eredeti jellemet kölcsönöznek.

Jelentésünket a fordítónak, előszavából vett, következő megjegyzésével fejezzük be: „A mint vannak istentagadók, úgy vannak szabadságtagadók is; de e miatt soha sem fog a világból eltűnni az Isten, a szabadság s az erény. Az amerikai állampolgárok kötelessége, mindazon nagy eszméket valósítani, melyek a függetlenségi nyilatkozatban s az alkotmányban foglaltatnak, de eddig csak részletesen vitettek véghez. A dolgok természetszerű folyama ellen minden hatalmasok egyesült hatalma, s a legravaszabbak ravaszága semmit sem tehet. Késő a 19. század második felében a vallás, művészet és tudomány elveit ignorálni s egy új társadalmi rendet megalapítani akarni, mely a tömegek elostobulásán s a négerék rabszolgaságán alapszik.“

Proudhon.

Sajtóságos jelenség a francia irodalomban azon férfú, kinek nevét tán nem egész helyesen tüztük cikkünk homlokára. A német bölselet és kritika elveit és irányát követvén, Proudhon ennek minden hibáit elsajátította, a nélkül, hogy egyszersmind mindig minden előnyeivel is tudna rendelkezni. Azon különös vegyülete az igaznak és túlzásnak, a higgadt komolyságnak és kitörő, túlsapongó szenvedélyességnek, mely őt majd minden nyilatkozatában jellemzi, a német és francia elemek nem közvetített egyesülésének csudálatos képét tünteti előnkbe. Magában bevégezett gondolkozásmódja, meglepő fordulatai, mindig inkább eszmékkel, mint személyekkel foglalatalkodni szerető, vaskövetkezetességű szelleme csudálatra kényszerítenek még akkor is, ha elvei, melyekhez ragaszkodik s irányja, melyet védelmez, ellenszenvet, sőt bizonyos tekintetben megvetést ébreszt is keblünkben. Éles és ragyogó elméje egész hatalmával ragadván meg azon eszméket, melyek a francia társadalom nagy mozgalmi közben új életet nyerve, romboló hatalommal terjeszkedtek tág és tágabb körökre, azokat minden irányban érvényre emelni törekszik. S midőn rajongó kedélye egész vakmerőségével, félre tévén a társadalmi élet iránti minden tekintetet, azon rettenetes elvet állítá föl, hogy „minden tulajdon rablás“: egy pártnak állott élére s lett központjává, mely a világtörténelem majd minden korszakában időről időre mint valamely járványos kór föl-fölütötte fejét s majd itt, majd amott hozott pusztulást a társadalmi életre.

Mogorva jelleme mindenütt csak az árnyoldakat keresi. Nincs oly főnálló viszony a társadalomban, melylyel ő meg volna elégedve, melyet fölforgatni nem akarna. A communismus és socialismus tanai azok, melyekben lelke még gyönyört talál. S ki tudná megmondani miért? Azért-e, mert ezeknek varázshatalmat tulajdonít, mely az egész emberiséget rögtön boldoggá tehetné? Vagy azért, mert azon szétmálasztó erőt látja bennük, mely az emberi társadalmat végfelbomlásához volna képes vezetni? — Annyi bizonyos, hogy Proudhon e tanoknak hive, s legujabban ismét lándzsát tört mellettük, most már a szellemi élet országában akarván azoknak érvényt szerezni.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy most az egyszer kevésbé tolta előtérbe kedvencz elméleteit; okoskodása mindazáltal mégis oly jellemző, hogy nem tart-

juk minden érdek nélkülinek annak menetét követni, mi által tán sikerülend e sokat csalódott és sokat hányódott férfú lelkébe legalább egy futó pillantást vetetnünk.

Midőn 1858-ban egy írói értekezlet tartatott Brüsszelben, mely az írói jogok rendezése fölött volt tanácskozandó, az ünnepelt francia író, Lamartine, szinte a meghívottak közt volt. Személyesen nem jelenhetvén meg, erre vonatkozó nézeteit a gyülekezeti elnökéhez irt levélben fejtegeté, melyet így végzett: „Belgium, a kiválólag mély belátású ország állott élére a haladás azon új lendületének, mely a valódi vagyoni elismerését fogja érvényesíteni. Egy sophista azt mondá: „a tulajdon rablás.“ Önök erre a legszenetebb, a szellemi tulajdon elismerésével fognak válaszolni. Isten teremtette, az embernek el kell azt ismernie.“ Akkor Proudhon hallgatott. Az ellene irányzott sértést azonban soha sem tudta elfeledni.

Az írói jog rendezése a törvény által Franciaországban a múlt év folytán ismét szóba hozatott, s most Proudhon is megragadta az alkalmat, hogy saját szempontjából nyilatkozzék a fölött; megragadta, hogy Lamartinének is visszaadja a kölcsönt. Proudhonnak őszintesége és vakmerősége kellett hozzá, hogy Franciaországban valaki az irodalmi corruptio ellen oly nyíltan, mint ő, kikeljen, hogy az irodalmi tulajdon létezését oly jobb ügyre érdemes erélylyel tagadja. A ki tudja, hogy III. Napoleon, mielőtt még világhódító nagybátyjának trónjára lépett volna, t. i. 1844-ben, maga is az irodalmi tulajdon mellett emelt szót, midőn Jobard urnak, „a monopolium ösatyjának“ adott egy válaszában így nyilatkozott: „a szellemi mű tulajdont képez ép úgy, mint valamely ház, vagy mezei jószág; e szerint ugyan jogokban is kell részesülnie, s tulajdonosától csak akkor vehető el, ha ezt a közjó megkivánja.“ A ki tudja, hogy Franciaországban a császár véleményével ellenkező véleményt nyilvánítani már magában is bűnnek tartatik: az főnebbi állításunkat teljesen igazoltnak fogja tekinteni. Proudhon maga is tudta ezt, s tán épen azért tartotta szükségesnek mindenek előtt a császár állítását czáfolni meg, s ebből indulni ki irtó hadjáratára, melyet a szellemi tulajdon, s az összes francia irodalom ellen indított. A francia nemzet logikája, mely a tekintélyeket fogadja el a legfőbb oknak, Proudhon szerint még mindig azon régi iskolák álláspontján van, melyek a mester szavait tartották a legdöntőbb bizonyítéknak. „A mester mondta,“ s mindenki teljes hittel és bizalommal hajlott meg. „A császár mondta,“ s a francziák nem mernek más véleményben lenni; az ő itélete meg nem dönthető. Ez mind igen szép, folytatja Proudhon, de a császár tévedett. A szellemi mű nem hasonlítható össze sem házzal, sem mezei jószággal s ép azért nem is birhat olyan jogokkal, mint ezek. Ezen eszméket fejti ki Proudhon azután minden irányban. Következtetése azonban most az egyszer nem vezette őt oly végleteketbe, mint tőle várhattuk volna. Csudálatos mérséklettel ajánlja Proudhon, hogy az írónak 30—60 évnyi idő engedtessék, mialatt költségeit fedezhesse azon haszonból, melyet műve a kiadónak hoz. Az ily szerződés, szerinte, minden tekintetben kielégítőnek tekinthető, és senkinek jogát sem sérti. Hogyan kívánhatná az író, hogy az üzleti forgalom joga s a kiegyenlítő igazság által számára biztosított nyereségen kívül egyetlen művéből örökös jövedelmet is húzhasson? Az irodalmi terméket nem lehet fölemészthetetlennek, örökösnek tartani, mely által minden jövedő nemze-

déket hálára kötelezne az író maga iránt. Abban csak az anyag, csak az eszmék örökkévalók. De ezek nem sajátaink, nem tőlünk származnak. Ezt Proudhon egész határozottsággal állítja, s úgy magyarázza, hogy az ember nem teremti eszméit, hanem kívülről veszi föl magába: nem készíti az igazságot, hanem fölhalálja azt; nem agyában szülemlik a szép, jó és igaz, hanem önként nyilatkozik az embernek.

Ezen magyarázattal azonban bizonyára senki sem éri be, s ily sophistikus phrasiseket senki sem fog váltópénzül elfogadni. Minden embernek eszméi lényegesen sajátjai s azokat nem is veszi a külvilágból, mely csak képeket s képzeteket adhat, hanem ezen minden esetre kívülről nyert képek- és képzetekből saját belső tevékenysége által csakugyan maga teremti azokat, és pedig a gondolkozásnak változhatatlan törvényei szerint. Így van ez mindennel a gondolatvilágban; tárgyainkat a külvilágból veszszük, de a hozzájuk kötött gondolatok sajátaink. Abban igaz van Proudhonnak, ha az irodalmi tulajdonjogot szigorúan meghatározó törvény lehetőségét tagadja; mert csakugyan lehetetlen éles határvonalat húzni azok között egyrészt, kik új eszméket teremtenek, másrészt azok között, kik ezeket magukba fölveszik s tovább terjesztik. De majdnem neveléséges, ha állításának támogatásul Jézusra hivatkozik, ki tanítványaihoz mondá; „Azt fogjátok enni, a mit találtok. A mit pedig ingyen kaptok, ingyen is adjátok.“ Vagy ha Péter apostol példájára utal, ki beszédeit és leveleit ingyen adá, és sátorkészítéssel kereste kenyerét. Ugy látszik Proudhon itt készakarva feledte és hagyta ki számításból a megváltozott viszonyokat, csakhogy a túlkövetelő francia írók ellen egy csapást intézhessen, mely magában véve bizonyára nem sujt ártatlanokat, mert a francia írók öntúlbecsülésükben és követeléseikben semmi határt sem ismernek.

De fölösleges volna Proudhon elmékedéseit e tárgy fölött minden részleteiben követnünk s célhoz nem vezető czáfolgatásokba bocsátkoznunk. A ő nézeteit részben igazolni, részben megczáfolni maga az idő fogja, s a történetileg keletkező állapotok s intézmények megérlelődnek akár ellenük, akár mellettük szóljunk is, mert azok mindig csak önmagukból merítik az életrevalóságukhoz szükséges elemeket.

Általánosabb érdekű Proudhonnak ítélete Lamartine fölött. „Lamartine úr — mondja Proudhon a többek közt — ékesszólásának hangzatos phrasisait eszokoknak tartja. Nála túlzások, ellentétek, fölkiáltások és szavatok pótolják a logikát. Ha egy fogalom meghatározását kívánjuk tőle, — ő képet nyújt helyette; valaminek bebizonyítását várjuk, — ő az isteneket hívja tanúságul, lelkére esküszik, szellemeket jelent meg, sír. Lamartine úr azon írók sorába tartozik, kik beszédességükből a legtöbb pénzt szerezték. O pénzben és dicsőségben sokkal érdemen túl lőn megjutalmazva s mégis mindig szükségről panaszkodik. Háládatlan-e azért a társadalom, mert ő ép oly rosszul viseli magát, mint a mily rosszul gondolkozik?“

Félreismerhetetlen ezen kifakadásokban Proudhon ingerültsége Lamartine ellen. Félreismerhetetlen talán egy kis irigység is, mely a soktekinetben mellőzött, kevés elismerésre, fáradozásainak csak csekély jutalmára talált író keblét író társa iránt, ennek fényesebb társadalmi állása, s nagyobb diadalai, nagyobb aratot sikere miatt betölti. Fölbredt lelkében a régi sérelem emléke is, s az egykor oly nehezen elviselt „sophista“ elnevezésért mintegy megtorlásul ő Lamar-

tinet „nagy rimkovács-“nak mondja, „kinek egész irodalmi birtoka nem egyéb, mint irodalmi koldútság.“

Proudhon nézetei a francia irodalmi és politikai állapotokról a lehető legsötétebbek. Egész általánosságban kimondott ítéletei, melyek senkit sem javítanak meg, a vétekben részes közönséget pedig legkevésbé, nem egy tisztos írórt sértenek Franciaországban, ki az általános romlottság közepette tisztán őrizte meg lelkiületét s ha megátalkodottság s magas öntudatra nézve nem is, de függetlenség és haszonlesés nélküliségre nézve Proudhonnal még mindig bizton kiállja a versenyt.

A megvásárolhatóság jellemzi Proudhon szerint a francia irodalmat mindenek előtt. „Megvásárolható ékesszólás; megvásárolható irodalom és művészet, — kiált föl — nem mond-e ez meg mindent, s kell-e még ezeken kívül egyebet is fölhoznunk? Ha ma már semmiben sem hiszük, nem az okozza-e ezt, hogy mindnyájan megvásárolhatók vagyunk, s hogy lelkünkkel, szellemünkkel, szabadságunkkal, személyünkkel ép úgy kereskedést űzünk, mint tollunk és fáradozásaink minden műveivel?“

Utóbb még minden mértéket meghaladóbb kifejezésekben tör ki. Panaszodik, hogy mig komoly munkák teljesen elhanyagoltatnak, addig a gyárszerű irodalom vízenyös termékei előzőlenek minden partokat; hogy a világ megtelt vad geniekkal, túlaradozó talentumokkal; hogy alig találni olyat, ki belső ösztönszerű szükségből írna, s ha valamely szerzőnek agyában egy eredeti gondolat szülemlik, s születése közben egy csak számára teremtett kifejezésbe öltözik, az ily szerencséből phönix lesz, ki elérhetetlen magasságba emelkedik kortársai fölé. „De azért azt is igen jól tudjuk, — folytatja tovább, — miként kell valóságos semmiségeket mestereink s előképeink bitorába takargatni. Nálunk már minden vásárolható, mert minden üzletté, iparaggá lett. Mi nem elesábitottak vagyunk már, mi azokhoz tartozunk, kik önmaguknak árulásából keresetüket csináltak. Valóban nem tudom, hogy nem tisztesebbek-e azon szegény tánczosnők, kiknek a szinigazgatók két francot vagy épen semmit sem fizetnek, mert eléggé jutalmazva érzik magukat az által, hogy keeseiket közszemlére kiállíthatják, mint íróink éhes csoportja. Azon szerencsétlenek, ha testüket eladják is, művészetükkel nem üzérkednek s elmondhatják Lucretiusal: corpus tantum violatum, animus inans.“ S így megy ez tovább és mindig tovább, határt nem ismerő, sokszor túlzott és igazságtalan keserűséggel. Proudhon egész általánosságban megtagad a francia íróktól minden becsületesebb törekvést, minden józanabb munkásságot.

Szép megjegyzése Proudhonnak, hogy napjainkban a szépirodalom anthológiává, a történet chronológiává s az összes tudományok egyes rövid alapelvek gyűjteményévé törekszik összehúzódni. Negyven, ötven dal teszi egész Bérangert, a többi csak az irodalomtörténet számára birhat értékkel. Ötven lap a „Notre Dame de Paris“-ból, valamely irodalom-történetben s az egésznek fejtegető tartalomjegyzékével ellátva, megkimélhetne bennünket azon fáradságtól, hogy Hugo Victor munkáját elolvassuk, stb. „De mivel a szellemi termék másrészt kereskedelmi cikk is, — folytatja tovább, — nehéz volna elhatározni, mily mértékben válhatnék lehetségessé, valamely író munkáit a forgalomból egészen kiszorítani, miután itt annak nemcsak hiúsága, hanem anyagi érdeke is kérdésben forog.“

Proudhonnak politikai hitvallása nem kevésbé csodálatos, mint minden egyéb nézetei. Ő már úgy látszik lemondott azon reményről, hogy a francia nemzet a szabadságért még tehetne valaha valamit, legalább azon értelemben, a mint ő azt fölfogja. „Egy nemzet — úgy mond, — mely politikai közönyösségbe süllyedt, legkevésbé sem hordja magában egy politikai irodalom lehetőségének kellekeit, s elkerülhetetlen, hogy az írók, kik könyvekben és folyóiratokban politikai, gazdasági és társadalmi kérdéseket vitatnak meg, lassanként azon jó hivatalnokokhoz hasonlókka ne váljanak, kik az országnak minden kormány alatt egyaránt szolgálnak.“

Éles gúnyval emeli ki Proudhon, hogy a francia nemzetben nem él republikánus szellem, daczára annak, hogy az ezzel annyira szeret kérkedni. XVI. Lajos kivégzéséről mondja, hogy az nem a tetterő és büntető igazság, hanem a szenvedély és félelem műve volt. „Ez kitünt midőn azok, kik a király halálára szavaztak, a Sieyès-, Cambacérès-, Fouché-, Thibaudeau-féle emberek a császár udvaroncjai lettek. Ha most 1862-ben, annyi ájuldozás után XVI. Lajos kivégzéséről helyeslőleg nyilatkozik még valaki, úgy ez nem republikánus szigorra mutat, hanem annyit jelent, mint 1804-ben királyi érzülettel hódolni a császári mindenhatóságnak.“

Ilyen azon férfiú, ki sokszor félreértve, sokszor félrelépve Franciaországban egy elvet képvisel, melynek elmélete ragyogó humanus eszméket prédikál, míg gyakorlati kivitele a lehetetlenségek sorába tartozik, de egyszer az életben alkalmazva, az emberi társadalmat elláthatatlan bajokba, veszélyekbe döntené s végre tán annak végleges fölbomlását eszközölhetné.“

—1.

A vérszerződés taglalása.

Mutatvány Boskó Lajos „Magyarország oknyomozó története“ című művéből.

A mai Magyarország és Erdély, ezenkívül a mostani Austria hercegség egészen az Enns folyóig és Havasalföld egyrésze: ez vala azon földnek területe, melyet a magyarok még Árpád alatt elfoglaltak. A történetírók egyáltalán megegyeznek abban, hogy lételem első századában a magyar birodalom szövetséges államot képezte és nem is vonják ezt kétségbe sem a magyar historikusok, sem Const. Porphyrogenitus császár, kinek irataiból kitetszik*), hogy a magyar birodalomnál tán inkább egy szláv állam alakulását látta volna; és végre a mostani német tudósok sem, kik Béla király névtelen jegyzőjének könyvét és kiváltképen a benne foglalt vérszerződést egy 13. századbéli politikai machinationnak vélik.

De épen a vallomás, hogy a magyar birodalom eleintén egy közös fővezér kormánylata alatt szövetséges államot képezte, a szerződés lételemét kétségkivülé teszi; mert eltekintve attól, hogy a minden kétség fölött hiteles Leo császár ott, hol a magyarok hadjáratát jellemzőleg rajzolja, egy hatalmas fővezér lételemét gyanítatja velünk, már a honfoglalás lehetősége és véghezvi-

*) De administrando imperio. „Mi nevezetes különbség van munkájában a hun, scythá és a szláv népeket illető elbeszélések közt? Sláv literátoroknak ugyan e tekintetben panaszkodni épen nincs okuk, mert az általa említett szláv népek iránt nem csak részvétet, hanem rokonszenvet is mutat. — — De más színben látjuk a hun scythá népeket leírva.“ Venczel Gusztáv, eszmétre-dekek a magyarok eredetéről. Új Magyar Múzeum 1850—1.

tele magában is elegendőleg tanusítja, hogy ezen fővezér nem csak épen vezéri hatalommal élt*); ha megfontoljuk továbbá, hogy az egykorú Const. Porphyrogenitus császár a fővezér Árpádházbóli származását határozottan állítja, ha végre ez állítással egybevágólag tényleg is bebizonyul, hogy Árpádtól kezdve egészen Sz. István haláláig a magyar uralkodók mindnyájan Árpádházbóliek valának, akkor mindenesetre azon meggyőződéshez kell jutnunk, hogy e házban a főuraság és tágasb értelemben a kormányzás is örökös volt; de mint-hogy ezen öröklés sem esetleges, sem szokásos nem lehet, szükségképen megegyezésnek vagy szerződésnek kelle léteznie, mely szerint az öröklés történhetett.

Ha ekként a vérszerződés első pontja elvitázhatatlan valóságában tünik föl előttünk, a második pont valóságát már megközelíthetőleg sem lehet megczafolni. A magyar archonokhoz című fölirat, melyet Const. Porphyrogenitus hivatalos magyar levelezésében használt, már maga is annyit bizonyít, hogy szövetséges állammal volt dolga, a hol pedig ilyen állam létezik, föl nem tehető, hogy a szövetség vezérei ne részesüljenek abban, mit közösen, tehát önönmaguk közreműködésével szereznek; ha egyébiránt az első és a második pont tartalmát egymással összehasonlítjuk, akkor csak azon kölcsönös bizalomra akadunk, melynek minden alakulásban lévő népnél már természet és szükség parancsolta okokból a kormányzó és a kormányzottak, vagyis a vezető és a vezetettek közt léteznie kell; az első és a második pont különleg ellentétben állnak ugyan egymással, mindamellett belső kapcsolatuk szoros. Ha az első pont a kormányzói méltóságot biztosítja, a második pont az uralkodó hatalmát korlátolja. Ugyanis a második pont tágasb értelme szerint az uralkodó béke és háború fölött nem rendelkezhetett, méltóságokat önönmagától

*) Toldi Ferencz nek igazsága van (a magy. mivelts. állap. a keresztényiség felvétele előtt), ha a magyar fővezér az ujon szerzett állodalmi egység közvetítőjének mondja. De azon állítás, hogy a fővezér valódi felségi jogokat gyakorolt, még kérdéses. A névtelen jegyző kifejezéseit e részben zsinormértékül használni ép oly kevésbé tanácsos, mint az általa elősorolt eseményeket mindenhol az ő saját, nem igen ritkán hibás időszámítása és földrajza szerint előadni.

Szalay László a dux név ellen, azon értelemben, a mint a névtelen azt fölfogta, óvást tesz; és csakugyan a 15-ik, 17-ik és 21. fejj. a névtelen előadása szerint, Árpád „maga kegyelméből“ földeket osztogat, mi a közös szerzéssel és osztással össze nem fér. Ha egyébiránt a névtelen jegyző egy 18. sz. beli enciclopaedista volna, akkor a dux név alatt a népakaratnak személyesített souverainitását kellene értenünk, de ő enciclopaedista nem volt.

Const. Porphyrogenitus archon-féle elnevezése összehasonlíthatólag véve szépen hangzik ugyan, de tetteleg véve szinte hibás. Mert ha már a többi magyar vezérek thesmotheták volnának is, a magyar fővezér a legjobb esetben basilicus lehetne, de hol van aztán a dolog veleje az archon eponymos? Podhraczkij Józséftévedésben volt tehát midőn a nádor hivatalról értekezésében (Új Magyar. Múzeum 1850—1.) netán Const. e kifejezését szem előtt tartván, Magyarországot a 10-ik században köztársaságnak vallja. Mert az athenäeknél az archon méltóság—legalább az utolsó években — csak oly kevésbé vala örökölhető, mint a 19. században a köztársaságok elnöksége. Magyarországon pedig egészen más viszony létezett, sem hogy a magyar vezéreket archonoknak, a birodalmat köztársaságnak nevezhetnők. En a fővezér név mellett, melyet Szalay után használtam, a kormányzó és uralkodó kifejezésekkel is éltem mely elnevezéseket, tán nem egész helyesen ugyan, a kormányzóságból származtatok, melyet a fővezéreknek gyakorolniuk kellett. Egyébiránt a világtörténetben nem egyedüli példája a hibás elnevezésnek; így pl. a 15 sz. Florenzben a Medici gazdag bankárcsalád a „principe“ méltósággal vala felruházva és e méltóság a családban örökölhető is volt, a nélkül, hogy azon jogokat gyakorolhatta volna, a melyek e méltósággal össze voltak kapcsolva.

nem osztogathatott, minthogy az a közös szerzés és osztás eszméjével össze nem fér: más szóval, a tizedik században a magyar uralkodó még nem élhetett a felségi jogokkal, melyeket már ugyanazon században I. Henrik és kiválóan fia I. Otto a szomszéd Németországban, Sz. Istvántól kezdve pedig a magyar királyok is alattvalóik fölött gyakoroltak.

Igy tehát a harmadik pont semmi egyéb, mint a két előbbinek összekapcsolása; benne a jelen korbéli alkotmányosság eszméjét alapjában megközelítő, de a módban tőle eltérő aristocraticus képviseleti rendszer félreismerhetlenül le van téve. De ha az első és a második pont a bírálatot szerencsésen kiállja, a harmadik pont már következésképen is igaz és bírálatra többé szüksége sincsen.

Lehetne egyébiránt az imént felhozott három pont tartalmát még ekképen is analysálni. Az első pontban a monarchia eszméje, a második pontban az alattvalókat elnyomó hűbér-rendszer, a harmadikban pedig a többi néposztályokat kizáró aristocraticus kormányzat rendszer van képviselve. Igaz, hogy az ilyen magyarázat igen is beillenék azon fejezetbe, hol Németújvári Iván és Csák Máté grófok a 13. század végén minden áron egy Árpáházbéli herceget vagy rokonherceget kívántak a megürült magyar trónra meghívni, ki őket régi kiváltságaikba rehabilitálja, a mint ezt később III. András, Venczel és Otto királyok allatt látni fogjuk. Egyébiránt majd annak idejében láthatjuk, vajjon volt-e a magyar uraknak szükségük, törekvésük teljesülése iránt egy vérszerződés kóholására és hogy nem léteztek-e másnemű, e szerződésnél tán sokkal fontosabb határozatok, melyek törekvésüknek inkább szolgálhatok volna alapul. *)

Hazai irodalom.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

A nyelv nem egyes emberé, hanem a nemzet közös tulajdona. Nem egytől származott, hanem a nép életével együtt fejlődik s azért ő az, mi a nép egész mivoltát legjellemzőbben tünteti föl.

Kutatásának fontosága általánosan el van ismerve, s én képtelen volnék megítélni, mennyit nem köszönünk a szellemi élet ezen közlönyének; de anyit mondhatok, hogy a tudomány kimeríthetetlen aknája.

A t. Akademia fölfogván e tekintetben való szép föladatát, azon van, hogy annak lehető legtökéletesebben megfeleljen. Tevékenységének fő eredménye a most megjelenő nagy szótár, melyet mind azok, kiket nyelvünk érdekel, csak örömel fogadhatnak.

A mit az eddig kézen forgó füzetekről elmondtak, nem kimerítő kritika, hanem csak részben helyes, részben helytelen megjegyzések. Hogy minta érvényű példánya a lexicológiának a Grimmféle német szótár, kétségtelen de nálunk ilyen mind eddig lehetetlen

*) Hegel a történeti visszakövetkeztetéseket illetőleg ekként nyilatkozik: „Man verweist Regenten, Staatsmänner, Völker vornemlich an die Belehrung durch die Erfahrung der Geschichte. Was aber die Erfahrung und die Geschichte lehren, ist dieses, dass Völker und Regierungen niemals etwas aus der Geschichte gelernt und nach Lehren, die aus derselben zu ziehen gewesen wären, gehandelt haben. Jede Zeithat so eigenthümliche Umstände, ist ein so individueller Zustand, dass in ihm aus ihm selbst entschieden werden muss, und allein entschieden werden kann.“ Hegel Philosophie der Geschichte 9-ik l.

volt s még jó ideig lehetetlen lesz. Nem két embernek való munka ám az! Sokféle előkészületre van itt szükség; a szótárszerkesztőnek már kész kutatásokat kell szolgáltatnunk, nem pedig mindent egyedül csak rája biznunk, tőle várunk. Továbbá soha se feledje a kritikus Lessingnek e figyelmeztetését (Laokon xx.): Ein Kunstwerk kann allen Beifall verdienen, ohne dass sich zum Ruhme des Künstlers viel besonders sagen lässt. Wiederum kann ein Künstler mit Recht unsere Bewunderung verlangen, auch wenn sein Werk uns die völlige Genüge nicht thut.

Ugyanaz áll pedig a tudományra nézve is. Szerintem hazánk a nagy szótár szerzőinek méltó hálával tartozik nagy fáradozásukért. Hogy munkájuk, melyben oly roppant kincs van egybehordva, nem olyan, minőnek lennie kell, de utóbb lenni fog, arról sok tekintetben nem ők tehetnek. Erről azonban nem akarok most többet szólni, hanem áttérek jegyzeteimre, miket a helyett hogy a t. Akademiának a szótár II. köt. 1. füzeté borítékján tett általános fölszólítására neki küldének be, inkább e lap hasábjain közlök, hogy addig, mire rájuk szükség lesz, a nyilványosság bírói széke is ítélhesen helyes vagy helytelen voltak föllött.

Első közlemény.

1) A bötüről el van mondva hogy E-vel változik. A sok példa közt ez is: „n a p e p az ü n n e p szóban.“ Figyelmeztetek arra, hogy van n e p e s t i g is n a p e s t i g helyett.

2) „ABB 12. lap. Péter kisebb Pálnál...“ Hogy ezen hasonlításnál eredetileg vagy máll vagy nól lehetett, ennek megvitatását l. ni, nott, nál helyragokról szóló rovatban. A hasonlítás ezen nemében némi távolítás rejlik, a nál pedig mint maradónem a távolító kérdésre, honnan? hanem a hol? maradóra felel meg, péld.„ stb. stb.

Nem várom be a ni, nott, nál-hoz ígért megvitatást, hanem előre azt mondom, hogy helytelen lesz. Kétféle kifejezésmód kétféle észjárást tételez föl. A szebb tőlem-féle régies és tájdivatos kitételben a től az elütés különválás, tehát különbözőzés fogalmát, a Péter kisebb Pálnál-félében pedig a nál az összevetés, összehasonlítását fejezi ki. Az okoskodás egészen naiv. A nép mintegy összeállítja gondolatában a két összehasonlítandó személyt, például Pétert és Pált s azt találja, hogy ha Péter Pálnál áll azaz ha összehasonlítás okáért összeállították, Péter a kisebbik.

3) AJÁNDÉK. Erdélyiesen jándék.

4) ALAK. bildshön értelmében:

Cyprus rózsá lehellete

Nemzett Laura ölen, téged, alak Szonett!

Berzsenyi (Toldy kiad.) 225. lap.

5) ALAKTALAN. alaktalan éj, azaz alakokat nem látta, sötét:

Vad szikla fölött viharokkal együtt

Harsogja dalát az alaktalan éjben.

Petőfy uj II. 18.

6) AGGRÉGI nincs a szótárban.

7) „AHAJT, ih. A székelnyknél = amott, ottan, valamint ugyanazoknál, ehajt, = emitt, itten. Elemzve: oha-ott, ehe-itt = ama-ott, eme-itt.“

Az elemzés helytelen. Így származott a két szó: az helyt, ahelyt, ahajt, ahajt; ez helyt, ehelyt, ehajt, ehajt.

8) ALAP. Pónori Thewrewk József volt első ki az Alap-féle helynevet a fundamentum fogalmánka megjelölésére ajánlotta. Ez értelemben tehát új szó, Háromszéken még mainap ismeretlen. V. ö. Magy. Nyelvészet VI. 234.

9) ALCZI egymásra rakott, kellőleg kifaragott talpából készített réteges bőrhóvál, melynek mint a hóválnak egyik lapja domboru, másika pedig homoru lévén, oldalvást tekintve nyeregalaku. Rendelgetése ugyanazmint a hóválé. A hóvál pedig egy fábul készült nyelvvidomu eszköz, mely a fejbőr és kapta közé csusztatva a fejbőr torki részének kellő kitágítását eszközözi.

Csizmadiaság (Bucsanszky. 1858) 19. és 20. lap.

10) ALKONY a l k o n y a t kurtitása. Kazinczy Ferencztől való új szó. Átvitt értelemben:

Küpris! ledülök berkeid alkonyin.

Berzsenyi 49.

A te ernyődnek kies alkonyában

Andalog szívem, Helikon leánya!

Berzsenyi 223.

11) „AMAZON (am-azon) fn. tt. a m a z o n - t. tb. — o k. Hősies szellemű, vitézlő nőszemély, a régi regés világból. Görögnyelvből elemezve: e m l ő t l e n, c s e c s t e l e n, mert mint az ősege mondja, jobbik csecsöket már kis korukban kimetszették, hogy a nyilazásra alkalmasbakká tétessenek. Némely magyarok értelmezése szerint: á m a s s z o n y, azaz derék aszony, hős asszony.“

Ez az egész cikk törülni való. Mit jelent az a m - a z o n? Felelet: semmit. Az á m a s z o n y -féle fejtegetés Plato kratylusába beillenék, mely korban még nem is álmodtak arról, hogy mi az etymologia. De épen oly nevetségés a görög nyelvből való elemzés is. Ugyan hol olvasták a szótár írói azt az ő s -regét, melyről az őskor semmit sem tud? Csak későbbi korból való mese az s a név helytelen fejtegetéséből származott. Lásd Pott Etym. Forsch. II. 261. Zeitschr. für vergl. Sprachforsch. VIII 433—4. Preller Griech. Mythologie II. 59. s köv. II. Grote History of Greece (német ford.) I. 176 s köv. II. Völker Myth. Geogr. 216. s köv. II. Rich Illustr. Wörterb. der röm. Alterth. 23 — 4. lap. Doederlein Homer. Glossar. 304. sz.

12) „AMBRÓ,... Ambrosius.... Az A m b r o s i a hellen szó után képződött, mely isteni eledelt jelentett.“

Nem! Ambrosius a tulajdonnévvé vált *αμβροσιος*, mi annyit jelent mint halhatatlan. Ambrosia ugyanazon melléknévvé vált nőnemű alakja, s mint ilyen halhatatlanoknak való és halhatatlantító szert, (eledelt) jelent. Lásd Curtius Grundzüge der griech. Etymologie I. 296. Ameis Hom. Odyssee (2. kiad.) 445. vhez való jegyzetét.

13)-ANY 160. lap. „Több származékban a nagy, nagyság fogalma rejlik, ellenkezőleg az a c s e c s képzőkkel, pl. h o r o g, h o r g o n y = nagy horgonemű eszköz a hajókon; s z e g, s z i g o n y = maga nemében nagy szegű szűrő eszköz a halászoknál.“ stb.

Horgony Ponori Thewrewk Józseftől való új szó; szigony pedig tapasztalásom szerint annyit mint a német Angel; szigonyozni, angeln (h o r o g és h o r g á s z n i sok helyt csak 1848 óta ismeretes). Tehát se az egyik se a másik nem szolgálhat bizonyítékul.

Ponori Thewrewk Emil.

Igénytelen eszmék társadalmi ügyeink körül.

(Vége.)

Annyi tömérdék hazafias cseregésnek, mennyit ez utóbbi években hallottunk, talán jóval több sikere lehetne: ha az valódi gondolat s érzelem szüleménye lett volna. — Hivalkodó ajkakkal föngetve még a valóban igéző ige is, elveszti büvhatalmát. — S így csiripelhetünk s firkálhatunk még évtizedeken át ha-

zafui ábrándozásokról: de bizony nem sokat lendítünk még tizannyi szóbeszéddel is, ha annak alapjául nem szolgál ama valódi érzület, mely inkább becsületes tényekben szeret nyilatkozni, mintsem csupa jámbor óhajítások szünetlen kongatásában. — Kik elég gyermetegül hitték, hogy a környező bajokat csak úgy könnyedén elrezengethetni holmi varázsigeikkel, kénytelenek végre is belátni, hogy bizony nem úgy van az a valóságban, mint a mit a kísértő tüzpárákról regélnék, hogy azokat káromlással elsidhatja az ember magától. — Valljuk be, hogy a sok beszéd miatt nem értünk rá gondolkozni, nem birtunk magunkba szállni. Pedig vajmi nagy kárunk foly ebből! — Innét is, onnét is özlött a szóáradat, s úgy körülzúgott mindünnen, hogy legfőlebb az alaptételt fogtuk föl, hogyan úgy, a többi bírálatlanul jóvá hagytuk, teljesen bízva még a rejtett szándékban is, hacsak a vezérszó kellemes hangzásának tetszett. — Egy kedvesen csengő szónak füleinkbe sugása, egy parányi küljelnek fitogtatása bőven elégséges arra, hogy szívünket teljesen megnyerje. — Már hiába, mi a jó szóért ingünket is oda adjuk. Ezt ősi erkölcsünk gyanánt hirdeti példaszavunk is. És e primitív tulajdonokkal mily sok örömet is szereztünk mi már, s pedig vajmi alapos örömet, a nyájassághoz igen jól értő szomzédoknak, kik azután úgy maguk közt olykor csattanó kacajra fakadnak jámborságunkon. — Hallunk s olvasunk tengernyi szóözönt barátságáról, szerelemről, becsületekről, hazafiságról stb. oly egyénéktől s oly körökben, hol mindennek valósággal nyoma sem lelhető. Sőt bátran kérhető, vajjon hol emlegettetik mindez sűrűben, mint ép ott, hol még az arra való képesség is teljesen hiányzik? Hisz a valódiság inkább tettekben nyilatkozik; a buzgó tevékenység épen nem ér rá a hosszas csevegésre, ha csak nem épen oktatás a tényköre. — Tapogatózunk kisé e jelszók körül. — Hadd lássuk, hányadán állnak e kürtölt eszmékkel. „Egyesüljünk“ harsog minden zúgból, „legyünk összetartók“. — De miben? Termézetes, hogy a haza iránti hűségben, a közügy iránti buzgalomban. Szép szavak, nagy szavak! S ép ez okból csakis szép és nagy lelkek foghatják föl. Szűk és selejtes keblekben nem férhet meg az a hatalmas eszme, melyet hirdetnek. Oh dicső napjai az embeiség küzdelve életének, midőn az ily hathatós eszmék valódi értékök szerint lőnek megértve és valósítva! De hol tűntek föl és mikor ez örökítést érdemlő mozzanatok? Ott-e, akkor-e, midőn a szívek erkölcsi érzelve, a fagyponon alul süllyedezett? — Akkor-e, midőn az állatias önzés oly hathatós támaszt nyert a rabszolgájává alacsonyított értelem részéről? Ott-e, hol nyíltan mertek bitorkodni a szellem méltóságát galádul tapodó áltanok?“ stb. stb.

„Gyümölcsi dicsőítik vagy kárhoztatják a kort, mint egyeseket is öntetteik vonják bírálat alá. Az értelmiségnek főkötelessége, szemlét tartani a kor jelenégei fölött. Hadd lássa a jövő, hogy legalább az öntudatos gondolkodás nem tagadta meg magát, nem volt szülője iránt áruló.“ Ezek után elmondván azt, hogy jól tudja, mikép az ilyesféle eljárást többen izetlenkedő, savanyu oktatásnak tartják, így folytatja; „Ugyan mit nyilváníthatnánk egyebet a mély szána-közansnál azon elványolt izlés irányában, mely már az ősi természetű őszinteséget sem bírja meg, mely önként martalékul veti magát oda a legügyesebben megejtő hizelgésnek, mely a lábra kapott szolgálalelkűségnek legnyilvánóságosabb tanúsága?“

„Ha valamely eszmét valóítani ohajtunk, tegyük divattá“ azt hallá szerző egy kedélyes férfitől; e nyilatkozatra így szól: „Lehetlen erre ama megjegyzésünket mellőznünk, miszerint a divat tárgyává emelt czikk legközelebbi sorsa a — zsidó kirakatába vagy zálogházba s onnét a szemétdombra jutás. Mit a divat változó kénye ma bálványoz, azt holnap sárba tapodja. Eszmét divatra bizni annyi, mint pelengérré állítani, mint gyorsan lejáratsnak s elványolásnak kitenni. — A lelki életre való eszmének örök becsünek kell lenni, melynek érvénye a szeszély árapálya szerint nem változhatik. — Mit értünk e szerint a divatos becsületről, barátságáról, hazafiságról, miveltiségről, jótékonyaságról stb. stb. fölösleges tovább üzni füzni.“ Olvassuk el azt is, mit a füzetke második részében, avatottan szól iparügyeinkről, az egy k o r i iparosok belső viszonyairól e tekintetben elmondott nézetei olyanok, hogy azoknak tudomásul vétele és életbe vitele az iparos osztály minden egyes tagjára kétségbevonhatlanul üdvös hatása lehetne. Hozzá teszem itten mindjárt azt is, hogy itt ugyan valami rögtöni átalakulásról nem lehet szó — hanem a lankadatlan kitaratás itt is mindenestre üdvös eredményü lehetne. A kezdet mindig nehéz; ha soha sem kezdünk, habár nehézségekkel, előítéletekkel kellend is küzdenünk: a huzamosabb időszak alatt elsajátított hibákat soha sem javítjuk; már hogy azokon segitenünk kell, józanul senki sem fogja tagadni. Befejezi t. szerző füzetkáját azon cikkével, melyben röviden, de alaposan egyesületi viszonyainkról szól, különösen az iparos életben.

„Ha a műveltebb külföld haladásának komolyabb irányzatát annyira vennők tudomásul, mint a mennyi mohósággal annak reánk nézve igen is káros hatású tévirányait s fattyú kinövéseit eltulajdonítani sietünk: úgy már eddig elég helyesen eligazodtunk volna az iránt, hogy mit követel tőlünk — viszonyainkhoz képest — a valódi haladás szelleme; s nem volnánk oly tétovázók mentőszereink fölkarolásában. Hanem így csak azt kapkodjuk föl, a mit mások már, mint sikertelen kísérletet, vagy megunt divatot elvetnek. Botorul csalódik az, ki csak a lehangosabb piaci lírmában véli a korszellem leghatásosabb szózatát nyilatkozni. Nem mindig viharzúgással jelentkezik átalakító hatalma. Vannak csendes mozzanatai, melyek biztosabban készítik az ujlodást, mint az ádáz erőszak dúlásai, — melyek nyomán előbb pusztulás támad. A jövő magvai, a jelennek s multnak gyümöleséből kelnek ki! s ez intéts kötelességet ró minden öntudatos lélekre.“

Mielőtt a t. szerzőnek igen tanulságos s így föltte érdekes tartalmu szellemi termékétől bucsut vennék, nem tartom egészen fölöslegesnek az általam elmondottakra nézve is, a következőket megjegyezni:

1) Ha az e sorok írója által elmondott, kissé különösnek tetsző észrevételek csak parányi részben, vagy épen nem állanak: annak az illető csak örvendene, s igen jól esnék, alapos tudomást szerezhetnie arról, hogy ő bizony tévuton jár, nem jól fogta föl a jelenségek után viszonyainkat, állapotunkat, fejlődésünknek talán nem egészen látható menetét, haladásunkat. E részben való tévedése kellemetlenül hatna rá, de csakhamar megvigasztalna, sőt megnyugtató, boldogító érzeményt keltené föl benne annak megmondolása, hogy hála a népek jóléte fölött örökődök egyes gondviselésnek, bizony megtett a magyar nemzet önlelte szilárdítására, biztosítására annyit, a mennyinél t b b e t körülményei között nem t e h e t t e t t.

2) Azt is mondhatja valaki, hogy: Nem helyeslehető azoknak eljárása, kik gyöngeségeinket, hibáinkat, megrovásra méltó tulajdonainkat, oly élénk, sőt talán igenis kirívó színekkel festik, mert így először is a nemzetnek önmaga iránti bizalmát csökkentik, másodsor elleneinknek — fegyvert nyújtanak. Az ellenvetésnek első részét illetőleg, feleletünk ez: Alapos volna az ellenvetés akkor, ha a gyöngeségeinket szellőztető, hibáinkat kissé metsző alakba rovogató művek majdnem oly fölös számmal jelennének meg, mint a nemzetiségünknek jeles tulajdonait fejtegetők; de miután ez nem így van, hanem egészen ellenkezőleg azaz: olvashatunk legalább is — hogy sokat ne mondjak — ötven nemzetiségünknek kedvező, azt csakis kitünő oldaláról ismertető művet, míg egyet, ellenkező tartalmút. Ennek következtében a sok magasztalás mellett értesülvén az illetők úgy hébe-korban a nemzetiségünkben csakugyan föltalálható hibákról, nemzetiségünknek szebb jövője iránti bizalmuk nem csökkenhet, hanem legfőlebb — ha mégis — gondolkozókká lesznek, s kezdik föltenni azt is, hogy bizony bennünk még árnyoldalok is lehetnek, a melyeket lassan lassan javítanunk kell. A mi pedig az ellenvetésnek második részét illeti, igen röviden azt felelhetjük elleneinknek, hogy ne csak azon műveket keressék, melyekben hibáinkat rovogatják, hanem azokat is, melyek kitünő tulajdonaikról (midőn mi az árnyoldalakat feszegettük, nem azt akartuk mondani, hogy bennünk d eséretes tulajdonok ne volnának) szólnak, s csak a külön irányu művek igazságos összevetése után ítélnének elfogulatlanul. Így fogva föl a dolgot, hibáinknak élénk színekkel való festése által elleneinknek kezébe öngyökünk ellen használandó fegyvert nem nyújtunk.

Or...i.

A külföldi irodalom legujabb jelenségei.

Mathematika.

Baltzer, Dr. Rich. Elemente d. Mathematik. 2. Bd. (Plani-, Stereo-, Trigonometrie) Leipzig 1862. Hizzl. (VII. 382 S. 8.) 3 fl.

Bő tartalom, tapintatteljes rendezése és kezelése a tárgynak előnyösen kitüntetik a szóban levő mű második részét, melynek első része (közönséges és betűszámant) ugyan ezekért már régebben talált közhelyeslésre. Szerző azon általunk is többször kivallott véleményhez ragaszkodik, hogy értéktelen azon tankönyv, mely a tanításnak hozzá való szoros alkalmazását követeli; mert a tanításnak feladata, hogy a tanulóknak a tankönyvet szükségessé tegye, vagy hogy úgyszólván kényszerítse, tudványának kielégítése és elméjének jobb tájékozása végett a tankönyvhez folyamodni, a mely azután kell, hogy egységesen tüntesse szeme elé a tanítás alkalmával r' szletekre különvált igazságokat. — Minden egyes szakasza a műnek egyébiránt saját előnyökkel bővelkedik, valamint az egész is a mellett tanuskodik, hogy szerzőnek írói tulajdonságai korántsem mindennapiak.

Bayer. J. J. Generalieut. Das Messen auf der sphäroidischen Erdoberfläche. Berlin 1862. G. Reimer (VI. 126 S. 4.) 2 fl.

A gyakorló mérnökök, valamint nem kevésbé a csillagászatannal foglalkozók a híres szerzőnek ezen legujabb szép művét bizonyosan már megszerezték s tanulmányozták. Ismertetésünkre tehát szükség épen

nincs. Figyelmeztetjük azonban a 24. §-ra, melyben Weingarten bebizonyítja, hogy akármiképp teszszük is fel a föld alakját, a Legendre-féle képlet alapján kiszámítva a háromszögeket, a függőleges metszetek szögeinek kimérése mellett ugyanazon helyes eredményekhez jutunk, melyek erednek, ha a számítás alapjául a földet gömbded alakúnak teszszük fel. Továbbá, hogyha akár mely görbe felületen kimérjük két adott pont távközét a legrövidebb vonalon és a függőleges metszetben, akkor ezen mérések eredményeinek különbsége mindig csak a két pont távközét teszi.

Redl, Heinv. Formeln, Aufgaben und Tabellen für Curvenbestimmungen nebst einem Anhang über Situations- und Terrains-Aufnahme. Hilfsbuch für Eisenbahn-Trasirungen. Wien 1863. Gerold Sohn (II. 67 S. k. 4.) 2 fl.

Szerző szándoka egyfelől a görbe vonalok kitűzésénél előforduló képleteket kifejtteni s áttekinthető rendbe hozni, másfelől pedig a szükséges táblázatok összeállítása által a gyakorlatló mérnököt megkímélni a munkaközbeni logarszámításoktól. Az első részt illető lehozások s megfejtések kellő világossággal szerkesztvék, számos példák által felderítvék s mindenesetre érthetők még minden kezdő előtt is. A mellékelt táblázatok im a következők: 1) A szögmérési függvények értékei 10 percenkint haladva; 2) A körívek hossza az egyes percek s fokokra nézve, ha a félmérő = 1; 3 s 4) képletek mindenféle háromszög feloldására; 5) részletívkitűzési táblázat.

Vegyes közlések.

A vasutaknak összes hosszasa körülbelül 10,900 myriameterre vagy mintegy 69,000 angol mértföldre s azoknak építési költsége 5755 millió frankra becsültetik. Ebből jut Nagybritaniára 16,786 kilométer (melyek közül csak Angliára magára 12,201) s a gyarmatokra 6185; — Poroszországra 9,896; — Franciaországra 9,890; Németországra 5,211; — Auszliára 5092; — Spanyolhonra 2333; — Olaszországra 2252; — Oroszországra 2202; — Belgiumra 1536; — Schweizra 965; — Hollandiára 495; — Svédországra 463; — Dániára 421; — Portugalliára 128; — Törökországra 128; — Aegyptusra 238; — az éjszakamerikai egyesült államokra 35,915; — az éjszakamerikai szövetséges államokra 14,133; — Kubára 804; — Chilire 313; — Brasiliára 178; — Perura 80; — Ujgranadára 80; — Mexicóra 32 kilométer.

Egy hatodik gymnasium felállítása Bécsben. Az al. austr. országgyűlés tanügyi bizottmánya, a „középtanoda“ című társulatnak kérvénye által kizárólag indittatva, tudósításában egy új (VI.) gymnasium felállítását sürgeti és következőleg indokolja: A tanügyi bizottmány kötelességének tartja, egy új gymnasiumnak Bécsben való felállításáról szóló kérvényt a magas országgyűlés figyelmébe ajánlani. Noha a bizottmány meg van győződve a reál tanulmányok szükségességéről, mindazonáltal azon véleményben van, hogy a gymnasiumi tanügy tárgyalása csorbát ne szenvedjen. Ellenben! az új alkotmányos austria a humanisti-

kus tanulmányok ápolását sokkal nagyobb mértékben szükségesli, mint az előbbi absolutistikus állam. Ha ez a gymnasiumokat oly előkészítő tanodáknak nézte, melyekben hivatalnokok, ügyvédek, orvosok stb. neveltessenek, az alkotmányos államnak sokkal nagyobb szükségletei vannak. Tekintettel kell lenni arra, hogy az ország- és számos község-képviselők választásánál a választók rendelkezésére minél több független férfi álljon a ki egy hatalmas magasabb iskolai műveltségben részesült. Egy alkotmányos országnak szüksége van a haladásra és a humanistikus műveltség fejlesztésére, és pedig nem csak a kenyértudománynak és az államhivatalnokok kiegészítésének egyoldalú érdekében, de szüksége van egész általánosságában a közszellem szilárdítására és tisztítására.“

Apróságok.

* A budai Józsefműgyetemnek még 1861 elején benyújtott s legfelsőbb helyre fölterjesztett módosítási terve helyben hagyatott. A kegy. kir. udv. rendelvénny megerősíti: hogy a műgyetem tannyelve, a szükséghez képest más előadási nyelv kizárása nélkül a magyar legyen; hogy a műgyetem előkészítő osztályába csak azok véteessenek föl, kik az alreal iskolát jó előmenettel bevégezvén, legalább három évet gyakorlati pályán töltöttek, vagy a kik 4 realiskolai vagy 6 gymnasiumi osztályt végeztek és 18-ik évüket már betöltötték. Ezzel kapcsolatban helybenhagyatott, az előkészítő osztályban előadandó tanulmányok és tantárgyak összegének csoportokba való felosztása. A tanító személyzetet illetőleg a nm. m. kir. helytartótanács felhivatik, hogy mihelyt a tanulmányi alap képes lesz a terhet elviselni, a technikai főszakok és a természettudományi szakok mellé indítványozott külön egy-egy segédülő állomás szervezése iránt javaslatát haladéktalanul terjeszse föl. A leirat helyesli továbbá azon javaslatot, hogy a műgyetemi tanárok a gőzerőművek vizsgálatának kivételével, magánosok érdekében s nem tanári kötelmeiktől folyó igényvizsgálatot tenni ne köteleztesse; helyben hagyja, hogy a műgyetem az országos tanulmányi bizottságnál ezentul szinte képviselve legyen. Végül hír szerint ezen kegy. kir. udv. rendelet kijelenti azt is a nm. m. kir. helytartó tanácsnak, hogy a műgyetem Pestre leendő áttétele végett a folyamatban levő tárgyalások mielőbbi sikeres befejezése s az eredménynek előterjesztése óhajta váratik.

* „A tanférfiak társulatának“ alapszabályai a m. t. Akademiához küldettek véleményadás végett. A kiküldött bizottságnak halomás szerint nem volt egyéb gondja, mint az irány ellen tenni kifogást(!) s ezzel munkáját bevégeztnek gondolta(!) Természetesen a titkárság ujra kiadta, azon világos utasítással, hogy itt nem az irány a fődolog s a bizottság az elvekre fordítsa figyelmét.

* Halljuk, hogy rövid időn gr. Szécheny Bélának egy munkája kerül ki sajtó alól, mely Amerikában szerzett tapasztalait a társadalmi, műveltségi és politikai viszonyokat illetőleg fogja tárgyzani. A haza remélheti hogy a nemes gróf dicsó atyjának méltó utóda lesz.

Tartalom: Az éjszakamerikai polgár háború története. Proudhon. A vérszerződés taglalása. Hazai irodalom: Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek. Igénytelen eszmék társadalmi ügyeinkről. A külföldi irodalom legujabb jelenségei. Vegyes közlések. Apróságok

Kiadó: Demjén József.

Tulajdonos és felelős szerkesztő Riedl Szende.

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-uteza 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

Szerkesztőség:

hová minden a lap szellemi részét illető küldemények intézendők: nagyhid-utca, redoute-épület. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

(Megjelen minden vasárnap.)

Előfizetési ár:

Május—júniusi foly. . . 1 frt 50 kr.
Május—septemberi foly. 4 „ — „
Május—decemberi foly. 6 „ — „
Egyes számnak ára . . . — „ 20 „

Kiadó-Hivatal:

DEMJÉN és SEBES

könyvkereskedése (egyetem-utca 2. sz.) hová az előfizetési pénzek s a lap anyagi részét illető minden küldemények intézendők.

5. szám.

Pest, 1863.

Junius 7.

Népszerű tudományos irodalom.

I.

A népszerű tudomány irodalmunkban majd egészen ismeretlen. Csak egyes hullámai a külföld ezen irányu mozgalmainak verődtek el hozzánk, a nélkül, hogy itt is hasonló mozgalmat előidézni képesek lettek volna. A szigorú tudományosság szempontjából a népszerűsített tudomány kevés vagy éppen semmi becséssel sem bír; mert csak a már meglevő anyagot használja föl újra, s a továbbfejlődésre, magának a tudománynak haladására éppen semmi befolyást sem gyakorol. De ez nem is lehet annak föladata. Az már természeténél fogva nem lévén egyéb, mint fölületes, nagyobb olvasókört is érdeklő átdolgozása a szigorúan gondolkozó emberi szellem mélyebb, de ép ezért szárazabb, tágasabb tudományos alapot föltételező termékeinek: csak a már más uton tisztába hozott s megállapított igazságoknak igyekszik nagyobb elterjedés, általánosabb ismertséget szerezni. Általános miveltségi szempontból tekintve azonban, az ily népszerű tudományos irodalomnak fontosságát és becsét lehetetlen félre ismernünk. Ha az összes társadalmi viszonyokra, az államélet szabad kifejlődésére s a népek és nemzetek belerejére a közmiveltség, a tudásnak megtárgult látköre s a nézetek minden irányban való tisztultsága kétségtelenül a legnagyobb befolyást gyakorolja: akkor a tudomány népszerűsítésének becsét valóban nem lehet eléggé méltányolni. Nélküle az emberi tudás legszebb vívmányai mindig csak a társadalom egy kis osztályának maradnának birtokában; egy kiváltságos cast, a tudósok kincseit képeznék: míg a nagy közönség s így az élet, soha sem élvezhetnék a kiküzdött diadalmak arany-gyümölcseit.

Szűk körbe szorítva, s az élettől idegen, a tudomány elveszteni értékének éltető talaját. Mert habár igaz is egyrészt, hogy legszebb jutalma, becsének fő-súlypontja önmagában fekszik, másrészt igaz az is, hogy elszigeteltségében, mint valamely üvegházi növény, csak erőszakosan, mesterséges úton tengethetné életét, s a helyett, hogy gyökerei új és újabb táplálék fölvételére mélyen az anyaföldben, az egész emberiség tudatában ágazhatnának el, csak kizárólagos körök ápolása mellett növekedhetnék, élhetne. Allításunkat az elmúlt századok bizonyítják. Azoknak tanulságait csak a legújabb kor ismerte föl s igyekezett belőlük tényleg is tanulni. Csak a legújabb korban szülemlett meg az eszme, a tudományokat oly

módon népszerűsíteni, a mint azokat a külföldön már számtalan munkában népszerűsítve látjuk. A nehézségek, melyekkel az új elvnek meg kellett küzdeni, nem voltak csekélyek. Az összes tudós világ fölzúdult ellenük. Mintha a régi alchimisták szelleme szállotta volna meg őket, szentségtörésnek tartották a tudományt dolgozó-szobáik homályából kibocsátván s a titokszerűség vagy a prophanus előtt érthetetlen előadás által reájuk vont leplet szellőztetvén, az avatatlanoknak is hozzáférhetővé tenni. Annaira ment szűkkeblű, féltékeny elzárkozások, hogy midőn Humboldt Sándor 1812—13-ban „Ansichten der Natur“ című, vonzó bájjal, élénk s magasztos lelkesültséggel irt vázlatait először adta ki, egy egykorú tudós a „Göttingische gelehrte Anzeigen“-ben rosszul palástolt boszankodással éppen azt röjja meg bennük, mit ma Humboldt művének legnagyobb előnyeihez számítunk: azon ékes, könnyen érthető s tiszta átlátszóságú írmodort, melynek szépségét maig sem volt képes senki utolérni.

De ha irodalmunkban alig találjuk is nyomát azon törekvésnek, mely a tudományok vívmányait nagyobb olvasó körben is megismertetni, tűzte volna ki föladatául: a magyar közönségnél mégis mindenféle elterjedve látjuk a népszerűsített tudomány iránti érdeket, a népszerű tudományos irodalom szükségének érzetét. Mi természetesebb, mint, hogy itthon nem találván ilyféle termékeket, a külföldhöz fordult, s a mélyen érzett szükségét idegen munkásság gyümölcseivel elégíté ki. Így történt, hogy Liebig, Vogt, Burmeister, Moleschott, Mädler, Michelet, Büchner, Zimmermann, Arago stb. népszerű művei hazánkban meglehetősen elvannak terjedve, s valószínűleg még inkább elvolnának, ha a közönségnek alkalma volna létezésükről magának tudomást szerezni. Hogy e mellett az egyes kísérletek, melyek nálunk tétettek, — s melyeket éppen mert vagy a gyöngye kísérletnek bélyegét nagyon is homlokukon viselik, vagy csak igen ritka és elszigetelt jelenségek, alig lehet figyelembe venni, — a közönség részéről hidegen s részvétlenséggel fogadtattak, s nagyobbbrészt elhangzottak, mint a pusztában kiáltó szava: az, ha sajnos is, de könnyen megfogható; mert a Somody-féle szerencsétlen kísérletek bizonyára a legalkalmasabbak voltak, minden bizalmat előlmi azokban, kik nemcsak jobb, de kitünő külföldi termékek által már „elvannak kényesztetve.“ Az így fölköltött bizalmatlanság miatt szenved azután a jobb munka is; mert természetében fekszik az embernek, hogy abban, mit bizalmatlankodva s előítélet-

tel veszi kezébe, hibát szokott találni ott is, hol az valóban nem létezik, sőt a legtöbb esetben az ily ismeretlenül is bizalom vesztett műveket kezébe sem veszi.

Az ember mindenek fölött szeret az őt környező természettel, a mint az a szerves lények- vagy szervetlen anyagokban s a mindezeket életelő vagy átható erők szövvényes játékában előtte nyilatkozik, foglalkozni. Az ember örül, ha a szabad természetbe kilépven, az annak „csendes működése örökös változásaiban uralkodó összhang homályos érzete“ tölti el keblét, és semmivel össze nem mérhető gyönyört élvez, ha egy pillantást vehet a világ-mindenség rendjébe s a természeti erők csodás összeműködésébe. Ebből fejthető meg, hogy a természettudományok minden egyebek fölött, a legnagyobb tért foglalták el a népszerű tudományos irodalomban, s hogy lassanként mindinkább terjeszkedvén, végre önmagukban megszokottak s két különböző irányt kezdettek követni. E két irány, a leíró és speculatív, sokszor ellentétbe helyeztetek egymással, s míg az elsőnek érdemei még a kritika részéről is elismertettek, az utóbbi sokféle megtámadásokra adott alkalmat s részben igazságosan is vádoltattott arról, hogy alapos ismeretek nyújtására keveset tett s nem ritkán helytelen nézeteket terjesztett. A közönség ítélete azonban, mely az egyes munkák iránti részvetben nyilatkozott, épen ellenkező volt. Míg a természet-leírás munkák, az egyszerű tények elősorolására szoritkozván, s már tárgyuk természeténél fogva is kisebb nagyobb mértékben fárasztók lévén, rendszeren sokkal kevesebb vonzerővel bírtak, sokkal kisebb olvasókörnél költöttek addig a természetbölcseletiek élénken foglalkodtatván az értelem mellett a képzelmet is, a mívelt közönség legkedveltebb olvasmányai lettek. A két iránynak szerencsés egyesülését látjuk az angol természetbölcseleti munkákban. S épen ez egyesítése a tényadatok roppant halmazának a természetbölcseleti szemlélődésekkel, különbözteti meg az angol munkákat a németektől. A németeknél Schelling s részben Hegel befolyásának nyomai még mindig félreismerhetetlenek. Ők természettudományi tényeket vesznek föl alapul, melyek természetszerű rendben látszanak egymásután következni, de a valódiságban mesterséges módon, egy meghatározott philosophiai rendszer szerint vannak összeállítva, s a munka fősúlypontja mindig a philosophiai szemléletekbe van fektetve. S ép ezért a német természetbölcseleti munkák az olvasóra nézve mindig igen kellemesek; mert ha egyszer belészokott a szerzőnek gondolatmenetébe, a legnagyobb könnyűséggel követheti őt minden okoskodásaiban. Egy egész, összevágó, hiánytalan rendszert kap, mely azután természetesen, a mint saját nézeteivel megegyezik, vagy ellenkezik, a szerint vagy meggyőző erővel bír számára vagy sem. De ha egyszer az előzményeket, a szerző philosophiai alapelveit elfogadta, a többi már azután csak természetes eredmény s logikai következetességgel foly azokból. A bölcseleti szemlélődés mellett azonban a német szerző ritkán fogja olvasóit pozitív adatok nagy halmazával fárasztani.

Az angol természetbölcselet épen ellenkezőleg cselekszik. Nála a rendszer mellékes dolog, s rendszeren csak mintegy akaratlanul fejlődik ki a tényadatok roppant sokaságából. A különbség közte és a német közt tehát lényeges, a minek főokát már a két nemzet által a természet vizsgálásánál követett különböző eljárásokban találjuk. A német tudós többet foglalkozik

elvonrt elméleti tanulmányokkal. Ő mindenek előtt az elvonrt természeti törvényeket veszi tekintetbe; ezeket keresi mindig és mindenütt, mielőtt még azoknak valósulására csak gondolna is. Előtte minden tünemény a realitásban csak annyiban bír fontossággal, a mennyiben az elvonrt elméleti törvények valósulását, megtestesülését tünteti elébe. Nála az elmélet, a teljesen összhangzó abstract rendszer a fődolog. A tényadatok azután csak ennek bizonyítékai; s ha itt ott kételyei merülnek föl, könyvtárához fordul, s elméleti úton igyekszik azokat megoldani. Az angol keveset törődik az elmélettel. A tapasztalati tények képezik az ő elemét. Ő tanulmányait folytonos kísérletek közben teszi. Így azután a concret természetjelenségeknek, saját vizsgálódásaiból merített roppant halmazát gyűjti össze, melyekből a természet-törvények mintegy önkényt következnek. Az angol, ha kételkedik, nem könyvtárában, nem abstract természeti törvényekben keres fölvilágosítást, hanem physikai, vagyntani vagy csillagászati eszközei segítségével tett számtalan kísérletekben.

Ennél fogva a különbség az anyag elrendezésében is, szinte nagy lesz a német és az angol tudósnál. Az előbbeni tárgya fölél emelkedve az általános természeti törvények magas szempontjából, mintegy kívülről rendezi a tüneményeket, míg az utóbbi folyvást csak ezek körében maradva, a központból kifelé igyekszik őket összeállítani. Azért a német természetbölcselet munkája mindig sokkal könnyebben áttekinthető s megérthető lesz, mint az angolé. Annak csak kulcsát csak alapeszméjét kell fölfognunk, hogy átlátszóvá legyen előttünk, hogy azt képesek legyünk mint egységes egészet átérteni. Az angol munkában a tényadatok nagy halmaza között alig tudjuk magunkat tájékozni; hogy egészen megértsük, hogy belőle a rendszert, a vezérelvet tisztára kifejthessük, tanulmányoznunk kell azt a legapróbb részletekig. S mindemellett az előny mégis mindig az angol természet-bölcselet részén van. Mert, ha a német szerző alapelveit nem ismerjük el igazaknak, ha azok nézeteinkkel ellenkezik: akkor művét hiában olvassuk, mert abból kevés új tényadatot fogunk megismerhetni; holott az angolnál, még azon esetben is, ha következtetéseit nem fogadjuk is el, roppant sokaságú, pontos és bizalmat érdemlő vizsgálatok és kísérletek eredményeit találjuk összehordva. Hegyi Gyula.

A nyelvtudomány alapelvei.

II.

Azon állítás, hogy a nyelvtudomány a physikai tudományokhoz tartozik, mindenekelőtt helytelennek látszanék, ha megfoutoljuk, hogy a nyelv, valamint a művészet, a jog s a vallás, saját történettel bír, s hogy ennél fogva a nyelvtudomány is inkább történeti, mint physikai tannak látszik lenni. Általános ismert tény az, hogy a természet nem képes haladni s önmagát fejleszteni. A virág, melyet a fűvész mai nap szemlél, kezdettől fogva olyan volt, mint jelenleg. Az állatok egy nemzedéke hasonlít a másikhoz; a madár mai nap ép oly ügyességgel alkotja fészket, mint évszázadok előtt. Csak az ember változtatja folyvást saját lényét, szellemi életét. Az állatoknak ügyessége nem bír történettel; de igenis van története az emberi művészetnek, tudomáynak, társadalomnak. A csalóány most is ugyanazon természeti hangokban nyilvánítja érteit, mint azelőtt, de az ember szellemi életének nyil-

ványulása különböző időkben különböző. És valóban, ha a világ különböző részeiben élő nyelveknek s tájshólásainak roppant számát tekintjük; ha azon tetemes változásokat szemügyre vesszük, melyeken mind-egyikük évszázadok folytán keresztül ment; mint alakult pl. a latinból az olasz, spanyol, portugál, francia, provençal, oláh és rhaetoroman nyelv; mint keletkezett maga a latin a görög, kelta, teuton és szláv nyelvekkel, továbbá Perzsia és India régi nyelveivel együtt egy korábbi nyelvből, mely mindnyájuk alapját, anyját képezi; ha látjuk, hogy a heber, arabs és szyriai nyelv számos tájnyelveikkal együtt ugyanazon alapnyelv különböző alakulásait mutatják, s hogy mindezen nyelvek szükségképen egy s ugyanazon forrásból származtak, mely a sémi nyelvek eredetijét képezi, s ha ezen két nyelvcsoporthoz hozzá tesszük még a harmadik osztályt, mely a közép- és éjszaki Ázsia véghetetlen rónáin barangoló népeknek, a tunguz, mongol, török, szamojed, finn, s végre saját hazai nyelvünket is, mint megannyi, ugyanazon középpontra mutató sugarakat magában foglalja; ha ezen hatalmas nyelv folyamat három ágában évszázadokon keresztül hőmpölygni látjuk, s észreveszünk, hogy mielőtt a távolban szemünk előtt eltűnnének, nyilván egy közös forrásra mutatnak: azt gondolnók, hogy a nyelv csakugyan saját belső, történeti étellel bír. S ha mindezen nyelvek egyes változási mozzanatait is tekintjük, valóban helytelennek látszanék azon eljárás, mely a nyelvtudományt a physikai tudományokhoz sorozza.

A természetnek minden egyes része, legyen az ásvány, állat vagy növény, eleitől fogva saját nemében változatlanul marad meg, holott a nyelvek csak egy évezred alatt is majdnem egészen új alakokat vesznek magukra. Lapozzuk át pl. Toldy Ferencnek magyar nyelv- és irodalom történetét, s hasonlítsuk össze a magyar nyelvet, a mint azt mai állapotában ismerjük, azon nyelvvél, melyet legrégebb emlékeink, különösen a halotti beszéd élénkbe tüntet: s megfogunk győződni, hogy a nyelv változása nem mindig a nemzeti élet hanyatlásának, vagy nagyszerű történeti katasztrófáknak eredménye, hanem hogy az rendszeren csupán a nyelvszerkezet belső, önható életfolyama következtében is szokott végbe menni. Ez okozta, hogy Virgil nyelvéből Dante nyelve lett, ez változtatta Ulfilas nyelvét Nagy Károly nyelvévé, s ezt lassankint azon beszédé, melyet Goethe- s Humboldt-nál csodálunk. Sőt elég okunk van hinni, hogy ilyen változások még gyorsabban s nagyobb terjedelemben mennek végbe a vad népek nyelvzeteiben, ugy, hogy pl. szibériában, Afrika és sziam barbar népeinél két, három nemzedék is képes a nyelven tetemes átalakításokat eszközölni; holott a mívelt nemzetek nyelvei mindinkább bizonyos megállapodáshoz közelednek, s változási képességüket lassankint mintegy egészen elveszítik. Hol remek irodalom létezik, s hol ennek nyelve a legesekélyebb városokig s falvakig terjeszkedik, ott minden további változás majdnem lehetetlennek látszik. Mindamellett kevésbbé fontos változások, különösen új szók felvétele, s régiebbek elhanyagolása, majdnem szemünk előtt történnek.

Ezek folytán a nyelveknek, különösen az is, a ki engemet ezen tudomány mélyebb szentélyeibe bevezetett, t. i. Schleichert, azon következtetést huzzák, hogy a nyelvet, mely eltérőleg a természet tárgyaitól, történeti változásoknak van alávetve, nem lehet úgy tárgyalni, mint a többi természeti tudományok anyagát. Ezen ellenvetés látszólagosan alaposnak mutatkozik,

de csak látszólagosan. Ha a dolgot szorgalmasabban vizsgáljuk, mindenekelőtt szükséges, hogy különbséget tegyünk a történeti változás és a természeti növekedés között. A művészetnek, a philosophiának, a religiónak van története; a nyelv, mint minden más természeti termék, csak növéssel bír.

Fontoljuk meg mindenekelőtt, hogy ha a nyelv folytonos változást mutat is, az egyes ember mégsem képes azt előmozdítani vagy gátolni. Mi ép oly kevéssé tudjuk vérkeringésünket módosítani, vagy testünk nagyságát egy ujnnyival is öregbiteni, valamint nem áll hatalmunkban a nyelv törvényeit kényünk, kedvünk szerint megváltoztatni, vagy tetszés szerint új szókat feltalálni. Valamint a természet fölött csak annyiban uralkodhatunk, a mennyiben annak törvényeit ismerjük s azoknak hódolunk: ép úgy fogják az írók, tudósok s költők a nyelvet csak akkor módosíthatni, ha annak törvényeit ismerik, s azokat követik.

Midőn Tiberius császár egy nyelvhibát követett el, s e miatt Marcellustól útba igazítottatott, egy jelenlevő grammaticus, Capito, azt a megjegyzést tette, hogy mindaz, a mit a császár mondott, jó latin beszéd volt, vagy ha nem volt is az, nemsokára azzá lesz. Marcellus erre válaszolá: Capito hazug ember; mert hatalmadban áll oh Caesar, polgári jogot adni az embereknek, de a szavaknak nem. Hasonló anekdota maradt fön Zsigmond császár s magyar király életéből. Midőn a kosztitzi conciliumon elnökölt, s a gyűléshez egy latin beszédet intézett, többek közt mondta: Videte Patres, ut eradicetis schismam hussitarum. Erre egy szerzetes felkiált: „Serenissime Rex, schisma est generis neutrius“. De a császár minden megzavarodás nélkül kérdezte a szerzetest: „Honnan tudod ezt?“ A cseh iskolatanító felelé: „Alexander Gallustól.“ „S ki volt ez?“ „Szerzetes.“ „Jól van — mond a császár, — de én római császár vagyok, s az én szavam talán szinte oly érvényes, mint bármely szerzetés.“ S daczára ennek schisma még mai nap is generis neutrius. A császár hatalmában nem állott egy szónak nemét s ragját megváltoztatni.

Azon gondolat, hogy az emberek képesek a nyelven változtatni s javítani, nem új. Tudjuk, hogy Protagoras, miután a szók nemeiről bizonyos szabályokat felállított, csakugyan hibákat kezdett találni Homerben, mert ez nem mindenütt simult Protagoras törvényeihez. De hiában, itt is, mint minden más hasonló esetben, a kísérlet meghiúsult. Kísértsük meg csak a legegyszerűbb nyelvtörvényt megváltoztatni, s meg-látjuk, hogy az teljes lehetetlen. Pl. olvas-sz, e. h. olvasol. — Így használják a nyugati román nyelvek a spanyol, portugál s az oláh, a comparativus képzésénél a latin magis-t (s p a n y. mas dulce, p o r t. mais doce; oláh: mai dulce.) holott a francia, provençal és olasz plus-t használ ugyanazon czélra (o l. più dolce; p r o v. plus doux, francz. plus doux). Ha pedig hasonló változás történnék is a nyelvben, az soha sem lehet következménye egy ember parancsának, vagy több ember megegyezésének, hanem inkább daczára a grammatikusok, nyelvtanárok és akademiák törekvéseinek megy végbe. Itt vesszük észre tehát legelőször a történet és növekedés közti különbséget. Egy államférfinak hatalmában áll a társadalom törvényeit, a művészet szabályait, a nyilvános élet formáit megváltoztatni; egy nemzedéknek, sőt gyakran egy individuumnak hatalmában áll valamely művészetet a tökély legfelsőbb fokára emelni, mialatt a jövő nemzedék azt ismét alá-szűlyeszi, míg egy új lángész új életet lehel beléje, s

uj lendületet ad neki; mind ennél az egyéniségek öntudatos működéséről van szó, s mi történelmi téren mozgunk. Ha Michel Angelo vagy Raphael remekműveit a régi Róma szobraival s fresco-ival összehasonlítjuk, azon esetben a művészet történetéről szólhatunk. Képesek vagyunk két, századok által egymástól elválasztott korszakot összekapcsolni, azoknak művei által, kik a művészetet századról századra hagyományozták. De sohasem nyomozhatjuk azon folytonos s öntudatlan növést, mely pl. Horác nyelvét Dante-éval összeköti. Azon folyamat, melyet a nyelvfejlődés követ, magában foglalja a két egymással ellenkező mozzanatot, a kényszerűséget és szabadságot. Ambár úgy látszik, hogy új szavak és új alakok képzésénél egyelőre csak egyes individuumok működnek, mégis ezen működésnek csak akkor lehet eredménye, ha az egyéniség, a család, a faj, a nemzet közreműködésével találkozik. Az ember, mint egyéniség, maga nem alkothat semmit, s habár az új nyelvi képzések rendesen egyesektől származnak, mégis állíthatni, hogy azok csak akkor mennek át a nép közös nyelvtudatába, ha nem egyéni, hanem a nép közös érzületének megfelelnek. Az egyes, mint ilyen, nem bír semmi hatalommal, s vívmányai s alkotásai azon törvényektől függenek, melyek magában a nyelvben rejlenek, s melyeken ő nem uralkodik, vagyis csak annyiban uralkodik, a mennyiben azokat öntudatlanul vagy öntudatosan követi.

De habár ekkép bizonyos, hogy a nyelv az egyes emberek izlése, képzelése, vagy lángelméje által változathatik, mégis nagyon nehéz meghatározni, mi-ben áll tulajdonképen a nyelv növése. Régi időktől fogva szokták a nyelv növést a fa növéssel összehasonlítani. De minden hasonlítások felszegek. Ha már csakugyan a nyelvet a fával egybevetjük, ezáltal legalább egy pontot deríthetünk fel, t. i. azt, hogy a nyelv épúgy, mint a fa, önmaga által nem létezhetik, nem nőhet. Föld, levegő, víz, meleg s világosság nélkül nem élhetne a fa, még gondolatunkban sem. Ép úgy van a dolog a nyelvvel. A nyelv sem létezik függetlenül s önmaga által, az is szükségel földet, alapot, a melyen nőhet, s ezen alap nem lehet egyéb, mint az emberi szellem.

(Folyt. követ.)

Philosophiai tanulmányok.

I.

Minden emberi tudás kétféle úton keletkezik; t. i. vagy a létezők szemlélése vagy a szemlélték fölötti gondolkodás által. A szemlélés alatt nemcsak a látást, hanem a hallást, szaglást, izlést és tapintást értjük, sőt az ezen érzékek által szerzett észrevééseknek gyűjtését, összeállítását, rendezését, osztályozását is mindaddig, míg ilyen és hasonló kérdéseket: vajjon? honnan? mért? minek? nem teszünk. Mert a hol ezen kérdések lépnek fel, melyek a szemlélt tárgyak alapjára, eredetére, céljára vonatkoznak, s melyek némely embereknél igen korán, másoknál pedig sohasem keletkeznek: ott kezdődik a gondolkodás, melyben a szellem, mint a tárgyaktól különböző s szabad lény nyilatkozik. Midőn a kutya megugatja a holdat, ezen ténynél a szemlélés benyomása alatt áll, de midőn a gyermek kérdezi, mért nem veheti le az égről a holdat, ez által már a tárgy fölé emelkedett, s azt gondolkodása tárgyává tette, bármilyen legyen is a válasz, melyet

ezen kérdésre magának tud adni. Evvel megegyez az is, hogy a régi bölcsészek a bölcselésnek kezdetét a csodálkozásban keresték; mert a kérdés nem egyéb, mint épen ezen csodálkozásnak kifejezése. Minden indító ok nélkül a kérdés nem keletkezhetnék, az indító-ok pedig másutt nem feketik, mint abban, hogy a szemlélés bizonyos összeütközésben van eddigi meggyőződésünkkel, s ezen alapuló várakozásunkkal. Mért nem értem ezt? így kérdezi a gyermek, midőn legelőször valakit idegen nyelven hall beszélni, mert eddig minden beszélőt értett. Minden új szemlélés már egy kész gondolattömegre talál, a melylyel vagy megegyez vagy nem. Így pl. egy nyelv, melynek alakjai az előttünk eddig ismeretes alakoktól különböznek; vagy egy történelmi tény, mely más, már ismeretes adatokkal nem fér meg, képes gondolkodásunkat ébreszteni, melynek indoka azon nyugtalanságban áll, a melyet érezünk, midőn valamit szemlélünk, a mi avval ellenkezik, a mit addig ismertünk.

A felhozott esetekben többé vagy kevésbé sikerülhet az ellentmondást elhárítanunk. És pedig vagy nagyobb bizalommal viseltetünk ahoz, a mit eddig ismertünk és tudtunk, mint az új szemléléshez; mely esetben ez utóbbit úgy módosítjuk, hogy az előbbivel megegyezzen; vagy pedig az új tapasztalás oly meglepő és meggyőző hatást gyakorol reánk, hogy ennek kedvéért átalakítjuk azt, a mit eddig tudtunk. Az első esetben az új tényadatok előbbi véleményünkhöz képest módosítatik, az utóbbi esetben pedig megfordítva a mi véleményünk simul az új tényadathoz. Az első esetnek van helye, midőn pl. azon állítást, hogy a holdban hozzánk hasonló emberek laknak, vagy pedig a Hopkins-féle légkörrel elterjedt híreket nem hiszszük el; — az utóbbi eset pedig akkor fordulna elő, ha pl. az asztalkopogás s hasonló állítólagos tényadatok kedvéért eddigi meggyőződésünket, hogy t. i. kisértek nem léteznek, módosítanók.

Vannak egyes oly esetek, a melyekben azon követelés, hogy bizonyos tényadat miatt, részünkről bizonyos véleménynyel hagyjunk fel, reánk nézve teljes lehetetlen. Így pl. semmi tényadat sem volna képes bennünket arra bírni, hogy a fehérét feketének, a hideget melegnek tartsuk, vagy kétszer kettőt ötél egyenlőnek stb. tekintsünk. De más, szinte személyi meggyőződéseinkre nézve ilyen lehetetlenség nem mutatkozik, legalább mindegyikünkknél nem; mert a mint minden tudományok története bizonyítja, az adatok folytonosan növekedő megismerése folytán bizonyos tü-nemények alapja, lényege s célja felül való véleményeink megváltoztak. Így pl. a vegytannak felfedezései következtében fel kellett hagyni azon, a régieknél divatozó nézettel, hogy a világegyetem négy elemből áll; a nyelvészet újabb nyomozásai megzafolták azon véleményt, hogy a héber nyelv minden létező nyelvek anyja stb. E szerint egyrészt azon nézeteink, melyek tényadatokat által kijavíthatók vagy megváltoztathatók, s másrészt olyanok közt, melyek bármily tényadatok által meg nem czáfolható, lassankint bizonyos ellentét érvényesítette magát, s a tudományokat két részre osztotta, t. i. olyanokra, melyek a tények haladó megismerése folytán növekednek, változnak, és olyanokra, melyeknek tartalmát bármily tényadatok sem képesek módosítani, a nélkül, hogy ezáltal egyszersmind saját gondolkodásunk iránti bizalmunkat is egészen megsemmisítenék. Az előbbiek tapasztalati; ez utóbbiak pedig fogalmi tudományoknak nevezetnek.

De tekintsük bár az egyik véleményt, melyet a

tényadatok módosíthatnak, vagy a másikat, melynek tényadat általi módosítása reánk nézve teljes lehetetlen, annyi bizonyos, hogy mindkettő nem egyéb, mint bizonyos, nálunk uralkodóvá lett képzeteknek következménye s összekapcsolása. Az egyiknél ez, a másiknál ama vélemény képződött s szilárdult meg bizonyos tárgyakra nézve, s ezen véleménynek az új tapasztalásokhoz való viszonyán fejlődik további gondolkodása. Ezen vélemények nem egyebek, mint saját fogalmaink szövedékei, melyek a szerint, a mint változnak, más meg más oldalakat mutatnak a tényekkel szemközt. Ugyanis ezen szövedék majd olyan lesz, melynek a tényadatok megfelelnek, majd olyan, melylyel összeütköznek, s ez utóbbi esetben megint vagy olyan, hogy ezen összeütközés folytán avval felhagyunk, vagy pedig olyan, hogy azzal bizonyos tényadatok kedvéért felhagyni reánk nézve annyit tenne, mint saját gondolkodásunkban való minden eddigi bizalmunkról lemondani. Egy pillantás a tudományok történetére bizonyítja azt, a mit épen mondottunk. Hányszor ferdítették el, csonkították meg, s ragadták ki természeti összefüggésükből a tényadatokat az alanyilag megrögzött nézetek, holott más nézetek minden látszólagosan ellentmondó tények vagy pedig tényeknek kiadott mesék daczára, mindig diadalmaskodva tartották fön magukat, s így tárgyi, nemesak a l a n y i é r v é n y e s s é g ü k e t b e b i z o n y i t o t t á k .

Hazai irodalom.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

Második közlemény.

14. alához nincs a szótárban.

Hozd alá a fáradt szemnek

Kívánt álmait. Berzsényi. 80.

15. alámosolyg nincs a szótárban.

S im minden köd elrepüle

S alámosolygott az ég. Csokonai. I. 17.

16. amazonpárta nincs a szótárban. Berzsényi-féle szó.

Fürtöd mádi aranygerezd

S tündöklő amazonpárta ölelgeti.

Berzs. 225.

Hogy mit akar szerzője vele mondani, az iránt fölvilágosít következő szavaival: „A mazon t eredeti értelmében vettem, mely szerint nem egyéb mint az asszony vagy még inkább az én értelmem szerint — magyar asszony. Így nevezem a magyar pártát amazon-pártának.“ Kazinczy levelezése Berzsényivel 56. l.

17. **alulat**, (al-ulat) fn. tt. a l u l a t - o t . Valamely testnek alanti oldala. Ellentéte: fölület.

A szótárnak e cikke törültnivaló. A szó ujdonuj (valószínűleg a szótár íróitól ered), még nem él, szükségtelen is, rossz is. Rossz mert fölület is az, melynek mintájára készült. Lásd Magyar nyelvészet VI. 545. l.

18. „—**an** (4), e kérdésre, h o g y a n ? megfelelő igehatározókat képez mindenféle melléknévekből s hangrendileg párhuzamos társa a nyilthangzóju **en**.“

„E képző alaphangja a mutató **a** megtoldva **an**, mint a kérdő h o g y - a n ? = h o g y a ? m i k é p - e n ? = m i k é p e ? “

Ezen igehatározó-képző eredetére nézve nem egyéb, mint „helyállapító névrág.“ A dolog egészen egyszerű; de hogy ilyeseket fölfoghassunk, bele kell tanulnunk a nyelv eszejárásának naivságába.

A nyelv rendszerint mindent testesít, lokalizál. Édesen a l s z i k - b a n a z a l v ó é d e s - e n a z a z é d e s á l l a -

pot-b a n létezik. Mondjuk állapot-b a n , mintha az állapot t é r v o l n a , s i t t c s a k u g y a n s e n k i s e m m o n d a n á , h o g y b a n n e m e g y a h á z b a n - é v a l . V a l ó b a n s z é p - f é l é b e n a s z é p a v a l ó s á g - b a n , a v a l ó n a k t e r é b e n v a g y t e r é n á l l . s t b . s t b .

Hogy állításom kétségtelen, bizonyítja a német nyelv is. A m b e s t e n s z a k a s z t o t t m á s s a l e g j o b b a n - f é l e igehatározónknak. Hogy a m i t t e m á s m i n t a n d e m , a r r ó l m e g g y ő z A y r e r , 16 . s z á z a d b e l i í r ó n a k e z e n m o n d a t a : „ w o d e r Z a u n a n d e m n i e d e r s t e n i s t , d a s t e i g t m a n a n d e m m e i n s t e n d r ü b e r . “

19. „—**an** (5) hangrendi párhuzamban nyilt e n , többséget jelentő gyűszámot képez a tőszámnevekből: ketten“ stb. stb.

A z a n i t t e m á s m i n t a z i m é n t t á r g y a l t i g e h a t á r o z ó - k é p z ő , s p e d i g t ő s z á m o k h o z v a g y h a t á r o z a t l a n s z á m n e v e k h e z j á r u l v á n s z á m a d v e r b i u m o k a t k é p e z .

Hogy ketten, sokan stb. adverbiumok, mindenki tudja, ki grammatikát tanult. Hadd álljon itt néhány fölvilágosító példa. K é t e m b e r , s o k e m b e r j ö t t - f é l é b e n a k é t e m b e r , s o k e m b e r a l a n y ; k e t t e n , s o k a n j ö t t e k - f é l é b e n k e t t e n , s o k a n i g e h a t á r o z ó , a z a l a n y p e d i g ő k , a z e m b e r e k . (Ez is az oka, miért áll ily esetben az állítmány többes számban. V. ö. Riedl Magy. Ggramm. 256. l.) K e v é s o t t a v e n d é g - f é l é b e n k e v é s a p r a e d i c a t u m n o m i n a l e (mi a magyarban ha a jelentő módú, jelenidejű egyes vagy többes számu 3. személyre vonatkozik, soha se áll van és vannak-kal); a k e v e s e n v a n n a k - f é l é b e n p e d i g k e v e s e n a d v e r b i u m , v a n n a k p a e d i c a t u m , ő k s u b i e c t u m . A s z é p e n v a g y u n k é s s o k a n v a g y u n k k ö z t c s a k a z a k ü l ö m b s é g , h o g y a m a b b a n a z i g e h a t á r o z ó o l y m e l l é k n é v t ő l v a n k é p e z v e , m e l y t u l a j d o n s á g o t , e b b e n o l y a n t ó l , m e l y s z á m o t j e l e n t . A z e g g y i k a z a l a n y n a k m i n ő s é g i , a m á s i k s z á m - á l l a p o t á t f e j e z i k i .

Ezt megértvén már nem lehet „okszerűleg állítani,“ hogy a képzőnek többes jelentése van, (a többes jelentése a s z á m a d j a) s „hogy az eredetre nézve egy a fordított régies n e v a g y n e y e , m a i e j t é s s e l n y i k é p z ő v e l . “ A n y i m e l l é k n e v e k e t , a n p e d i g a d v e r b i u m o k a t k é p e z . E z a b ö k k e n ő .

Az eddigiek nyomán a persa és latin képzőkkel (terni-ben nem is n i h a n e m n o a k é p z ő , s t e r n i t ö b b e s s z á m u n o m i n a t i v u s) v a l ó e g y b e h a s o n l í t á s t i s t ö k é l e t e s e n a l a p t a l a n n a k t a r t o m .

20. „**apr** elvont gyök, melyből apró apród“ stb. „Egyezik vele a héber áfár (por), a hellen *ἄβρα* (apród, leány).“

Vagy görög eredetű szó *ἄβρα*, akkor *ἄβρα*-ból származott, mi delit, dízest, buját s több effélélet jelent; de korántse aprót, úgyhogy *ἄβρα* vagyis inkább *ἄβρα* a latin delicata-val adható vissza, mi például Orelli inser. 4650 sz. alatt fordul elő s kedvenczrabnót jelent. De az is lehet, hogy nem görög szó. V. ö. Bekker Anecd. 322. lap.

21. „**Apoll**, **Apolló** (nap?)“ stb. stb.

Nem idevaló, mert oly idegen tulajdonnév, mely nemesak hogy magyar módosítást nem nyert, de nálunk nem is él. Hogy n a p v e l e r o k o n v o l n a , m é g t ö b b k é r d ő j e l e t é r d e m e l . H i g y e m á s ; d e é n m é g l e g k i s e b b o k o t s e m t a l á l t a m r á .

22. „**aránytalán** . . Melléknévül használva a. m. aránytalanul.“

Melléknévül helyett olvasd hogy ige határozóul.

Ponori Thewrewk Emil.

Latin nyelvtan.

Első rész. Alaktan algymnasium számára. Irta Szénássy Sándor, a pesti ág. hitv. evang. gymnasiumban a latinnyelv tanára. Pest. Osterlamm Károly 1863. 105 lap nagy 8-rét; ára 50 ujkr.

A ki eddigi latin nyelvtanainkat ismeri, az bizonyosan örömel fogad el minden új sikerteljes kísérletet ezen a téren, minthogy a két leghasználatosabb nyelvtanunk (Szepesi és Warga) közül egyik sem felel meg céljának; az előbbi nem, azon csudálatos zavar és rendetlenség miatt, mely e könyvben uralkodik; az utóbbi nem, sok hibái, nehéz áttekinthetete és csekély tartalma miatt. Jelen nyelvtan alak-tana algymnasium számára van írva és föladatúl tűz ki magának, „a tanuló a latin nyelv ismeretébe azon az úton vezetni be, melyet tőlünk a latin nyelvtudomány mai álláspontja követel,” és valóban, mint azt szerző is előszavában kijelenté, az eddigi nyelvtanainktól egészen eltér, minthogy a név- és igeragozásokat a névtő szerint osztja el, Vanicek és Lattmann nyelvtanait vévén alapúl. Hogy a tudományos nyelvészet eredményei iskolai könyvekben is kellő méltánylást találjanak, annak szükségét senki sem fogja kétségbe vonni; de világos az, hogy ezek csak annyiban veendőek tekintetbe, a mennyiben a nyelvbúvárlati jelenségek tisztább és könnyebb fölfogását előmozdítják. Hogy azonban szerző jelen könyvével az ifjú tanulóknak, kinél sokkal túlnyomóbb az emlé- mint az itélőtehetség, a latinnyelv megtanulását nem csak meg könnyítette, sőt nehezebbé tette, kiki láthatja, a ki a többi közt jelen könyvben az igéknek osztályozását (116 — 151. §.) átolvassa. Ezeket ugyanis szerző következőképen osztja el: A j a k h a n g o n v é g z ő d ő i g e t ő k. I. Oly igetők melyekben a belőnhangzó rövid. II. Oly igetők, melyekben a belőnhangzók vagy természetük vagy helyzetüknél fogva hosszúk. Kivételek. T o r o k h a n g o n v é g z ő d ő t ő k. I. Oly igetők, melyekben a belőnhangzó rövid. 1) tiszta tők. 2) a jelenidőtől tő n-nel toldók, mely n a mult időben mindig megmarad; s ez által a tő-önhangzó helyzeténél fogva hosszú lesz. 3) Oly igék, melyekből megelőző **l**, **s**, **r**, után a torokhang **s** és **t** előtt kiesik. 4) **t**-vel bővült jelenidőtől tők. Hanyatszók: sum. Kivételek. Oly igék, melyekben a belőnhangzó rövid, a mult időt mégis **si**-vel képezik. III. Oly igék, melyek a mult-időt kettőzéssel képezik. **II** és **v**-n végződő tők. — F o g h a n g ú t ő k. I. A **d**-n végződő rövid belőnhangzójú, és az **nd**-n végződő tők a multat **i**, a hanyatszót **su** m-mal képezik. II. A **d** (és **l**)-n végződő hosszú belőnhangzójú tők a multat **si**, a hanyatszót **su** m — mal képezik. III. Áthasonulás által. a.) A hanyatszóban. b.) A multban és hanyatszóban. Kivételek. 1) Belőnhangzójuk rövid, mégis a multat **si**-vel képezik. 2) Belőnhangzójuk hosszú, mégis a multat **i**-vel képezik. IV. Oly igetők, melyek a multat kettőzéssel képezik. Kivételek. F o l y é k o n y h a n g o n v é g z ő d ő t ő k. (Ezeknek többféle nemei) a tő végbetűje megkettőzésével. Igeragozás változtatással a jelen idői tőtől származott időkben. Kettőzéssel a mult időben. Kivételek. **S**-en végződő tők. Az **s**-t önhangzó előzi meg. Az **s**-t mássalhangzó előzi meg. **U**-n végződő tők. 1) Megelőző mássalhangzóval. 2) Megelőző önhangzóval. Kivételek. sat. sat. sat.

Mielőtt jelen nyelvtan tuzetes tárgyalásához fog-nánk, szükségesnek látjuk azon kérdésre felelni, vajjon

e g y nyelvtan használandó-e az egész gymnasiumon át, vagy több? Véleményünk szerint ezen kérdés inkább a szokótestet illeti, mint az alaktant, mert ez utóbbinak előadása csak az I. és II. osztályokra van szorítva. Ha tehát a tanonc az alsó osztályok számára írt nyelvtanból megtanulta az alaktant, akkor a felső osztályokban, ha reá szorult, könyvében a szükséges adatokat nem találja; ha pedig a tanuló más könyvre szorult, nem képes benne eligazodni, kivált akkor, ha ezen nagyobb könyv más szerzőtől és más rendszerben van írva. Véleményünk szerint tehát az egész gymnasiumon át egy és ugyanazon könyv használandó mind az alaktanban, mind a mondattanban, melyben azonban a fontosabb a kevésbbé fontostól legfőlebb nyomás által lenne megkülönböztetendő. Jelen mű egész gymnasiumra nem elég, mert nagyon sok hiányzik benne, a mire egy gymnasiumi tanulóknak szüksége van; algymnasium számára pedig, melynek szerző szánta, részint sokat, részint keveset tartalmaz; sokat, a mennyiben sok tuzetes megjegyzés van benne, mikre a kisebb tanulóknak még szüksége nincs; keveset, a mennyiben sok az előhozottak közül nincs eléggé megfejtve, ellenben sok más nincs is érintve. Így az egyes névragozások előtt az illető ragok mintája lett volna előrebocsátandó, hogy abból az egyes esetek keletkezése kitűnjék, azaz, hogy a fiú láthatná, hogy pl. az első vagy a-ragozánál miért rövid az **a** a nominativusban és miért hosszú az ablativusban? miért hosszú az a többesszámi accusativusban, és rövid az egyesszámban (Hs. ö. Rost. Kritz-Berger-Schulgr. dr. lat. Sprache). Hasonló ragmintát jó lett volna az igeragozás elé is bocsátani és ezt szótagnemnyiségtani jelekkel ellátni (Hs. ö. Ellendt-Scyffert-lat. gramm.). Nem osztozhatunk szerzőnek azon véleményében, miszerint „a nemnek, versekben való megtanulása a tanulóknak többet árt, mint használ.” Ha szerző az említett versek alatt Warga izetlen rímeit érti, akkor igaza lehet; de más részről igaz, hogy a nemre vonatkozó szabályokat a tanonc versekben legkönnyebben és legbiztosabban tanulja, és legnehezebben felejtí.

De térjünk át a mű tuzetes taglalására. — 6. § ban a 3. pont alatti szabály nem kezdőnek való, mert ez még sem görögül sem latinul nem tud. — 10. §-ban szerző a hegyet jelentő főneveket is azok közé számítja melyek nemét a jelentésből ismerhetjük meg; helyesebben sorozzuk ezeket azok közé, melyeknek végzete mutatja a nemet. — 11. §-ban olvassuk: „A nevek és névmások tőihez kapcsolt ragok sat.” Hát névmások nem nevek?! — 13. §-nak 2. jegyzete legkevésbbé sem elégít ki, hol ezt olvassuk: „A többes számi gentivus végzete néha um (arum helyett.); ugyanez jegyzendő meg a 15. §. 2. jegyzetéről. — 15. §-ban, 3. sz. alatt deus többesszámi ragozási mintájában elmaradtak a dei, deis alakok, holott épen ezek és az összevontak a helyesebbek. Lásd Ritschl Proleg. Plaut. 98. l. „geminatum enim i in pronomine non maiorem fidem habet quam in dii, diis, pro quibus aut di, diis ut i, is, aut dei, seis ut ei, eis veteres probarunt.” — 16. §-ban megjegyzendő lett volna, hogy az er végzetű nevek vocativusban e-t nem kapnak. 20. §. 3. jegyzetében nem csak az előhozottak tartoznak, hanem még egy pár — mint labos (labor), odos (odor) stb. — 24. §. 3. jegyz. előhozott re te ablativusát nem g y a k r a n, hanem r e n d e s e n e-vel képezi; a 4. jegyz. előhozott imbernek e-re végződő ablativusa is használatos. — Ugyanitt az 5. jegyz. elmaradtak a vatum inuenum (sedum; volu-

orum) genitivus-ok, melyek szintén a kivételek közé tartoznak. De különben is szerző elvei szerint ezen 5. jegyzet helytelen, ha azt mondja hogy „a fölsoroltak u m — mal képezik a többes genitívust“; hát nem képezik így a többi ide tartozók is? Hiszen um járul a fő-höz: colli-um? A 26. §-oly szókat tárgyal, melyek nominativusából az i kiveszett, mint: parti — a tő, — pars — a nominativus. Ha azonban a 24. §-t olvassuk, hasonló szókat találunk, mint: animalis — a tő, animal a nominativus. (!) Itt különben is meg kell jegyeznünk, hogy a tanuló soha sem fogja tisztán tudni, valjon valami szó ide sorozandó-e, vagy a 22. §. 3. száma alá. — 34. §-ban a vocativusról szóló szabály hibásan van előadva. — 35. §-ban castra hibásan van előhozva, mert ez a 36. §-ba tartozik azon főnevekhez, melyek a többes számban más jelentést vesznek föl. — 36. §-ban, 4. pont alatt szerző az alapszámneveket a főnevek (!) közé számítja, holott ezek, mint tudva van, melléknevek. — 38. §-ban requies, fames, iugerum és más szók elmaradtak. — 42. §. 1. jegyzete nincs tisztán megmagyarázva, sokkal helyesebb és következetesebb volna az aeger, alter, stb. melléknevet úgy magyarázni, mint a 16. §. 1. jegyzetében az ezekkel összehasonlítható főneveket. — 44. §. 1. jegyzetének első része nem egészen helyes. — 45. §. helytelenül van előadva, hol ezt olvassuk: „A latin tulajdonságnevet három fokra lehet emelni stb.“ Az alapfokra azt bizonyosan nem lehet emelni! — 47. §. Vetus-nál megemlítendő, hogy az a tóból képezi felső fokát. — 51. §. 3. pont alatt elősorolt alapfokok zárjel alá teendők, minthogy nincsenek használatban. — Itt azonkívül mindazon mellékneveket sem találjuk, melyek fokozást nem tűrnek. — 52. §-ban a számnevek hiányosan előadvák, mert sok közülök többféleképpen mondható. — 59. §. 1. jegyzetében olvassuk „a régi ablativus qui már csak (!) mint kérdő igehatározó fordul elő.“ Ez nem csak helytelen, de furcsa is. A 2. pont alatt elő van hozva quis (quibus helyett); megemlítendő lett volna tehát queis is, melyből az előbbi lett. — 61. §. 3. jegyzetében ezt olvassuk: „aliquis-ben ali elül áll“ — hát van-e szó, melyben hátul állna?! A kifejezésből azt lehetne következtetni. — 63. §-ban nincsenek tisztán és helyesen elősorolva a viszonyuló névmások. 64. §-nak végével olvassuk: „hortor — intelex titeket.“ (talán „benneteket“). — 65. §. Nem tudunk megbarátkozni az időknél itteni elnevezésével, helyesebb és czélszerűbb következő elnevezés: praesens (végzetlen jelen), imperfectum (végzetlen mult) perfectum (végzett jelen), plusquamperfectum (végzett mult), futurum I. (végzetlen jövő); futurum II. (végzett jövő). Továbbá azt is meg kell jegyeznünk, hogy ha már itten szerző az időket fő- és történeti időkre osztja, akkor, szükségképpen a perfectum historicum is megemlítendő. — Ép oly kevéssé helyeslünk más elnevezéseket is, melyeket szerző használt, így: dolog név = substantivum; (Ha szerző főnevet nem akar használni, akkor legalább tárgynevet használjon); benmaradók = intransitiva; (itt már csak egyformaság végett is jó lett volna az elfogadott benhatók szót használni; továbbá: foglalomód (a rövidebb: kötmód helyett); kötőszó (a rövidebb: kötszó helyett) stb. 69. §-ban olvassuk, hogy „a prosum a sum önhangzón kezdődő alakjai előtt d-t vesz föl.“ Ez helytelen, mert a haud, red, prod, sed, anti, postid és más szócskákban a d eredeti. — Ugyanitt possessum-nál megemlítendő, hogy a pot-potis-ból

van rövidítve. — 63. §. Nagyon megütköztünk, midőn itt, alamint minden következő mintában (és már a 66. §-ban is) a gerundium nominativusát (amandum est, stb.) olvastuk. Minden újabb nyelvten, kivéve a Schulz-Wargáé, megmutatta volna szerzőnek, hogy a gerundiumnak nincsen nominativusa! — 87. §. 8. sz. a. és a 71. lap. Venio igét az m és n-en végződők közé találjuk számítva, holott az eddigi szerint a tanonez az i-hangzó tőkhöz számítaná. Ezen töváltozás, melyről szerző a 115. §-ban bővebben beszél, nem csak helytelen, hanem a tanulóra nézve bizonyosan zavart okozó is. (Lsd erről: Goebel, Zschrift f. öster. Gymn. 1856. 765. lp.) — 88. §-nak 5. pontja helytelen, mert nem az állapotjegyző az igetulajdonságnév-ből, hanem megfordítva az igetulajdonságnév az állapotjegyzőből származik. — 89. §. végével ezt olvassuk: „Megjegyzendő, hogy az egyes második személyben is rag helyett gyakran e fordul elő, de a jelentő módban csak az álszenvedő igéknél (verba deponentia) po. hortäre, amabäre, amaräre, amabere.“ Ezt minden commentár nélkül ide tesszük! — 90. §-ban amävi (91. §. delevi stb.) alakot szerző múltidő tőnek tartja. De hiszen ez már a perfectum maga, melynek töve amav- delev- stb. — 94. §-ban szerző amävi perfectumot ama- és fui-ból származtatja és így a perfectum többi személyeit is; hogy van tehát az, hogy a többes-számi harmadik személyt ugyanitt (az 5. sorban) nem fuerunt (fuere)-ből, hanem sunt-ból származtatja?! — Ugyanezen §-ban egy pár sorral tovább ezeket olvassuk: „Az oly igetők pedig, melyeknek belönhangzójuk hosszú, a multban si képzőt vesznek föl: re-po, repsi, de az ud-n végződők tők csak i-t: mando, mandi.“ — Hát nem mondanak ellent ezen szabálynak következő perfectumok: cüdi (cúdo), ici (ico), füdi (fundo), fidi (findo), lambi (lambo), verti (verto), stridi (strido) stb.?! — A 110. §-hoz megemlítjük, hogy szerző sokat emlegeti az ige- és jelenidőt, de a különbséget sehol sem fejtette meg tisztán. — Ugyanezen §-nak a kivételek második pontjában szerző más beosztási szempontból indult ki. — Ugyanitt a 3. pont alatt állítja, „hogy némely igető megkülönböztetésül nm-mal képi a hanyatszót: fixum (figo), fictum (fingo), mulsum (mulceo) mulsum v. mulctum (mulgeo).“ Hogy ez nem történik megkülönböztetés végett, már maga mulsum is mutatja, mely mulge o-nak is rendes hanyatszava. — Ugyanitt a 71. lap. a folyékony hangú tőkre nézve föllállított szabálynak ellenmond po. premo-pressum. — Továbbá kifejezések mint úgy látszik nem iskolai könyvekbe valók! — Itt azonkívül a §. végével megjegyzendő lett volna, hogy a hanyatszót sok igenél csupán a töle származó idők végett szoktunk említeni, hogy azonban használatban nincs. — 114. §-ban, hol az igetők végmássalhangzóinak változásáról van szó, a végén ezt olvassuk: „t és d, t előtt s lesz p. o. ros-trum, pos-sum (e. h. pot-sum). De az előhozott két példa közül az előbbi nem ige, az utóbbira pedig az említett szabályt nem alkalmazhatjuk.“

Még sokkal több kisebb fontosságú hibát hozhatnánk elő, de legyen elég ennyi; csak azt jegyezzük még végre meg, hogy a könyvnek külső alakja sem elégíti ki, minthogy majdnem mind egyforma betűkkel van nyomtatva, s így a fiunak a tanulást nagyon megnehezíti.

Dávid István.

A külföldi irodalom legújabb jelenségei.

Természettudományok.

Baumgartner, Dr. A. Freih. v. Chemie und Geschichte der Himmelskörper nach der Spectral-Analyse (Vortrag in d. Akad. d. Wissenschaften am 30 Mai) Wien 1862. Gerold Sohn in Comm. (16 S 8.) 12 kr.

Kirchhoff és Bunsen nagyszerű felfedezésében a tudomány oly diadalt ünnepelt, melynek örömeit a szakférjak nem élvezhették azon vétkes mulasztás mellett, hogy a nagyobb közönséget a rendkívüli gyönyörökben ne részesítsék. Élő s írott szóval ügyekeztek ennél fogva sokan a tárgyat mindenkinek hozzáférhetővé tenni. Szerző egyike azoknak, kiknek sikerült ezen szép cél elérése, de ő nem egyedül erre szorítkozik. Gondos párhuzamban vizsgálja azon következtetéseket, melyeket a szinkép elemzése folytán (Spectral-Analyse) az égi testek anyagi természetére nézve tesziünk, összehasonlítva azokkal, melyekhez a lebvények tanulmányozása vezetett, s végre az égitestek képződési folyamánának történetét vonja elmékedésének körébe.

Braun, Dan. C. Untersuchungen über ammoniakalische Cobaltverbindungen. Inaugural-Dissertation Göttingen 1862. Darmstadt, Köhler jun. in Comm. (52 S. 8.) 50 kr.

Ezen jeles füzetkékben tárgyalta észleletek és kísérletek dús bőség által tüntetik ki magukat s biztosítják szerzőt, hogy neve maradandó helyet fog találni a nevezett vegyek történelmében. A ki azon csekély számuk közé tartozik, kik e tárggyal foglalkozni szeretnek, bizonyosan gyönyört fog találni szerző alaposan megfontolt kísérleteiben s tanulságos észleleteiben.

Vegyes közlések.

A fényképészet új alkalmazása. A fényképészetnek ismét egy új, szép reményekre feljogosító alkalmazását találta föl Mendel F. H. a stockholmi helyrajzi intézetben. Szerinte a fényirati képeket úgy lehet kő-, réz-, zink- és egyéb fénynyomatokra alkalmazni, hogy azoknak tetszesszerű sokszorozása közvetlenül eszközölhető. Mendel találmányát még mindeddig titokban tartja s annak tökéletesítésén szorgalmasan dolgozik. Már most is képes ily módon naponkint száz fém- vagy könyomatot készíteni.

Két német utazó Islandról. Két német tudós, Preyer és Zirkel, Bonnból az 1860-iki nyár folytán a sokféle tekintetben nevezetes Islandot meglátogatván, itt szerzett tapasztalásaikat „Reise nach Island“ (Lipsee 1862) című munkában tették közzé. Természeti leírásaik közül a nap fölkelte és lenyugvásának válaszát tartjuk megemlítenedőnek. Szerintük a regg- és esthajnal a legsudálatosabb látványt nyújtja Islandban. Nemesak azon része az égboltozatnak, hol a nap éppen fölkel, vagy lenyugodott, hanem maga az egész vidék is a legváltozatosabb izzó színek gyönyörű pompájában ragyog. A legsudálatosabb légtünetek játszi

alakzatai foglalkodtatják az elmerengő szemet, s az ünnepélyes, nesztelen csend, mely főségteli nyugalmával terül el, itt ép úgy, mint minden sark-vidék fölött, a lelket önkénytelenül is az álmódosások országába vezet. Reikjavik-nél a Faxatengeröbölből szemlélték utazóink ezen csudaszerű napnyugatnak bájait. Ugy találták, hogy ez némi hasonlatossággal bír a bérczormok izzásával Helvetiában, csakhogy sokkal nagyobb szerű s magasztosabb látványt nyújt, mert nemesak a magasabb hegyek csúcsai, hanem az egész táj minden bércz- és jégormai bitor lángokban látszának égni. Alig tűntek el a nyugati láthatáron az alkonyat lángjai, a keleti láthatáron máris a hajnalpir derengett. A nappali világosságú éj csak mintegy két óráig tartott. A mily érdekes Island természeti tüneményeinek csodásjátéka, nem kevésbbé annak népessége is. Preyer és Zirkel szerint az islandiak talpig becsületes, hű, megbízható, jóindulatú, könnyen megelégedő, de ritkán derült, s többnyire komoly és méla kedélyű emberek; közöttük bűntények majd soha sem fordulnak elő. Islandnak nincsenek börtönei, nincsen hóhérja. Az islandi talán az egyetlen nép, melynek nincsen nemzeti táncza. Népdalai egyhangúak, komolyak és szomorú érzelmeket költhők. A népmiveltség magas fokon áll, s mindamellet gőzgépek, légszesz világítás, ágyúk, színházak stb. Islandban teljesen ismeretlenek. Minden paraszt tud olvasni, s legtöbb esetben igen szépen írni. A természet-tudományi, földrajzi ismeretek általánosan el vannak terjedve. Saját hazája történetét, költészetét, irodalmát és ősmondait majd minden islandi meglepő pontossággal ismeri. Island népessége nagyobbbrészt magas miveltségű norveg nemesektől származik, s az islandi mindent, a mit tud, s e mellett a miveltségre való fogékonyságát is éppen ezen őseitől öröklötte.

A p r ó s á g o k.

* Gr. Szécheny Béla multkor említett munkája már csakugyan megjelent. Czime: „Amerikai utam.“ Kiállítása diszes; tartalmáról rövid időn bővebben remélünk szólhatni. Nem akartuk azonban magának az érdekes munkának ajánlását addig halasztani, s csak kötelességünket gondoljuk teljesíteni, midőn arra t. olvasóink figyelmét addig is főlhívjuk.

* Dr. Riedl Szendétől nemsokára egy logika fog megjelenni iskolai és magán használatra. A mit irodalmunk e téren eddig bir, részben elavult, részben hibás és használhatatlan lévén, hazánk tanfőfainak ez által úgy hisszük csak kellemes szolgálat lesz téve.

Nyilttér.

Figyelmeztetés. Azon magyar gymnásiumokkal, melyek folyó iskolai év kezdetén a „Vagás és Schiebinger-féle Latinirályképző Gyakorlatok“ kézikönyvet elkésett nyomtatás következtében annak idejében meg nem kaphatták és nem használhatták, van szerencsénk tudatni, hogy ezen a. n. mélt. Helytartó Tanács által kiválólag ajánlott, eddig már 19 főgymnásiumban elfogadott, s itt-ott még a magyar-német fordításoknál is észszerűen használt iskolai könyv Hennecke Rudolf győri, és Lauffer és Stolp pesti könyvkereskedő uraknál még folyvást megrendelhető.

Tartalom: Népszerű tudományos irodalom. A nyelvtudomány alapfogalmai. Philosophiai tanulmányok. Hazai irodalom: Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek. Szénáry Latin nyelvtan. Külföldi irodalom. Vegyes közlések. Apróságok. Nyilttér.

Kiadó: Demjén József.

Tulajdonos és felelős szerkesztő Riedl Szende.

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-uteza 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden vasárnap.)

Szerkesztőség és Kiadó-Hivatal: (Nagyhid-utca, redoute-épület) hová az előfizetési pénzek valamint a lap szellemi és anyagi részét illető minden küldemények intézendők. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

Előfizetési ár: Május—júniusi folyamra 1 frt 50 kr. — Május—septemberi folyamra 4 frt. — Május—decemberi folyamra 6 frt. — Egyes számnak ára 20 kr.

6. szám.

Pest, 1863.

Junius 14.

Lapunk érdekében.

Alulírott, mint a „Kaulauz“ tulajdonosa és felelős szerkesztője ezennel kinyilatkoztatom, hogy, miután Demjén József helybeli könyvárus úr, e lapnak előbb elvállalt kiadásától visszalépett, mert az annak főtartására szükségelt anyagi áldozatokat igen terhelőknek találta, a kiadást mint előbb úgy jövőre is ismét magam vettem át. Midőn erről a t. cz. közönséget értesíteni szerencsém van, fölkérem egyuttal, hogy ezentúl a kiadóhivatalhoz intézni szokott küldeményeket is egyenesen a „Kalauz“ szerkesztőségének méltóztassék beküldeni.

Pest, 1863. junius 12.

Dr. Riedl Szende.

Népszerű tudományos irodalom.

II.

Midőn a német és angol természetbölcselet két egymástól eltérő irányát körvonalaiban kijelölni igyekeztünk, készakarva mellőztünk egy harmadik irányt, mely egy sajátos népi sajátosság szemlélmódjából eredvén, Franciaországban fejlődött ki. Az előbbieknél sokkal kevésbé lévén elterjedve, s még a jelesebb francia írók által is ritkán követve, fontossága is sokkal kisebb, mint akár a német, akár az angol irányé.

Az izgékony francia szellem könnyelműen szeret röpdölni tárgyról tárgyra s miután csakhamar belélfárad az elvont természeti törvények búvárlásába szintűgy, mint a tapasztalati tények gyűjtésébe, bizarr ábrándok sikamlós magaslataira kapaszkodik. A természettudományi tényeket meglehetősen bőkezűséggel hordja össze a francia nép-író. De rendszeren ő maga is ritkán foglalkozik komolyabban tárgyával, s elégségesnek tartja azt csak annyira ismerni, annak mélyébe csak annyira hatni, a mennyire azt olvasói előtt épen föltárni akarja. Ennek természetes következménye, hogy nem ritkán eltéveszti föladatát szemé elől, s erőltetett módon vonatkoztat mindent a társadalmi élet szokásaira, a politikára, miveltségi viszonyokra, vallási és valláserkölesi kérdésekre stb. s hiú hasonlítások, inkább ingerlő, mint találó párhuzamok által igyekeznek azon hiányokat kipótolni, melyeket csak mélyebb gondolkodás s a tényadatoknak s a tényadatok természet-szerű vonatkozásainak alaposabb ismerete pótolhatnának ki kellőleg.

A csak féligmeddig szakemberek, a tudósok Franciaországban ritkán foglalkoznak a népszerű tudományos irodalommal s így a népszerű természetbölcselettel is. S ha egyesek, mint pl. A r a g o az iro-

dalom ezen ágát figyelmükre méltatták s érette maguk is fáradoztak, vagy a német vagy az angol irányt követték. A sajátképi francia irány képviselői mindig csak alárendelt tehetségekből kerültek ki. Ezeknek irmodora túláradozó; előadásuk menete kisebb nagyobb mértékben erőltetett; a felhozott természettudományi tények pedig gyakran határozatlanok, és fölületesek.

A német természetbölcselet, mint láttuk, a természettudományok elvont elméletével, s a tényeknek a legkülönbözőbb helyes és helytelen bölcészeti rendszerekbe való sorozásával foglalkozik. Az angol a tényadatok összehalmozása által becses anyagot gyűjt s így az előbbeni irányt mintegy kiegészítvén annak elméletéhez megadja a szükséges gyakorlati szemléletek ismeretét. Mindkettőnek célja egyenként és együttvéve az általános tudáskörnek tágítása, az értelmi élet magasabb fokának fejlesztése. A francia irány ettől eltérőleg, más utakon jár. Az föfeladatául a közönségnek mulattatását látszik elismerni. E mellett a természeti tényeket és tüneményeket kellő szempontból megvilágítani, azokról tisztább nézeteket terjeszteni legkevésbé sem igyekszik. Sőt ha tekintetbe vesszük, hogy épen az ily francia népszerű modorban irt munkák voltak azok, melyek pl. oly nézeteket akartak terjeszteni, hogy a csillagászatból a matematika kiküszöbölendő, hogy az emberi szellem gondolatai pusztá ábrándok stb. stb. akkor a tudomány ily elferdítését nemcsak nem fogjuk a népszerű irodalom szerencsés vívmányai közé számítani, hanem annak jelentőségét a közmiveltség terjesztésére is kétségbe vonhatjuk.

Hegy Gyula

A nyelvtudomány alapelvei.

Riedl Sz. egyetemi előadásai nyomán.

II. (Vége).

A nyelv növése kétféle irányt követhet, melyeket egymástól szorosan meg kell különböztetnünk, ámbár mindkettő egy s ugyanazon időben is léphet fel. Ezek a) a fonetikai vagy hangromlás, b) a dialecticai, tájnyelvi ujjaalkotás.

Beszéljünk előbb az elsőről, bár a nyelv életében az rendszeren a másikat szokta követni.

A nyelvben eredetileg minden egyes elem szerves, azaz annak minden idecskéjében a hang a fogalomtól, a jelentéstől át van hatva. Abban jelentés nélküli hang nem is gondolható, mert a hangalak nem egyéb, mint szellemi tartalom kifejezésére alkotott elem. Ebből az is következik, hogy tehát a hanghoz nem is lehet toldani, vagy tőle elvenni semmit, a nélkül, hogy ezen hangi változás a jelentést ne módosítaná. És valóban így áll a dolog még mai nap is több nyelvvel. A sinai nyelvben pl. si tizet jelent. Ezen szóalakon semmit sem lehet változtatni, a nélkül, hogy annak ezen jelentése: tiz, ne változnék. Pl. ha si helyett mondjuk esi, ez már nem tizet, hanem hetet jelent. De ha pl. kétszer tizet akarunk kifejezni, azaz buszat, akkor természetesen ezen jelentés-változáshoz képest a hangalakot is kell módosítanunk. Ez több történelmi, ha si elé eül-t teszünk, mi kettőt jelent, tehát: eül-si annyi mint két-tiz, azaz: húsz. Így van ez a többi úgynevezett egytagú nyelvekkel is. A tibet nyelvben csu annyi mint tiz, és nyi kettő; tehát nyicsu = 20, a burmes nyelvben si = 10, és n hit = 2; tehát n hit-si = 20.

De miképpen van ez pl. a magyar vagy pedig a gót, német, angol, vagy latin, görög szanszkrit nyelvvel? Nem mondjuk két-tiz, duo-decem, vagy szanszkritben dvi-dasa. Ez utolsóban t. i. húsz vinsati; a görögben: eikosi, eikoti; latinban viginti; németben zwanzig; magyarban húsz.

Mindenekelőtt azt vesszük észre, hogy a szanszkrit, görög és latin csakugyan egy eredeti szó módosított alakjait tüntetik előnkbe, holott pl. a gót tva i tigjus (két dekas) német anyagból készült, s ez egy példája a dialecticai ujjaalkotásnak, mint látni fogjuk.

Azt tapasztaljuk, hogy a latin viginti s a szanszkrit vinsati szók első része ugyanazon elemet tartalmazza, t. i. vi, a mi dvi-nek rövidített alakja. Ez még semmi rendkívüliséget nem foglal magában, mert a latin bis, szinte az eredeti dvis, görög dis helyett áll. Ezen dis ismét mint előljáró szerepel a latinban is, és pedig azon értelemben, melyben a magyar: kettő szót használjuk; pl. discutere, eredetileg kettő vágni, törni. — Tehát a viginti szóban ugyanazon elem fordul elő. De épen így lehet bebizonyítani, hogy a viginti második része tizet jelentő régi szóból származott. Tíz a szanszkritb. dásan, ebből származott dásati (dekas, tized) mely ismét sати-ra megrövidült, mi a vi = dvi szóval összekapcsolatván, a szanszk. visati vagy vinsati-t eredményezte. A latin viginti, és a dór-görög eikati szinte ilyen úton keletkeztek, melyet a német zwanzig sőt a magy. húsz-ban is föllelhetünk.

Vegyük elő a magy. húszat. A magy. tiz szürjenb. dasz; finn. kymmente; mordvinb. lu. A húsz finb. kaks kymmente = két-tiz; a cseremiszb. kok-lu (két-tiz). De a mordvinban kom-sz. a votjákban küzj, a szürjenben küzj, az osztjákban chús

és kős z; a magy. hús z. Ezekben az első elem kettőt jelent; a második sz pedig a tiz-nek megrövidített, elkopott maradványa.

Most vegyük fontolóra azon nagyszerű különbséget a két szó között; pl. a sinai eül-si és az összehúzott szanszk., latin, görög sőt magyar formák között. A sinaiiban nem találunk sem többet sem kevesebbet, mint a mennyi szükséges. A szó maga mutatja jelentését, nem igényel semmi magyarázatot. A szanszk. pedig vagy a magyarban az összetett szók leglényegesebb részét eltüntek s a maradvány mintegy halmazatot mutat, melyben az egyes részek csak bizonyos görcsői elemzés által kiismerhetők. Itt látjuk tehát egy példáját azon nyelvi eljárásnak, melyet romlásnak lehet nevezni, s itt láthatjuk azt is, hogy ezen eljárás által nemcsak a forma, az alak, hanem a nyelv egész természete változik. A mint ezen romlás valamely nyelvben mutatkozik, mindjárt eltűnik a nyelvből az, a mi tulajdonképen minden emberi nyelv természetes jellemző képezi, t. i. hogy minden egyes eleme külön önálló jelentéssel is bírjon, azaz a nyelvérzék kihal.

Válaszszunk most egy más példát. Bizonyosan nem fogjuk pl. huszat a tiz többes számának tekinteni? De mi módon képezték legelőször is a többes számot. A sinai nyelvben, mely eleitől fogva a hangromlástól magát leginkább elzárni törekedett, a többes szám igen kirívó módon képeztetik. Így pl. az ember sinaiiban gin, kiai pedig az összeg, az egész; — ez utolsót hozzá téve az elsőhöz lesz: gin-kiai ember-sokaság = emberek. A sinaiiban még más szók is vannak, melyek ugyanezen célra használtak; pl. pei, mi osztályt jelent. Így pl. i annyi mind idegen, ipéi = idegenek. Így a tibet nyelvben a többes szám kun = mind, és csosz = sokaság szók által képeztetik. Sőt a számnevek kilencz és száz a többes szám képezésére használtak.

Így keletkeznek önálló jelentéssel bíró szókból az úgynevezett ragok. Nagyon is kellene tartanom attól, hogy az olvasó türelmével visszaélek, ha az ismert nyelveknek, különösen hazai nyelvünk úgynevezett ragjainak elemzésébe becsátkoznám a jelen alkalommal, hogy megmutassam, mik származtak ezen ragok önálló szókból, melyek lassankint a folytonos használat által elkopván, mindinkább rövidültek, s hangtömegükben is tetemes csorbát szenvedtek. De hogy a hangi romlás elvett még jobban magyarázhatom, még egynehány példát hozok fel az ismertebb nyelvekből.

Nézzük meg a német nyelvet. Ebben a ragok és képzők ma már nagyrészt a tompa e-t tartalmazták; holott még az ó-németben ugyanezen képzők s ragok teljes hangu s erősebb alakokat mutatnak; pl. schöner; az ónémetben: skonarā. A mit épen hangi romlásnak neveztünk s fejtegettünk, az folytonosan működött és pedig a nyelv felületét módosítva, változtatva; de igen nehéz meghatározni, mily nagy mértékben történt ez a nyelvekben. Fontoljuk csak azt meg, hogy a francia vingt, (= lat. viginti) ugyanazon elemekből áll, melyekből a deux és dix alakult; — hogy a francia douze (= 12) második része, a latin decem-nek ezen szóban duodecim megfelel, hogy a latin triginta, melyben ginta a szanszkrit = dasa vagy dasati-ből származott s összehúzatott, a francia trente-ba ment át. Gondoljuk meg, hogy a magy. husz-ban az sz a tiz-et képviseli, s ugyanezt képviseli a harminczban, mi eredetileg harmicz volt, a cz. stb. Azután fon-

toljuk meg azt is, hogy ezen hang romlásnak igen korán kellett bekövetkezni. Mert ugyanazon módon, a mint a francia vingt, spany. veinte, olasz venti egy eredetibb viginti-ből lettek, épen úgy mutat ez utóbbi, továbbá a görög eikati, s a szanszkr. visati egy korábbi nyelvre, melyből származtak, melyben viginti még teljesebb alakban, t. i. mint dvi-ginti fordult elő, mely alak ismét egy még eredetibb összetételből származott, melynek oly átlátszónak s világosnak kellett lenni, mint a sinai eul-si, s a régi elnevezésekből t. i. dvi = kettő és dāsati = tiz állott. Ezen hangi átalakítás oly rontólag hat a nyelvre, hogy gyakran a szónak egész teste szétmállik, s végre annak csak egyes töredékei s romjai maradnak fenn. Így pl. a német schvester szanszkr. svasur, a pehvi és osszet nyelvben mint cho szerepel. — Tochter, mi szanszkrib. duhitar hangzik, a cseh nyelvben dci = dugti; Genit. dcere = dugtere szóba huzatott össze. Ki gondolná, hogy a francia mēme a latin: semet ipsissimust magában foglalja, hogy a francz. au jourd'hui-ben a latin dies szó kétszer fordul elő; t. i. hui = hodie, olasz: oggi; jour = diurnum, ebből: dies.

Ezen és hasonló átalakításokat növésnek szoktuk ugyan nevezni, de sokkal megfelelőbb elnevezésök volna a romlás, mi által megkülönböztetnének azon tájnyelvi változásoktól, melyekről ezennel kell szólnunk.

Hogy a tájnyelvi ujjaképzés értelmét felfoghassuk, mindenekelőtt a tájnyelv szó jelentését kell tisztába hoznunk. Már említettem, hogy a nyelv önálló, független léttel nem bír. A nyelv az emberben létezik, a nyelv él addig, míg azt az emberek beszélik, az minden szóval meghal, mely kimondatott s elhangzott. Az csak véletlen esemény, hogy a nyelv az írás által megállítatott s így írásba foglalt irodalmat közvetített. Még mai nap is a legtöbb nyelvek nem bírnak irodalommal. Közép-Ázsia, Afrika, Amerika, s Polynesia legszamosabb népeinél a nyelv még mindig eredeti természeti állapotában él, a folytonos önmegsemmisítés állapotában, és oda kell mennünk, ha pillantást akarunk vetni az emberi nyelv növesi folyamára, mielőtt az valamely irodalom közbevetése által megszakítatik. A mit mi nyelveknek szoktunk nevezni, t. i. India, Görögön, Roma, Olasz-, Francia-, Spanyolország stb irodalmi nyelvezeteit, azok az emberi beszédnek inkább már mesterséges, mint természeti formáit képviselik. A nyelv valódi természeti élete annak nyelvjárásaiban, tájbeszédeiben mozog, s daczára azon zsarnokságnak, melyet az irodalmi nyelv azokra gyakorol, mégis igen távollevőnek kell állítanunk azon időt, a melyben a nyelvjárások még oly mivel népeknél is, mint pl. Európa legtöbb nemzetei, egészen ki fognak irtatni. Még saját hazánkban sem volt képes az irodalmi nyelv legalább eddig a nyelvjárásokat tetemesen módosítani. Az olasz nyelvjárások közül mintegy huszan önálló irodalmak által vannak képviselve. Champollion tizenégy francia nyelvjárást különböztet meg. S a német nyelvről állíthatjuk, hogy daczára Schiller-és Goethe-nek, daczára annyi egyetemnek s iskolának, melyek mindannyi tüzhelyei az irodalmi nyelvnek, majdnem minden városban más nyelvjárást vehetünk észre.

Nagy tévedésbe esnénk, ha a nyelvjárásokat mindenütt az irodalmi nyelv elkorcsosulási formáinak néznők. Hazánkban is találkoznak egyes helyi, vagy vidéki kifejezések, melyek eredetiebbek, mint leg-

jelesebb írónk nyelve; s a nyelvjárások szókincese sok tekintetben felülmúlja a legfermékenyebb írók szótárait. A nyelvjárások inkább forrásai, mint mellékpartakjai az irodalmi nyelvnek; mindenesetre mint párhuzamos esermelyek sokáig léteztek, míg egyikük azon magasságra emelkedett, mely az irodalmi kiképezetesen alapszik. Az irodalmi nyelv kétségkívül a nyelvjárások királya, de valamint a történetírónak feladata, hogy ne csak a királyi családok kronikáit adja elő, szintűgy a nyelvészetnek sem szabad azon alacsonyabb s népies rétegeket mellőzni, melyekből ezen dynastiák keletkeztek, s melyeknek alapján léteznek.

De épen e követelésben van a legnagyobb nehézség. Hogy adhatjuk a nyelvjárások történetét? A nyelvek történetében csak az irodalmi nyelvjárások nyújtják azon adatokat, melyek a történelem anyagát képezik, holott a nép ajkán élő nyelvjárásokról a régi írók gyakran alig említenek többet, mint legfeljebb azt, hogy léteztek.

Plinius mondja, hogy Colchis-ban 300 különböző nyelvű faj találkozott, és hogy a rómaiak, kik ezen népekkel érintkezést jöttek, 130 tolmácsot szükségelttek. S ha az újabb időben missionariusok a vad népek irodalom-nélküli nyelveit tanulmányozták is, ezen alkalommal rendszeren csak egyet a sok nyelvjárás közt tartottak szemmel, melyből azután irodalmi nyelv lett épen azáltal, hogy abban prédikáltak, talán az evangelium egy vagy más részét fordították, stb. mi mellett azután a többi nyelvjárások mint barbár nyelvalakok háttérbe szorítottak. Sagard Gábor, ki 1626. missionariusi minőségben a huronokhoz küldetett, mondja, hogy ezen éjszak-amerikai fajoknál minden falu más-más nyelvet beszél, sőt hogy ugyanazon falu egyes családai sem beszélnek ugyanazon nyelvet. Azt is megjegyzi, hogy ezen nyelvek majduem mindennap változnak, úgy hogy a régi huron-nyelv a maitól lényegesen különbözik. Olvassuk missionariusokról Közép-Afrikában, kik a vad népek nyelveit leírni s szögyűteményeket összehozni iparkodtak, hogy midőn 10 esztendő mulva ugyanazon néphez visszajöttek, azon tapasztalást kellett tenniök, hogy szótáruk elavult s teljesen hasznavehetetlenné vált. Régebbszóformák a nyelv folyamában lesüllyedtek a mélységbe, mások annak színére emelkedtek, s a nyelv külső alakjára nézve egészen megváltozottak látszott. De a jesuita missionariusokat semmi sem lepte meg annyira, mint az amerikai benszü. öttek által beszélt nyelvek roppant sokasága. Ezen körülmény korántsem mutat valamely magasabb műveltségre, hanem inkább azt tanúsítja, hogy Amerikának különböző fajai soha, még rövid időre sem tudtak politikailag egyesülni, s hogy nekik soha sem sikerült nagyobb nemzeti birodalmak alkotása. S habár ezen nyelvjárások a tudományos nyomozás előtt egy közös forrásra mutatnak is, gyakorlati tekintetben egymástól lényegesen különböznek; s azon népek, melyek ezen nyelveket beszélnek, nem értik egymást.

Éjszaki Ázsiában az osztjákok, ámbár tényleg mindenütt ugyanazon nyelvet beszélnek, mégis különböző vidékeken oly sajátos szokat s szóalakokat hoztak létre, hogy már néhány mérföldnyi távolságban a nyelvi közlekedés igen nehéz. — Cas tr én, az éjszak-ázsiai nyelvek bátor vizsgálója arról tudósít, hogy a mongol nyelvek egyes dialectusai a grammatikai élet egy új korszakába léptek. A mongolok irodalmi nyelve t. i. nem bír személyragokkal az igeahajlításnál, de igen is használják már a személyragokat a burjatek s a Sziberiában lakó tunguz népek.

Hasonló tapasztalásra tett szert Moffat Robert Afrikában, hol a nyelv tisztaságát igen nagy szorgalommal őrzik meg nyilvános gyűléseikben, ünnepléseiknél, dalaikban s a folytonos közlekedésben. De a pusztá egyes lakóival a dolog egészen másképen áll; azok nem gyűlhetnek össze; azok kénytelenek a vadont szülőhelyüktől gyakran nagy távolságokban átbarangolni. Ilyen alkalommal az atyák és anyák, és mindazok, kik valamely terhet elbirnak, utra kelnek s a gyermekeket otthon hagyják némely vének felügyelete alatt. Ezen kis nemzedék, melyben egyesek még csak beszélni kezdenek, holott mások már egész mondatokat raknak össze s a nagyobbak egymással játszanak s verekednek, a természetnek ezen egyszerű gyermekei egész nap hozzá szoknak bizonyos sajátmaguk által kitalált nyelvhez. A nagyobbak beszélnek a kicsinyekkel, s ezen gyermeki bábélból a szók és mondatok egy különös vegyülete keletkezik, mely egy nemzedék kihaltával a nyelv jellemét egészen megváltoztatja.

Ez a nyelv élete, nevedése a természeti állapotban s ezen módon keletkeztek s nevedtek azon nyelvek is, melyeknek ismeretéhez csak akkor jutottunk, midőn már az irodalom által lebilincseltek. De nem szükséges mindig irott vagy classikai irodalom arra, hogy több nyelvjárás közt az egyik túlsúlyra vergődjék, s magának általánosabb tekintélyt szerezzen. A nyilvános gyűlések, népies balladák, nemzeti dalok s törvények, stb. ugyanazon befolyást gyakorolhatják. Ezek állítják meg a nyelv folyamát s bizonyos nyelvalakoknak oly tartósságot szereznek, melylyel különben ezen befolyások nélkül nem bírtak volna. A nyelv eredetileg korlátlan sokféleség után törekedett. Az atya nyelve lassankint a család nyelvévé lett, a család nyelve lassankint az egész törzs nyelvévé képezte. Ugyanazon törzsben az egyes családok talán sajátosságok szöformákat fejtettek ki s őriztek meg, melyek talán a néptörzs többi családja előtt érthetetlenek valának. Ilyen családi kifejezések azután a nyilvános gyűléseken, hol a törzs minden családjai képviseltettek, s általános érdekű dolgok jöttek szóba, természetesen mellőztettek; de daczára ennek a magán életben a sátor tüzé mellett annál kedvesebbek voltak, mennél határozottabb jellemet öltött magára az egész törzsnek köznyelve. Sőt egyes néposztályoknál is keletkeztek új sajátosságos kifejezések, a szolgák, pásztorok, vadászok, katonák dialectusai. Sőt mi magunk is, kik már irodalmi korszakban élünk, s kiket évezredek választanak el azon ősök nyelvétől, mi magunk otthon nem úgy szoktunk beszélni, mint pl. nyilvános helyeken. És így történt, hogy mielőtt egy általános s nemzeti nyelv keletkezett, a járásokban, városokban, falvakban száz meg száz dialectus létezett, s ámbár a mivelődés és központosítás folyamata azokat korlátozni törekszik, még mai napig sem sikerült azokat egészen áthasonítani, vagy kiirtani.

Közli V. E.

Hazai irodalom.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

Harmadik közlemény.

23. angyalvonás nincs a szótárban.

A kép angyalvonásai
A kegyes szemek
Nem a lélek tolmácsai
Csak csalfa szerek.

Berzsenyi 91.

24. arra. Nincs megmondva, hogy van középfoka is, s hogy az annyit is jelenthet mint odább, tovább.

Mit keres kend? isten hírével
Menjen arrébb, ez nem csárda.

Petőfy I. 11.

25. — as, hangrendi párhuzamban változkodva es, és, o s, ö s, ritkábban is, us... pl. ház as, kezes, sbt. sbt.

E czikkre még egyszer visszatérek, addig is Homérom 89. lapjára utalok. Most csak végéről akarok szólni, mely így hangzik:

„E képzőhöz hasonló a latin o s az ily mellénevekben: muc-os-us mocs-os, fum-o-s-us füst-ös, grum-o s-us göröngy-ös, set-o-s-us sert-és, továbbá a német i s c h, pl. wind-i s c h szel-es, büb-i s c h gyerek-es, närr-i s c h bolond-os.“

„Ide sorozhatók a hellen: os, ηs, εσ, ιos, εos, a hindu asz, isz, jas, szasz melleknévképzők is.“

Bajos a nyelvhasonlítás, ha az idegen nyelv történelmét nem tudjuk. A szótár írói nem oly könnyen gondoltak volna a fum-o s-us s többeféle melleknévképzőjára, hogy azt a magyar a s-sal összehasonlítsák, ha annak eredetéről tudomásuk lett volna.

Az az o s eredetileg ont, egy a szanszkrit v ant és görög Γερz-tel (a két utóbbiról Homér Iliása I. 157 vhez való jegyzetem) ont-ból lön, o által továbbképezve ont o, úgy hogy ha fumosust etymologikailag fejlesztjük, ez volna eredeti alakja: fumontos, ebből lett fumonsos, s az (u-s hangú) o u-ra változta által fumonsus (v. ö. Virg. Aen. II. 29. vhez való jegyzetem), az n kieste után pedig fumosus. Lásd Corsen, Aussprache, Vokalismus und Betonung der latein. Sprache I. 98. s köv. lap.

Az „os, ηs, εσ, ιos, εos, melleknévképzők“ közül az egyetlen εσ-t ismerem. Lásd Curtius Griech. Gramm. §. 352. A szótár íróinak nincs tudatuk a nominativust jellemző ε-ról. V. ö. fumosus, goth. dags (Tag). fumoso, dag a tő, s pedig a nominativus raga. Lásd Meyer Leo Gedrängte Vergleichung der griech. und latein. Declination 5 s köv. lap.

26. — ast (as-t) hangrendi módosítással est, ést, ost, öst, öszvetett képző, mely igehatározókat képez. Alkatrészei az öszveközt as, es, és, os, ös, és határozókat képezni szokott t,“ sbt.

Ezen utóbbi t iránt csak azon megjegyzésem van, hogy eredetileg egynek tartom az accusativus t-jével, úgy hogy egyenest épen oly adverbialis accusativus mint sokat pl. e mondatban: „sokat emlegeted, (V. ö. Homér Iliása I. 105. és 414. vhez való jegyzetem.)

A czikk végén, miután a Révai-féle magyarázatról szólott, ez áll: „Több hasonlatot gyanítunk a német st határozóval, pl. er-st = el-est, streng-st legszorost, n ä c h s t legközelebb, würdig-st méltóságost.“

Ez már csakugyan nagy bak; er-st, streng-st, näch-st, würdig-st — ki ne látná első pillanatra is, hogy ez az st a superlativus képzője (v. ö. görög ιστ, goth. i s t vagy ö s t), nem pedig valami „határozó“?

27. ágszál nincs a szótárban.

S orrával felszeméskeli

Az asszu ágszálakat.

Csokonai I. 41.

28. ághegy nincs a szótárban.

Ághegyeken nőtt gubók.

Orvosi füvészkönyv. (Debreczen 1813) 316.

29. álfény nincs a szótárban.

Légy te Aristyppus: birj fényt, de ne bírijon

az álfény.

Berzs. 280.

30. **állepel** nincs a szótárban.

Hol csak a külszín fedi a valóság
Pusztá országát bíbor állapelben.

Berzs. 210.

31. „**Általság** vagy **Átalság** (által-l-ság)... Gyöngéd szégyenlés, szemérmeskedés, midőn általunk valamit.“ sbt. Figyelmeztetek arra, hogy a Baróti Szabó Dávidféle Kisded szótár 8. lapja szerint gyalázatot, illetlenséget jelent.

32. **Baksa** (1) „kínzópad.“ (2) „helység Vas megyében.“ Kikerülte a szótár szerkesztőségének figyelmét (valamint Garády úrét is, Réső Ensel Sándor „A helynevek magyarázója“ című munkájának ismeretében, Magyar tudom. értekező I. 136. lap.) Ponori Thewrewk József „Drága Vilmá“-ja (megjelent Pozsonyb. 1840. 8rét. 46 lap.), mely mű első értelmez magyar (erdélyi) helyneveket s a nyelvészre nézve igen érdekes. 40. lapján ezt olvassuk:

O l á h b a k s a , teljességgel nem: baXa, Kr. (azaz Kraszna vármegyében) 1810. óta mindig szaporodó tájszó- s népszólamód-gyűjteményekben a többi közt ezek állnak: „Erzsöld fiam! kelj fel, mert pitymallik (hajmallik): gerebőd (fésüld) meg a fejedet, mosdjal meg; hüvelykeld (fejd) meg a tehenet, aztán hajtsd ki a gyülekezetbe (csordába), s mondd meg a rikkancsnak (pásztornak), vigyázzon rá, hogy meg ne egye a torpotyán“ (farkas). Székely szólamód. „Halled-e te, pongyoló (szolgáló), kelj fel, öselkedjél (fésülködjél) meg, mosdjal meg, és fejd meg a **baksát** (tehenet), aztán hajtsd ki a csordába s mondd meg a rikkancsnak, vigyázzon rá, hogy meg ne egye a rétikutyú (azaz rétikutya farkas).“ Bakony-táji szólamód.

Kriza (Vadrózsák 492. lap.) szerint a Háromszékieknél egy éves berbécsét jelent.

Ponori Thewrewk Emil.

Mint lehetne Pestet jobb levegővel és jobb kutakkal ellátni?

mellette buzakereskedésünket lisztkereskedéssé alakítani, egyszersmind az alsó Duna balpartján 400,000 hold mocsárt lecsapolni, 600,000 holdat öntöztetni, egy millió holdat árvíz ellen mentesíteni, és mi hatása volna ily fejlődésnek az alföldi vasút irányára? — írta Poroszkay Ignác mérnök.

Ezen czim alatt egy könyvecske jelent meg, melyben a fentirt eszmék szakismerettel taglaltatnak, és számokra alapított meggyőző okoskodással vitattatik, hogy a befektetendő öt millió forintnyi tőke 100 százalados kamatot jövedelmezne. Figyelemre méltó ezen terv már azért is, mert Pest és Bács vármegyék 1848-ik évi országgyűlési követeiket pártolására utasították, és nagyszerű hasznai mellett különösen által is érdekes, hogy szerinte a pesti utcái csatornában folyvást friss Dunavíz folyna hatalmas patakok alakjában, és a mostani bűdös egészségrontó párák helyett frissítő hús levegő jönne fel a csatornákból, és a kutakba dögletes ürülékek helyett friss dunavíz szivárogna. Kapható Pesten Grill, előbb Geibel könyvkereskedésében a Kristóftéren. Ara 80 kr. — A terv kivitelére főleg az alföldi vasúti társulat hivatik fel, mely vállalatának ezen kiterjesztésével, és Kikindáról és Nagy-Becskerekéről Török-Becsén át Zomborig építendő szárnyvonalaival jövedelmét tetemesen nevelné, és nagyszerű malmait által finomított szállítmányainak kelendőségét a tengeri világpiacokon biztosí-

taná. Szerző hosszas hivataloskodásában szakismerettel szerzett tapasztalati adatokra hivatkozik, melyeket mint Pest megyének volt tiszteletbeli mérnöke Pesttől Bajáig, később mint a Bácsi k. kincstári és koronai uradalmak rendes mérnöke Bajától Földvárig és a Tisza torkolatáig, Titelig bőven szerezhetett. — Adatai és számításai tehát hiteleseknek látszanak, és bizton remélhető: hogy az ügy országos érdekénél fogva fővárosunk és az illető vidékek szakemberei, különösen pedig az országos építési főigazgatóság, melynek adataira történik a hivatkozás, ezen nagyszerű hasznokat figyelmére méltatandja és nyilvános bírálat alá veendi.

Külföldi irodalom.

Der Wald. Den Freunden und Pflegern des Waldes geschildert von **E. A. Rossmässler**. Mit 17 Kupferstichen, gezeichnet von E. Hein, gestochen von A. Krause und Ad. Neumann, 82 Holzgeschnitten, gezeichnet von A. Thieme, geschnitten von W. Aarland, und 2 Revierkarten in lith. Farbendruck. gr. 8°, 40 Druckbogen. Elegant geb. in Leinwand mit reichen und charakteristischen Goldverzierungen. Ladenpreis 8 Thlr. 12. Ngr.

A szerző, Rossmässler tr. czélul tüzte ki magának az erdőt, pompája és nagyszerű fontosságához képest tárgyalni, és midőn az olvasót az erdő titkai-, sajátosságai-, és életébe bevezeti: abban iránta érdeket ébreszteni és így az erdőnek pártolókat szerezni iparkodik. A tárgyalást nem csak számos kitünő fametszetek, hanem ezeken kívül pompás rézmetszetek is értelmezik és teszik szemléltethetővé.

Radde Gust. Berichte über Reisen im Süden von Ost-Sibirien im Auftrage der kaiserl. Russischen geographischen Gesellschaft, ausgeführt in den Jahren 1855 bis incl. 1859. Mit Atlas bestehend aus 2 Karten und 11 Tafeln verschiedener Ansichten und Typen in Tondruck. St. Petersburg, 1861. Leipzig, Voss in Comm. (XXII. 719. S. Lex. 8) 4 Thlr. 13 Sgr.

A. u. A. T. Beiträge zur Kenntniss des russischen Reichs, herausgegeben von K. E. Baer und G. v. Helmersen. 23. Band.

A mint lelkismeretes utazó és mint a szerves természet és változó tünetényeinek fáradszóró nyomonjárója ismert szerző, e művében, a mely csak részét képezi egy számos értékes adatok által kitünő gyűjteménynek, az olvasó világnak átadja amaz évi tudósításait, melyeket ő említett utázása felől a császári földrajzi társulatnak beküldött. Ha a czim (Ost-Sibirien) után indulunk, azt kell hinnünk, hogy szerzőnek szándoka volt, a nem rég Oroszországhoz kapcsolt Amur területet leírni. Igaz, hogy ez csakugyan Radde utazásainak egyik czélját és földadatát képezé, mint-hogy a fősúly abban rejlik, hogy összehasonlítólag vizsgálja a déli Sibira határtartományait, Ergik, Targak, Taigak-tól kezdve, a keleti Saján, a Kamara-daban, s a magas Sochondo mellett egész a Burjahegy-ségig, továbbá a Baikal tó környékét is, a mely vizsgálatokhoz kiegészítőleg advák még a chinai részen fekvő partok, a Kossogol, Dalei-nor és más pontok felőli vizsgálatások.

D'Istria, Mad. Dora, excursions en Roumélie et en Morée. 2 vols. Avec 1 Portr. lith. Zürich, 1863. Meyer et Zeller. (XII. 584. 668 §. 8) 9 Thlr. 30 Sgr.

A szerzőnő, kinek ügyes tollából a sok jeles tulajdonokkal bíró „Die deutsche Schweiz“ és

„Les femmes en Orient“ című művek eredtek, az 1860-ik év nyarán utazást tön Görögországba. Ez utazását e jelen művében négy szakaszban írja le: Roumélie (a mely itt szoros értelemben veendő), Péloponnéze, les Iles és Athénes. Egyenlő szeretettel karolja ő fel ebben mind az ország és népének jelenjét, mind pedig multjuknak történetét és figyelmét mind arra irányozza, a mi e nép felől való nézeteinket mind földrajzi és ethnografiai, mind politikai és műveltség történeti tekintetben tisztázni képes; fölhasználnál minden kínálkozó alkalmat, hogy különösen a 1821-i görög szabadságharczából egyes nevezeteseb szemlélyiségeket és eseményeket bővebben leirhasson. Elég lesz-e műről annyit mondanunk, hogy az ritka kincsét foglalja magában a legkülönbfélebb szintűgy mulattató mint oktató közleményeknek, a melyeknek központja tulajdonkép mindig Görögország. A fentemlített négy szakaszhoz van függesztve még egy ördök: „La chute du Athon“ is, a mely noha nincs szoros összeköttetésben az egészszel, mégis arra vonatkozik, s a mű becsét emeli.

Nyilttér. *)

A „Fordítási Előgyakorlatok“ tárgyában válasza Dávid Istvánnak.

Azon czél, melynek megfelelőleg a „Fordítási Előgyakorlatok“ már 60 év óta Németországban közkezen forognak, bizonyára elérhető lesz azok által a mi hazánkban is. Ezen czél pedig abban áll, hogy azon tanuló, ki már az alaktannal megismerkedett, minél rövidebb idő alatt s minél könnyebben vezetessék oda, hogy anyanyelvéből latinra fordítani tudjon; mert a tapasztalás engem is, másokat is megtanított arra, hogy az eddigi eljárás szerint Cornelius Nepost, Ovidiust, Liviust, Cicerot, Virgiliust igen jól értheti és fordíthatja a tanuló, akár ki t ü n ő t érdemelhet belőle, míg más részről oly nyomorultan dolgozza ki a magyar-latin gyakorlatot, hogy részint a mondattan szabályainak merőben tévesztett alkalmazása, részint a barbár szerkezet miatt az elégtelent is meglehetne rá adni, ha azt nem venné tekintetbe a tanár, hogy e téren csak annyit követelhet a tanuló, a mennyi ez a nagy fogalomzavar miatt épen tudhat. S ez alkalommal kijelentem azt is határozottan, hogy az a havonkénti három vagy négy gyakorlat, elkezdve a III. osztálytól, czélra egyáltalában nem vezet. A hazai gyakorlatokat alig készíti egy kettő az osztályban maga erejéből; egy résznek mások készítik azokat, a többi pedig leírja egymástól, s hogy a másolásra ne ismerjen a tanár, szándékos hibákat tesznek azokban, mindegyik más-más neműt. Az iskolában se megy különben a dolog, hetvenhétféle módja a táviratozásnak, s az első padból a legutolsóba egy percz alatt repül a gondolat, a nélkül, hogy a tanárnak argus-szemei valamit észrevennének. Miért is erőtesse meg magát az ifjú a gondolkozásban, midőn a furfangosság és leleményes ész bármikor is kisegítheti őt a tudatlanság hinárából; miért is tanuljon ő latinul dolgozni; hiszen nem akar tudós lenni, ha egyszer az érettségi bizonyítványt megkapta, senki sem fog tőle latin dolgozatot követelni, kivéve az egyházi és tanári pályára készülöket. A tanrendszer azonban a

latin nyelv kétágu tudását követeli, s a ki az egyiket magára nézve fölöslegesnek tartja, azt kényszeritenünk kell; már hogy miért? annak fejtegetése itt fölösleges lenne. Majd eljő az idő, mikor az illető ezen kényszerítést meg fogja köszönni. Véleményem szerint csak az által lehetne segíteni a bajon, ha a gymnasiumnak minden osztályán keresztül majdnem ugyanannyi idő fordítatnék a latin fordításokra magyarból, mint a mennyi a classicusok értelmezésére fordítatnak; a mire bizonyára czélszerű kézikönyv szükséges, és pedig olyan, melyből tiszta classicitást lehessen tanulni; minthogy mostan már a politikai és törvénykezési barbár stílusra szükségünk nincsen. Ha ezen elv ellen lenne kifogása valakinek, álljon elő vele, s akkor vitatás tárgyává fogjuk tenni a dolgot; ha pedig ezt hallgatagon elismeri, annak jele, hogy beleegyezett.

Az „Előgyakorlatok“ nem egyebek, mint a mit a czim kifejez, t. i. czélszerű példák gyűjteménye a végre, hogy kézi könyvül szolgáljanak a tanulóknak, s az által megkiméltessék a diktálás és így a jobbra fordítható idő. Ezen kézikönyv körülbelül olyanforma, mint az Ahn-Ollendorf-féle már élő nyelvekre kidolgozott nyelvtanok, azon különbséggel mégis, hogy az „Előgyakorlatok“-ban a szabályok megelőzik a példákat, s nem tétetnek jegyzetekbe a lapnak sarkára. Ennélfogva a mondattani szabályok csak másodrendű szerepet visznek ezen könyvben; s azok nélkül szinte meglehetné a kellő szolgálót a példagyűjtemény, hogyha egyszerűen csak maga a czim volna megnevezve a példák előtt, azon szabálynak czime t. i., mely szerint a földott példák elkészítendők. De talán még sem volt haszontalan dolog némi rövid utmutatást adni a példák mellé; mert ugy hiszem, mégis jobb valami, mint semmi. S ezen körülményt fölfogva, bíráló a nélkül, hogy az előszó tartalmát s a kitűzött czélt értené vagy érteni akarná, mindenféle követelésekkel előáll; nevezetesen, hogy a mondattani szabályok hiányosak, tökéletlenek és homályosak, melyek tévutra vezethetik a tanuló, hogy ezen szabályok nincsenek latin példákkal fölvilágosítva stb. Bírálóak mindenesetre igaza volna akkor, ha én ezen könyvet oly czélból bocsátottam volna közre, hogy az által minden egyéb latin mondattant az iskolából kiszorítsak, vagy pedig azt akartam volna elérni e könyvvel, miként bíráló az én szavaimat értelmezni látszik, hogy az valamely gyermeknek magánhasználatra szolgáljon, s önmagát oktassa abból a latin nyelvre. Ilyen botor gondolatot föltenni rólam még botorabb gondolat volt. Én ugyanis annyit mondtam, hogy ezen „Előgyakorlatok“ a magánoktatásnak szinte ugy becsületes mint sikerteljes tárgyát képezhetik. (E kifejezéshez nem esatoltam a nyilvános oktatás szavakat; és így oda utasítom bíráló:— hogy jól nyissa meg szeméit, midőn valamit idéz, s heves képzelmének látványaiból ne kovácsoljon fegyvert más ellen). Én a magánoktatás alatt, ha már ki kell azt nyiltan mondanom, az ugy nevezett correpetitíókat, privátákat értettem, melyekben azelőtt leültették a gyermeket egy szegletbe, ottan tanultatták vele a földott lezékét, eminensnek is tették, s midőn az V. osztályra ment, még a névragozást se tudta, ottan pedig megkapta az elégtelent; s csak akkor vakarták fejüket a szülék, hogy mennyi pénzökbe került már nekik a gyermek, s most még sem tud semmit. Miként áll ez ügy jelenleg a privátákkal, azt nem tudom, mert nálunk itt nincsenek divatban; azt is tudom, hogy kerültetünkben elég bölesen el vannak tiltva; mindamellét

*) Az ezen rovathan közlöttekért csak a sajtó hatóság irányában vállal felelősséget

nem tartom én azokat oly annyira haszontalanoknak, mint a hogy elhírhedtek, sőt igen is becületés és sikerteljes eljárás volna azokban folytonos gyakorlattal foglalkodtatni a fiut, vagy legalább otthon készített gyakorlatát szépen kijavítani, s őt utbaigazítani. Egyébiránt ez csak az én igénytelen nézetem arról, a mit én magánoktatásnak nevezek; s ezen magánoktatás és a magántanulás között igen nagy a különbség; s nem képzelhetek módot, hogy ez utóbbi, a latin nyelvet illetőleg foganatosítható lenne bármily gyermeknél vagy talán bármily érettebb korúnál. Mert akár mily világosan lennének is megírva azok a mondattani szabályok, kellő utmutatás nélkül aligha fogná megérteni azokat az ifju; míg más részről ha nincsenek is eléggé kifejtve, a tanárnak vezérlete mellett érthetőbbé válnak, s ez esetben talán mégis czélszerűbb eljárás a kezdőre nézve, ha rövidre összefoglalt eredményben kevés szavakkal tanulja meg azon szabályt, melyet a szóbeli magyarázat elég részletesen fejtegetett előtte, s a folytonos gyakorlat sokkal nagyobb világosságot fog gyujtani elméjében, mintha a szabályoknak örökös betanulásával fárasztatik elméje, s a mellett hiányzik nála a gyakorlati készség. *Longa est via per praecepta, brevis per exempla.*

Mindezeket az Előszóbból kiolvashatta volna bíráló, ha nem lett volna szándéka a kákán is csomót keresni; kiolvashatta volna azt, hogy ezen könyv az eddigi mondattanok mellett megállhat, habár más műszavakkal van is írva, mint amazok; kiolvashatta volna azt, hogy ezen rendszeresen kidolgozott mondattan, melyben magyar példákra szükség nincsen, sokkal nagyobb sikerrel használható az olyan ifjunál, ki az itt előadott és szóval tetszés és a körülmények szerint bővíthető fölvekel már megismerkedett, s azoknak alkalmazásában jártasságot nyert. S e részben már tapasztalásból állíthatom, miszerint hasonlíthatlanul nagyobb eredményt tudok fölmutatni azzal, ki ezen gyakorlatokat az én vezérletem mellett három hónapon át keresztül-dolgozta, mint azzal, ki szinte az én vezérletem mellett egy éven át a *classicusok*at magyarra fordította. Ha pedig azon tartalékgondolatot rejtette magában bíráló, hogy ezen könyv után maga a tanár sem tud eligazodni, azt már *calamitásnak* nevezhetjük, elég baj, ha ilyen tanár létezik, de nem kellene léteznie. Volt nekem tanítványom, ki mindenben tudatlan lévén, hogy az év végével reá várakozó *secundától* megmentse magát, bucsut vett az iskolától, s már a következő évben, miként értésemre esett, bizonyos *gymnasiumnak* negyedik osztályában tanította a legnehezebb tantárgyakat, másik öt osztályt végzett imigy amugy, ekkor oda hagyta a *gymnasiumot*; s már a jövő évben a III. és IV. osztályban tanította a latin és görög nyelvet. Miképen lehetséges ez, találja ki bíráló. Az ilyen tanár bizonyára nem fog boldogulni az Előgyakorlatokkal, s alkalmasint a tökéletesen kidolgozott Mondattanal sem. Egyébiránt amaz elhíresedett német mondattanok még a legtehetségesebb s legigyekezőbb tanárnak eszét is ugyancsak próbára teszik; s ez boldognak mondhatja magát, ha tizenkétszeri elolvasás után tisztába lehet magával az iránt, a mire nézve fölvilágosítást keresett.

A könyvnek tehát nem czélja egyéb kellekekkel birni, mint a melyekkel bir, s e részben a mi a hiányokat illeti, azoknak felsorolásával haszontalanul pazarlotta idejét bíráló; mikor dolmányt küldenek a vásárra,

ne értekezze a fölött, hogy miért nem csináltak belőle köpönyeget. Az előadottaknál fogva tehát fölmentve érzem magamat a hiányokra vonatkozó feleletől; ha majd rendszeresen kidolgozott mondattanomat veszi bonczkés alá bíráló, az abban kimutatandó hiányok fölött szívesen elfogadom a vitát. Nehogy azonban azt higgye bíráló, miként ő azon Dávid, ki parittyával veri le Góliátot, ezen hiányok felsorolása közben felmerült fejtegetéseire akarok tenni előlegesen is némi észrevételeket, melyekből megérthető, miszerint én is gondolkoztam a mondattan fölött s én is tudom, mi az a rendszeres mondattan; s megértheti azt, mit tesz logika szerint és azzal ellenkezőleg beszélni.

1) A 7. lapon B s a 8. lapon C) alatti szabályt hibásnak tartja, mert nem az ő nyelven van írva. Lásuk a dolgot egy példában: Demosthenes igen nagy szónoknak tartatik; e mondat körülbelül egyenlő ezzel = D. igen nagy szónok; és itt a valóságos állítmány szónok, a tartatik segédige: mi ezt a logika szabályai szerint így alapítottuk meg Szatmárott; bíráló a szónok kifejezést állítmánynévnek nevezi, a másik tehát állítmányige lenne. *De lana caprina!* Egyébiránt legyen az ő hite szerint; én nem erőszakolom senkire az én elnevezéseimet, de ez esetben az ővét még sem fogadom el, mert ugyanegy dolgot többféleképen is lehet kifejezni, hogy mások megértsenek; de hogy melyik kifejezés helyesebb magyarul, azt mi nem a német nyelvből akarjuk tanulni. Nem akarom mondani, hogy őt nem értik meg tanítványai, de hogy engemet is megérteneek, arról biztosíthatom.

2) A 11. és 12. lapon a genitivusokra vonatkozólag elég felvilágosítást nyújtanak a példák. Egyébiránt én azt mondom: „a viszonyzóknak *re n d e s e n* csak is a melléknevek és igék által vonatnak, nem pedig a főnevek által is.“ És ez ugy hiszem, a kezdőnek untiig elég, s nem zártam ki annak lehetőségét, hogy a genitivus objectivust viszonyzóknak is helyettesítsék; de nem is volt szükség itten arról szólni, mert nem részletes mondattant irtam. Különbözn szeretném, ha bíráló eme kifejezésben: *tua in patriam beneficia* — kimutatná, hogy itten nincsen ellipsis, az igének hihagyása, mely a viszonyzót kívánja. Bírálónak itt és másutt előforduló előljáró kifejezése ellen is tiltakoznom kell; nevezheti azt ugyan *praepositio*nak a latinra nézve, de én minden nyelvre egyformán kiterjeszhető logikai kifejezésnek csak a viszonyzót ismerhetem el, mely azután az egyik nyelvben hátul jár, más nyelvben pedig elől vagy hátul is járhat, s ez utóbbi esetben még sem nevezi azt bíráló hátul vagy utoljárónak. Nem kell ragaszkodni a bevett helytelenségekhez, hanem inkább tisztázni a fogalmakat a logika fáklájára mellett. S ezen megjegyzés áll az 1) pontra is.

3) A 15. lapon — miután a *domus* genitivusa *domus* és *domi*, a *rus* ablativusa *rure* és *ruri*, nem látom át, miért fogná a tanuló az otthon *domus*-sal, a falun kifejezést *rure*-vel fordítani hibásan, midőn ezt már egy részről tudja, más részről a tanár vezérlete mellett fordít. — Ezen tekintet alá esnek a többi megjegyzések is a 14. 29. 21. 23. 27. lapokra vonatkozólag.

4) A 30. lapra vonatkozólag a *refert* magyarázata a tudós és tekintélyes szerzőnek véleménye, mely ha bírálónak nem tetszik, tetszhetik másnak; különben pedig senkinek sem árt. S midőn én valamely szerzőnek munkáját esonkitani nem akarom, se

azt bővíteni szükségesnek nem látom, megfoghatlan kötekedési viszketeg bírálótól, majd azt kívánni, hogy valamit tegyek hozzá, majd ismét azt, hogy hagyjak ki belőle; csak hogy legyen neki mit mondania.

5) A 32. lapra vonatkozólag szerző a Partikeln kifejezést használja, s maga Zumpt a 659.§-ban se nevezi ezen szavakat praepositíóknak. Ezt csak futólag emlitem, annak igazolására, miért én is magyarul particuláknak. Egyébiránt nem csak bíráló, hanem minden iskolás gyermek tudja, hogy a görög nyelvnek ablativusa nincsen, s annyit csak megláthatott volna egyszerű gondolkodás után, hogy az ergo a latinizált görög ἔργον-nak ablativusa, miként szerző németül mondja: ist der Ablativ vom griechischen subst. ἔργον. Hanem de lana caprina!

6) A 43. lapra vonatkozólag én a tárgyaraható és beható igék között különbséget tenni nem szoktam, s azt merőben fölöslegesen tartom. A cselekvés lehet bel vagy külcselekvőség, az ige az első esetben is tárgyaraható lehet. Ezen kifejezésekben: Romulus Romát alapította; Isten nekünk testet és lelket adott; Méltán bámuljuk a rómaiak nagy tetteit, — bíráló szerint az igék nem tárgyaraható, hanem csak beható igék. Vagy tehát: szeretni valamit; gondolkodni Buda városáról tárgyaraható-e, vagy csak beható? — Ezen megkülönböztetés is a régi nyelvtan helytelenségei közé tartozik, mely a logika fátylaja előtt széteszik.

7) A 44. lapra vonatkozólag ha nincs ott a postulo ige, az még nem baj; de nagyobb baj, midőn bíráló azt mondja, hogy, az oro és rogo nagyon ritkán fordul elő két tárgyesettel. De még is csak előfordul, például: Consul senatores sententiam rogavit; legati pacem oraverunt. — Talán gyakrabban is fordul elő mint bíráló gondolná. Ismét kötekedési viszketeg!

8) Az értelmezőnyre vonatkozólag a 67. lapon a szedő által történt helytelen kijavítás után maradt: „ha az értelmezőny jelző= mondat alakjában fordulna elő,“ e helyett: jelzőmondat alakjában. Az ily tévedést a tanárnak, miután a tárgy ismeretével bír, észre kell vennie.

9) A sus és is használata (70. lap) a példák által nyer fölvilágosítást. — Egyébiránt a bíráló által adott fejtegetés még nem kielégítő. Ne téveszszük szem elől, hogy az Előgyakorlatok csak egy kis utasítást adnak a példák mellé, nem pedig tökéletes fejtegetést. — Ezen megjegyzés áll a 81. 83. 84. 85. 86. lapokra vonatkozólag. Ezen czim alatt „A magyar hogy kötszó ut által fordítatik“ tétetvén azon megjegyzés, hogy az ut mindenkor foglalóval jár, az ut temporale és comparativumra ez alatt nem is értethetik.

Továbbá annyi észrevétellel még tartozom ellenében, hogy az ő utasítása szerint kötszócskakkal, kérdő névmások vagy szócskakkal képezett, ugy szinte visszamatató névmások mellékmondatok elnevezésével mondattani szabályokat mi fejtegetni nem tudunk. Ezen elnevezések a mondatoknak csak is formájára vonatkozhatnak, a nélkül, hogy azoknak értelmét megfejténék; már pedig a mondattanban nem a forma, hanem a lélek határoz; mi csak alany, tárgy, jelző, értelmező, idő, hely, mód, ok s egyéb határozó mondatokat ismer-

rünk, s csak is mint ilyenekről beszélhetünk, s kell azokat megismernünk bárminő kötszó, névmások vagy szócskakkal kezdődjenek is; hiszen a névmások és más szócskák épen oly kötszavak itten, mint azok, a melyeket nyelvtanilag kötszóknak nevezünk. A ki a mondatnak értelmi jellegét meg nem ismeri, azzal mi a mondattanban boldogulni nem tudunk. — Ugyazint a végzetlen mult, végzett jelen, végzett multféle kifejezéseket a legbadarabbaknak tartjuk, melyek csak arra valók, hogy a gyermeknek eszét tökéletesen megzavarják; s habár megengedhetők is, hogy a fő és mellékmondatok viszonyításánál ez elnevezéseknek némi értelme volna, azt kereken tagadjuk, hogy a főmondatokat önállólag tekintve ezen elnevezéseket csak távolról is alkalmazni lehetne.

Hát a foglaló módnak négy ideje, melyeknek mindegyike valóságos jövő idő is egyszersmind, miképpen lesz elnevezhető bírálónak nézete szerint?

Ebből azután kitetszik, miként bíráló csak azt szokta tudni, a mit mások után tanult; a maga lábán járni még eddig nem tud.

(Vége köv.) Gyurits Antal.

A p r ó s á g o k.

A „Kalauz“ szerkesztője Riedl Szende a Helsingforsban létező finn tudományos társaság (Kirjallisuuden Seura) tagjává választatott. Ugyanezen megtisztelésben részesült az ismert nyelvész F á b i á n István. A finn szövegű kinevezetési okmányok, melyeken a hires L ö n r o t Ilyés, (egyszersmind m. akad. tag) mint elnök van aláírva, Hunfalvy Pál által jutottak az illetők birtokába.

A cancan és a magyar népszínház czim alatt a Magy. Sajtó 132. száma egy cikket közöl, mely több tekintetben figyelmet érdemel. A színház — ugyanond — nem iskolája a száraz erkölcsnek, de mindig iskolája marad a jó izlésnek, mi egyéb pedig az izlés, mint az erkölcsnek tisztultabb kifejezése? — A cancan-táncz, a hogy a budai népszínházban járták s járogatják, az erkölcsnek bizony nagy hasznára nincsen. Hogy a „közszellem“ csak a Dunanan és cancan látása iránti vágy kifejezésében nyilatkozik, kórjelenésnek tartjuk. A kórjel talán még csekély, talán épen semmitmondó; jó: de a pattanás el is múlhatik, kártekonny fekély is lehet belőle, a közélet házi-orvosa, a journalistica nem teheti, hogy legalább egyszersűen rá ne mutasson. Közéletünk nyomott levegője minden közhajlammal kedvezőbb a normalis állapotoknál, és ilyenkor ragadós a demoralisatio. stb.

A bécsi birodalmi fő tanhatóság a birodalombeli német-szláv tartományokban az egyetemi és gymnasiumi tanárok részére főnálló nyugdíjszabványokat a technikai intézetek és reáltanodák tanáraitra is kiterjeszté.

A „Györi közlöny“ szerint a „Kalauz“ 13 példányban jár Győrbe és 3-ban Győr vidékére.

Vajha ugy volna. De miután nincs ugy, elég okunk van kételkedni az ugyanott közlött, a többi lapokra vonatkozó statikai adatok hitelességében is.

Tartalom: Népszerű tudományos irodalom. A nyelvtudomány alapelvei. Hazai irodalom: Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek. Mint lehetne Pestet jobb levegővel és jobb kutakkal ellátni? Külföldi irodalom. Nyílt tér: A fordítási előgyakorlatok tárgyában, Válasz Dávid Istvánnak. Apróságok.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Riedl Szende.**

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában, (Fanda és társainál) 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden vasárnap.)

Szerkesztőség és Kiadó-Hivatal: (Nagyhid-utca, redoute-épület) hová az előfizetési pénzek valamint a lap szellemi és anyagi részét illető minden küldemények intézendők. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

Előfizetési ár: Julius—septemb. folyamra 2 frt 50 kr. — Julius—decemberi folyamra 5 frt. — Május—decemberi folyamra 6 frt. — Egyes számnak ára 20 kr.

7. szám.

Pest, 1863.

Junius 21.

Azon t. előfizetőinket, kiknek előfizetés idejük a folyó hó végével lejár, ennek mielőbbi megújítására kérjük.

Előfizetési föltételek:

Julius—septemberi negyedévre . . . 2 ft. 50 kr.

Julius—decemberi félévre . . . 5 „ — „

az egész május—dec. folyamra . . . 6 „ — „

Az előfizetési pénzek a „KALAUZ“ szerkesztőségéhez (nagyhid-utca redoute-épület) intézendők.

A „KALAUZ“ szerkesztősége.

Népszerű tudományos irodalom.

III.

A német-, angol- és francia irány, melyeket a természet-bölcseletben egymástól megkülönböztettünk, képezik vázát azon összes irodalmi tevékenységnek, mely a tudománynak elméleti és gyakorlati vívmányait a tudós világ szűk köréből a nagy közönség tudatába, az általános műveltségi tényezőkhöz sorába átvinni törekszik. A mint már rövid vázlatunkból is kivehető volt, nem mind a három irány bír egyenlő jelentőséggel, szeretnők mondani, egyenlő jogosultsággal. — Ha a népszerű irodalom föladatát mint egységes egészet tekintjük, kénytelenek vagyunk az úgynevezett francia-irányt a szellemi élet ez egészséges fája beteges, fattyú kinövécsének tartani. A világon mindenben a háromság elve uralkodik. Így látjuk azt valósulva a tevékeny szellemélet azon ágában is, melyről épen szólunk. A német és angol természet-bölcselet a természet-leírással együttvéve képezik e teljes háromságot. Míg t. i. a természet-leírás az anyagvilág tünetményeit tisztán tárgyilagos szempontból fogja föl és ismerteti meg: addig a német természet-bölcselet a tárgyilagos világot a belső szellemi élet alanyiségába vivén át, annak az eszmékben való tükrözését tárgyalja. E két egyenesen ellentett iránynak magasabb fokú egyesülését találjuk az angol természet-bölcseletben, mely az elsőnek tárgyilagosságát a második alanyiséga által legbensőbbben áthatottan tünteti elébünk. A francia iránynak nincsen határozott jelleme. Általa sem eszméink, sem az

anyagvilág tárgyilagos jelenségeiről való nézeteink nem tisztulnak, látkörünk semmi tekintetben sem tágul.

Messzi vezetne azonban bennünket, ha mindezen irányok tüzetes fejtegetésébe akarnánk bocsátkozni. Legyen elég, hogy most azon főbb szempontokat igyekeztünk kijelölni, melyekből azok tekintendők.

Nem lesz tán egész érdektelen, ha elmélkedéseink záradékául röviden szólunk még egy angol természet-bölcseleti termékről, mely a legújabb időben érvén el harmadik kiadását, a külföldön általános érdekeltiséget ébresztett. Ez Grovenak egy munkája a természeti erők kölcsönhatásáról. *) Az angol irányhoz hiven, szerző nem bibelődik a metaphysikai fogalmakkal, hanem csupán az érzéki világ jelenségeivel foglalkozik. A mozgás, melegség, villanyosság, világosság, delejesség és vegyrokonság képezik szemlélődéseinek tárgyát. Ezeknek egymáshoz való viszonyát igyekezik földeríteni s az összehalmozott tényadatokból elméleti okoskodás útján megállapítani.

A kutatás kitűzött célja mindig döntő befolyást gyakorol annak módjára és eredményeire. A hasznossági elv volt már a legrégebb idők óta minden törekvéseknek főirányadója s a csillagászat és gépészet nem kis mértékben elégiték azt ki. De midőn a természet-tudományokat a tudásvágy tiszta ösztönéből s azon hatalom miatt kezdték művelni, melyet azok a velük foglalkozóknak kölcsönöznek, azóta sokan azt remélték, hogy egykor egy végczél lesz elérhető, az ismeretek korlátlan mértéke, mely a természet titkai fölött való teljes uralmat fogná az embernek biztosítani. S midőn ily úton valódi eredményekhez nem juthattak, ábrándos speculatiókban kerestek érettük kárpótlást. Grove valódi angol gondolatiránnyal viszatér az elhagyott ösvényhez. Ő háládatlan és czéltalan fáradságnak tartja a létokok kutatását s a természeti tudományok végczéljául a tények s ezek egymáshoz való viszonyainak összehordását és földerítését ismeri el. Az ember a tünetmények alapokait soha sem ismerheti egész tisztaságukban. Az ok fogalma bizonyos alárendelt értelemben, midőn általa a valamely tünetményt megelőző erőt akarjuk megjelölni, használható ugyan, elvont érte-

*) Német fordításban megjelent Berlinben Springernél ily czím alatt: „Die Wechselwirkung der physischen Kräfte,“ von W. R. Grove, Mitglied der königlichen Gesellschaft zu London. Aus dem Englischen übersetzt von Dr. E. v. Ruszdorf.

mében azonban mindig elvetendő. Nincs oly természeti működés, melyet valamely más ilyen egyedüli okának tekinthetnénk. Az egyes tünetnyek létrehozásánál mindig több erő működik közre s ép azért mindegyiknek egyszerre több oka van. Hogy az ok-szerűség elvét, hogy magának az ok szónak használatát mégsem mellőzzük, még sem mellőzhetjük, ez leginkább a szokáson s azon egység szükségén alapul, mely nélkül a gondolatok kicserélése lehetetlenne válnék.

Mellőzve itt Grove-nak a tapasztalati tényadatok nagy sokasága által támogatott fejtegetéseit, röviden csak azon eredményeket akarjuk fölemlíteni, melyekhez ő azok alapján jutott. Főtörékvése oda irányul, hogy az anyagvilág erőinek kölcsönösségét kimutassa. Szerinte a physikai erők, melegség, világosság, villanyosság, delejesség, vegyrokonság és mozgás mindig kölcsönösen függnek egymástól, úgy, hogy egyik sem tekinthető a másik okának, sőt a legtöbb esetben hol egyikük nyilatkozik, ott a többit is megtalálhatjuk. Így, ha pl. kénsavas dárdany (antimon) villanyossá tétetik, ugyanakkor egyszersmind a villany-erő-vonalra függélyes irányban delejessé is válik. Ezenkívül a villanyerő nagyságához képest kisebb nagyobb mértékben átmelegül, s ha egy bizonyos fokon túl villanyoztatik, világítóvá lesz, kiterjed s így mozgásba jő, végre pedig szétmálik, tehát bizonyos vegyfolyamaton megy keresztül. A természeti erők ezen egykorú föllépését minden anyagnál tapasztalhatnók, ha ez azoknak kifejlődésére kedvező állapotban volna, vagy ha eszközeink azoknak föltalálására elég finomak volnának. De Grove még tovább is megy, s azon elméletet állítja föl, hogy a természeti erők mindegyike bármely másiknak működéséből származhatik.

A legtöbb, talán minden természetjelenség összefüggésben van valamely másikkal, s a gondolkodó szellem nem képes az ily összetartozó tünetnyeket egymástól elválasztani. A mozgást pl. nem vagyunk képesek fölfogni, de még tán képzelní sem a helyzet viszonyosságának változása nélkül. A föld mindaddig állónak tartatott, míg az égi testekkel való összehasonlítás által viszonylagos-állása helyének megváltoztatása föl nem tűnt.

Tévedtek azonban azon természetbuvárok, kik egy erőnek vagy az erő egy nemének továbbfejlődése vagy másikba való átváltozása lehetőségéből indulva ki, minden természeti működést az egységre igyekeztek visszavinni, vagyis azt állították, hogy csak egyetlen erő van, mely a többinek alapoka. S míg némelyek minden változást a természetben a villanyosságunk tulajdonítottak, addig mások a melegségben vélték ezen őserőt fölismerhetni, s. i. t. Mert ha minden egyes erő képes mind a többit létrehozni, akkor bizonyára helytelen volna, ha az egész csoportból egyet akarnánk a többi közül kiemelve azok kizárólagos alapokának tekinteni.

A mozgás mindeddig egyenjogúnak tartatott az anyag egyéb módosulásaival, azaz ép oly erőnek, mint pl. a villanyosság, melegség, világosság stb.

De ha szorosan vesszük a dolgot, akkor kénytelenek vagyunk belátni, hogy az anyag változásai maguk csak a mozgásnak különböző módosulásai. A dörzsölés által előidézett durva mozgás parány mozgásra vagy rezgésre bontathatik föl, mely a körülményekhez képest melegséget vagy villanyosságot hoz létre. Ép így a többi módosulások is nem egyebek, mint az anyag-

nak bizonyos irányokban eszközlött mozgásba hozása, vagy az anyag parány-részei helyzetének módosulása.

De legyen bár helyes vagy helytelen azon fölfogás, mely szerint a villanyosság, világosság, delejesség a közönséges anyagnak egyszerű mozgása volna, annyi bizonyos, hogy minden korábbi és mostani elmélet ezt fogadta el alapul. Meglehet azért, mert a mozgás oly általánosan ismert valami, hogy hajlandók vagyunk az anyag minden módosulásait neki tulajdonítani; meglehet azért, mert tán valóban a mozgás az egyetlen mód, a mint szellemünk az anyagi tevékenységet általában képzelní tudja.

Daczára annak azonban, hogy számunkra a mozgás az erőnyilatkozásnak egyedüli módja, mégsem szabad azt kezdetleges, őserőnek tartanuuk. Mí ép oly kevéssé tudunk erőt, azt megelőző más erő nélkül képzelní, mint anyagot, mely semmiből lett volna vagy megsemmisülhetne. A teremtő erőt itt, mint amott föltételeznünk kell. Ha az anyagot tekintjük, tapasztalni fogjuk, hogy számtalan eset fordulhat elő, midőn annak meg nem semisülését, fönmaradását gyakorlatilag nem vagyunk képesek kimutatni, s mégsem hihetjük el, hogy az létezni megszűnt. Mert számunkra az anyag folytonosságának bizonyosága a benne működő erő folytonosságában nyilatkozik. Midőn az anyagot mérlegeljük, akkor csak a benne tevékeny vonzerő győz meg bennünket létezéséről, a mint megfordítva az erő létezésének bizonyítékát csak azon anyagban találhatjuk, melyre az hatást gyakorol. S így anyag és erő a szó szoros értelmében elválaszthatatlanok egymástól. Az egyiknek létezése már a másiknak létezését is követeli. Különben pedig az anyag tömege s az erő mértéke a legszorosabb összefüggésben van a tér és idő eszméjével.

A gondolkozás a természet fölött mindig elméletek szövéséhez vezet; de minden elmélet érthetetlen, hihetetlen lesz annak, ki maga is nem ment keresztül ugyanazon gondolatsorokon, melyekből valamely elmélet keletkezett. Nincs könnyebb mint elméletek által a kellő határon túl ragadtatni. De ki tudná megmondani, hol van e határ? Meddig szabad a gondolatok röptét követni? Ez oly kérdés, melyre csak minden egyes ember és csak őnmaga számára kielégítőleg felelhet meg. Általánosan érvényes határt kitűzní itt teljesen lehetetlenség.

Fáradhatatlanul törekszik a nyugalmat megállapodást nem ismerő emberi szellem az örök igazság soha el nem érhető kútforrását megközelíteni. Minden nemzedék új és újabb álláspontokat foglal el. Mind-egyik legalább egy-egy lépéssel akar a magasra tűzött czél felé előre haladni. De valahányszor az erők talányos, csak félig ismert országába tévelyedik, mindig csak félve, gyanítva teszi bizonytalan lépéseit, mert kénytelen elismerní, hogy túl ment a határon, melyet saját lényének korlátozottsága szab elébe, s számára idegen, ismeretlen vidékek sivatagában áll iránytadó delejttü nélkül. S ha mégis mer néha ez ismeretlen vidékek határára túllépni, s magyarázgatni igyekszik a természet titokszerű tünetnyeiének elrejtett belső okát: tisztelve s csodálva hajlik meg azon ismeretlen, sejtelemszerű hatalom előtt, melyet minden erő kútfejének, Istennek nevezünk.

Hegyi Gyula.

Philosophiai tanulmányok.

II.

Ha egyszer azon tapasztalásra jutunk, hogy nem minden nézetünk helyes, okvetetlen azon kérdés keletkezik, melyik tehát az? Egy ember sem áll oly alacsony fokon, hogy közönyösen venné, vajjon nézetei s a körülötte levő tárgyakról való felfogása bir-e érvényességgel vagy sem. E mellett tanuskodik azon képtelenség, mely az embereket megszállja, midőn belátják, hogy csalatkoztak. Mindenikünk azon meggyőződésben él, hogy az ő nézete helyes. De ugyanazon kellemetlen érzület keletkezik, ha valaki kénytelen bevallani, hogy nem bizhatik teljesen saját véleményében, vagyis midőn kételkedni kezd. Azon esetben bizonyos nyugtalanság, bizonyos meghasonlás keletkezik belsejében, mely csak akkor szűnik meg, midőn más kedélyállapotok a kételyt elnyomják, vagy pedig ellenokok elhárítják. Az első esetben ismét vizsztatér, mihelyest azon kedély állapotok, melyek azt elnyomták, eltűnnek; de az utóbbi esetben örökre megszűnik. A ki komolyan törekszik kételyeit feloszlatni, az nem nyugszik, míg a helyes nézetre nem tesz szert. — Ez minden lelkisméretes nyomozásnak célja. Kepler, Copernicus, Newton azon sok lehetséges vélemény közt, melyek az égi testek mozgásának törvényszerűségét illetik, azt keresték, melyet helyesnek lehet tartani; a történetírók a történelmi adatoknak, valamint a természetbuvárok a természeti tüneményeknek helyes felfogására iparkodnak. De a közönséges életben is mindenki törekszik, hogy a tények s események fölötti véleménye s nézete helyesnek ismertessék el. Ezen előzményre alapítja összes tevékenységét, s kétségbe kellene esnie, ha nem léteznének eszközök, melyek által véleményének helyességéről biztosan meggyőződhetnék.

Mindenkinek saját nézete van a dolgok felől. De ez nem egyéb, mint azon mód, mely szerint a dolgokat s azoknak egymással való összeköttetését gondolja. Így pl. a régiek a világegyetemet nagyszerű gömbnek nézték, melynek legszélsőbb borítékán a világító égi testek megerősítvék, s melynek középpontjában a föld létezik; holott mi azt végtelen világtérnek gondoljuk, melyben számtalan naprendszer kisebb és nagyobb csoportokba egyesülve egymást egyensúlyba tartja, a föld pedig ezen központi csillagok egyikének holdját képezi. Az egyik és a másik nézet semmi egyéb, mint bizonyos képzetek összeköttetése, melyeket a régiek, s melyeket mi ezen szavak: nap, föld, világegyetem stb. alatt értünk. Ha ezen képzetek helyesek, s helyes azon összeköttetés is, melyben azokat gondoljuk, azon esetben nézetünk is helyes; ellenkező esetben hamis. Miután minden nézet nem egyéb, mint bizonyos képzetek összeköttetése, azért annak helyessége két feltételtől függ; ezek a) maguknak a képzeteknek helyessége s érvényessége, s b) azok egymással való összeköttetésének helyessége és érvényessége. Ezen feltételek egyikének sem szabad hiányoznia. Mert legyen pl. azon egészen helyes fogalmunk a földről, hogy az homályos test, valamint a napról is, hogy az a naprendszernek középpontja, s kössük azokat egybe helytelenül, úgy hogy a következő tétel keletkezik: A naprendszer középpontja homályos test; ez épen oly hamis állítás, mint ha a következő helyesen összekötött tételben: A föld bolygó, a föld helyébe a napot tennők.

Ha a közönséges gondolkodás is képes már egy új tapasztalást az előbbi nézettel összhangzásba hozni, ezen kívül még más, fontosabb feladatunk abban áll, hogy magának ezen nézetnek helyességét s érvényességét vizsgáljuk, s így annak belértékét megítéljük. Ezen esetben a gondolkodás a helyett, hogy a nézetől az új tapasztaláshoz fordulna, inkább magára a nézetre irányul, kérdést tesz annak helyessége, lehetősége vagy lehetetlensége, vagy épen szükséges-sége felől, kiválasztja a helytelen, elveti a lehetetlen, s megerősíti a helyes elemeket; szóval iparkodik megkülönböztetni a helyest a helytelenről, az igazat a hamistól, a lényeget a látszattól. Ilyen eljárás kritikai jellemű, míg a közönséges gondolkodás csak alárendelő s tovább fejlesztő működés. Ez utóbbi megelégszik avval, ha mint pl. a természetbuvár bizonyos tüneményt azon általános nézetből értelmez, melylyel ő a természetről bir. Ha csakugyan van aether, mely a véghetetlen tért betölti, abból azon tényadat, hogy az a világozságot is tovább terjeszti, könnyen megfejtethető. De vajjon van-e ilyen aether, s vajjon lehet-e, s vajjon ezen egész nézet egy aetherteljes világtérrel helyes-e, vajjon az aether fogalma érvényes fogalom-e, avval nem gondol a természetbuvár, ezen s hasonló kérdések eldöntését másokra hagyja. A természettudományok beszélnek parányokról, melyekből az anyag össze van téve, s ezen feltevésekből sok tüneményt magyaráznak, melyek csak úgy felfoghatók, ha ezen feltevést érvényesnek fogadjuk el; de vajjon maga a parány fogalma érvényes-e, avval nem törődnek.

A közönséges gondolkodás eredményei a fogalmak s azoknak összeköttetései, de kritikai gondolkodás helyes és érvényes fogalmakra s azoknak ugyanilyen összeköttetéseire törekszik szert tenni. Amaz tényekkel foglalkozik, melyeket rovatok, szempontok alá helyez, emez pedig magukat az ekképen szerzett fogalmakat felfogni, azokat ha lehetetlenek elvetni, ha hibásak javítani, ha tökéletlenek kiegészíteni törekszik; szóval feledata a fogalmakat feldolgozni, ugyanazon értelemben, a mint pl. valamely fogalmazott iratot, mely egyelőre csak egyes gondolatokból s mondatokból áll, iránytani szempontból módosítani szoktunk, hogy hibátlan egészet képezzen. Ilyen gongolkodás bölcselésnek nevezetik.

A bölcselés imént előadott meghatározásából kitérjük egyrészt az, hogy nem minden gondolkodás egyszersmind bölcselés; de másrészt az is, hogy minden tudományban lehet bölcselkedni. Ez pedig történik, ha a gondolkodás a fogalmakra mint ilyenekre irányul, ha azoknak érvényességét s helyességét, egyedül lehető vagy épen szükséges összefüggését nyomozza, a a mi a közönséges gondolkodásnál, mely csak a tényeket tartja szemmel s azokból képez, fogalmakat nem történik. Az összes tapasztalati tudományok, a történelem, nyelvtudomány, a tényadatok bármily nemű ismerete, sőt saját testi s lelki életünk tudománya, a mennyiben tényadatokból van meritve, a bölcsészet előiskoláját képezik, a mennyiben fogalmakat fejlesztenek, melyek azután a bölcsészeti feldolgozásnak kezdőpontjait képezik. De a bölcsészet nem tapasztalati, hanem fogalmi tudomány, mert nem a tényadatok összehasonlítása s feldolgozásával foglalkozik, hanem inkább fogalmakkal, melyek egyszersmind működésének nélkülözhetetlen feltételei. Azért a bölcsészetet legfelsőbb tudománynak, s a többi tudományok be-

fejezésének, tetőpontjának lehet nézni, mely az általuk képezett fogalmaknak tisztázása s kiegészítése által az emberi tudást bevégi s befejezi. Annak czélja nem egyéb, mint a helyesen és érvényesen összekötött helyes és érvényes fogalmak uralma.

E szerint, ha maga a bölcsészet is bevolna fejezve, az minden, helyesen és érvényesen összekötött helyes és érvényes fogalmak rendszerét vagyis minden tudománynak eszményét képezné, melynek birtoka az emberre nézve is a tökéletes tudásnak eszménye volna. Azonban ezen czél elérésétől még annál távolabb vagyunk, mennél bizonyosabb, hogy a tényadatokból szerzett fogalmak, melyeknek feldolgozása a bölcsészet feladatát képezi, a tényadatok szaporodása, s újak felfedezése következtében folytonosan változnak, s bizonyosan mindig változni fognak. Azért azon kísérletek, melyek a bölcsészetet mint befejezett tudományt iparkodnak előadni, vagy annak egy bizonyos alakját állítják egyedül lehetőnek, mindig hibásaknak s koraiaknak bizonyulnak be.

Az egyes tudományok szolgáltatják azon fogalomkészletet, mely a bölcsészeti feldolgozásnak anyagát képezi. Azoknak feladata nem állhat, abban hogy ezen földolgozásnak eredményét, a tökéletes fogalmat létrehozzák, mely esetben maguk is kész bölcsészetet képeznének, hanem inkább abban, hogy ilyen feldolgozást előkészítsenek. Ekkor pedig mindenekelőtt szükséges, a) hogy azon feltételeket ismerjük, melyek alatt érvényes és helyes fogalmak helyes és érvényes összeköttetésben képezhetnek; b) hogy a fogalmaknak azon képzési és összeköttetési módját, mely pusztán csak azoknak tartalmától függ, minden más esetleges s nem a tartalom által előidézet fogalmi eljárástól megkülönböztessük, s végre c) hogy a fogalmak feldolgozására, elvetésére, javítására s készítésére indító mozzanatokat melyek magukban a fogalmakban rejlenek, az egyes esetekben tisztán felismerjük. Az első a logikának, gondolkozásának, a másik a pszichológiának, lélektanának, mint a lélek tapasztalati tudományának feladata; holott a harmadik már a tulajdonképeni bevezetést a bölcsészetbe képezi.

A gondolkodástan és lélektan olyan viszonyban vannak egymáshoz, mint gondolataink törvénykönyve azoknak természetrajzához. A logika mutatja, miképen kell azokat képezni és összekötni, hogy helyesek és érvényesek legyenek; a pszichologia pedig, miképen keletkeznek és köttetnek össze a nélkül, hogy azoknak helyességét és érvényességét tekintetbe venné. Az első mutatja a gondolkozást, a mint annak lennie kell, az utóbbi a mint az valóban van.

Hazai irodalom.

Gróf Széchenyi István politikai iskolája.

Saját műveiből összeállítva: Első kötet. Pesten, kiadja Heckenast Gusztáv. 1863.

Széchenyi István örökbecsű műveiből válogatott ezen kitűnő gyűjteményt alig hiszszük jobban ajánlhatni, mint ha a politikai irodalom terén jól ismert összeállítója, Török János előszavát iktatjuk ide minden commentar nélkül. Ez így hangzik:

„Ha találkozott is azelőtt valaki hazánkban, ki kételkedhetett a felett, hogy egyedül gróf Széchenyi István gondviselészerű bölcs politikája volt az, mely minden lépten a siker zálogát tanúsítva a magyar

nemzetnek fényes jövőt biztosítani képes volt, s mely országszerte híven követve és felkarolva, már a priori lehetetlenné teendette s elhárította volna azon veszteljes helyzetet, hová a párisi februári napok hatása alatt fölülkerekedett ellenkező politika hazánkat sodorta, — e felett a bekövetkezett események után elfogulatlan elmék nem kételkedhetnek többé.

A dicsőültnek azon szomorú elégtétel jutott, hogy *politikai tanait és jóslatait* oly catastrophák igazolták, melyeknek sulya alatt az ő nagy lelke is összeroskadt, midőn életének egyetlen s legmagasabb czélját, a magyar nemzet létét s boldogságát, menthetetlen megsemmisítéssel látta fenyegetve.

Reánk, a fennmaradtakra, háramlott a veszélyeztetett nemzeti ügy megmentésének édes tartozása. S ha elég erők leszünk tévedéseinket elismerni, — ezen elégtétellel pedig tartozunk a „*legnagyobb magyarnak*“ szintugy mint a honszerző ősöknek, — akkor marad még számunkra egy reménység, hogy azon esetre, ha az e czélra irányzandó új politika körül ismét a dicsőült practicus tanainak s ildomos módorának biztos delejtűjét fogadjuk el, — szilárd akarattal s egyesült erővel, a Gondviselés atyai kezein, még egyszer a mentő partra vezethetjük ki hazánk megromcsolt hajóját.

Kívánatos tehát, hogy a nemzet ujabban kezdje tanulmányozni gróf Széchenyi István halhatatlan munkáit, kivált, hogy az ifjabb nemzedék mielőbb módot nyerjen, korunk téveszméi ellenében a dicsőült magyar államférfiu velős és szelleműs irataiból nemcsak a jövőre nézve a gyakorlati hazafiság s józan nemzeti politika egészséges utasításait s eszméit meríteni, hanem egyszersmind tanulság és alaposág végett megismerkedni azon eszmemenettel is, mely gróf Széchenyi István reformatori sikeres munkásságának elejétől kezdve fonálát képezé.

A dicsőültnek munkái azonban a könyvkereskedésekből már rég eltűntek, — együttesen összegyűjtve csak igen kevés háznál található, — sőt még leghőbb tisztelői is csupán egyes műveit birják elszórva.

Valamint azért sürgősb, ugy méltóbb irodalmi vállalatot alig képzelnék ez idő szerint, mint gróf Széchenyi István összes munkáinak kiadását.

Mint hogy azonban e most csupán elszórva s egyrészt még csak kéziratban létező munkák összegyűjtése és rendezése hosszabb időt kíván s e részben a dicsőültnek örökösei nem is határoztak, — a napról napra érezhetőbb szellemi szűkségen egyedül a jelesb munkák velős kivonatának gyors és olcsó kiadása által segíthetni.

Az üdvözült gróf kevéssel gyászos halála előtt nem csak maga helyeslé e gondolatot, de sőt azon alkalommal, midőn a „*Hunnia*“ s „*Budapesti Por és Sár*“ kiadatlan kéziratát átengedé, — alulírottat egyszersmind ama kivonatos közrebocsátásra is buzdítá és felhatalmazá.

S miután vállalkozó szellemű hazánkfia Heckenast Gusztáv ur, a fennemlített kéziratokon kívül eme kivonat kiadásának gondjait is elvállalá, — mind a dicsőültnek megbízása iránt kegyeletes tartozásomat s tiszteletemet teljesíteni, mind az új nemzedék helyes politikai gondolkozásához pótolhatatlan szellemi anyaggal járulni véltem, midőn a jelen kivonat összeállítására magamat elhatározám.

Legfőbb gondom volt, a nagy államférfiu munkáinak legjelesb és leglényegesb helyeit oly kiválaszt-

tással adni, hogy a szerző eszméjének eredeti összefüggésben kitűnjék, egyszersmind pedig reformatori küzdelmeinek története tükröztesse vissza.

Az első kötet a „Hitel“, „Világ“ és „Stadium“, e három uttörő nevezetes munka gyöngyeiből csaknem egészen kitelt. — A második kötetben, mely Széchenyi egyéb kiadott munkáinak kivonatát foglalja magában, — szándékozom a dicsőültnek némely kiadatlan iratait is toldalékul felvenni, különösen azokat, melyek megtört szívének kegyeletos emlékeül szolgálnak.

Boldog leszek, ha igyekeztem a szeretett haza jobbainak s értelmesejének helyeslését megnyerhettem, s ha a „legnagyobb magyar“ csalhatatlan politikai iskolájának terjedését előmozdithattam.

Irtam Pesten, a dicsőült halálának harmadik évnapiján, 1863-ik évi április 8-dikán.

Török János

a magyar akadémia tagja.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

Negyedik közlemény.

33. Az **ad** ígéről szóló czikk sokban hiányos.

a) Nincs benne : okot a d.

De okot adok neked erről. Katalin legend. 2659.

Rendesen : okát adni valaminek. Így is előfordul a Kat. legendában. 851.

b) Nincs benne : hálát a d.

c) Nincs benne : hitelt a d.

A kiráj neki egészen hitelt adott. Vadrózsák 409. lap.

d) Nincs benne : utat a d, elutasít.

Ki ez? — Uram, felséges kirájfíu, én sem üsmerem jobban, mint te, itt kaptam a kerbe, s hogy kárt ne tegyen, utat akarék adni neki! — Azt mondá a kirájfíu : Az én birtokomból ne utasíts ki egy szerencsétlent! Vadrózsák 415. lap.

Felesége neki kiatta az utat s azt monta : addég szemem eleibe ne kerüjj, a mig a hibádott herre nem hozod! Vadrózsák 426. lap.

e) Nincs benne : halált a d, halálra ítél.

Ez leányra halált adok. Katalin legend. 3905.

f) Nincs benne : ad=dare Martial. XII. 55. 1,

Három piros vad alma,
Adj egy kicsit guggolva. Népdal.

g) Nincs benne : ad=enged, megenged.

Én istönöm, add megérnöm,
Kit szeretök avval élnöm;
Ha azt meg nem adod érnöm
Én istenöm, végy el ingöm. Vadrózsák 132.

Ez értelemben hogy-gyal járó mondattal is áll.

h) Nincs benne : igazat a d, Recht geben.

A kirájfíuának atta minden ember az igazat.
Vadrózsák 411. lap.

34. **ajtócsap**, σιόοπιγξ, cardo, (Thür-) Zapfen. Nincs a szótárban. Többet erről Vergil. Aen. II. 480. vhez való jegyzetemben.

35. **alábbhagy**. Nincs a szótárban. Annyit tesz mint : enged, tágít. Találjuk így is : alábbhagyja magát.

És hogy az doktor ezt meghallá
Önnön magát alább hagyá. Katalin legend. 1729—30.

36. **alsó küszöb** nincs a szótárban. Limen inferum, die Schwelle. Ellentéte : felső-küszöb, limen superum, der Sturz der Thür. Lásd Vergil. Aen. II. 480. vhez való jegyzetemet.

37. **alszeg** nincs a szótárban. A helységeket szegekre, zugokra vagy végekre szokás osztani. Ellentéte : fölszeg.

Nem lakom én rózsám oj messze
A falunak csak egy szögibe. Vadrózsák 265.

Nádas kunyhó az alszegbe,
Mit is járék méhesedbe! Vadr. 580.

A főszögön egy menyecske. Vadr. 115.

Van egy beteg a főszögön. Vadr. 170.

38. **alvég** nincs a szótárban. Ellentéte : felvég. Így nevezi például a főthi ember falujának részeit.

39. **asztalinas** nincs a szótárban. Annyit jelent mint asztalnál felszolgáló inas.

Úgy viselte magát, hogy három hónapra asztalinas lett belőle. Vadrózsák 396. lap.

40. — **aj** (2) „c) az é vagy éj képző változata ezekben : karé karéj, karaj.“ stb. Szerintem e három egy képző; az eredeti alakja a j. Utóbb az a a j által afficiáltatván aszszerint hogy a j-nek vocalis vagy consonans eleme erősebb vagy gyöngébb volt, azzal vagy éj-be vagy é-be ment át. V. ö. székely réta = rajta. re á is raj á-ból lett (mi majd másutt lesz bizonyítva) rá pedig re á-ból mint cseál-ból csál, leányból lány stb.

A vocalismusnak hanyatlása minden nyelvben található.

Egy se törekszik hanganyagát bővíteni, hanem inkább egyszerűsíti, fogyasztja.

41. **arr** nincs a szótárban. Székely szó, annyi mint orr. V. ö. arca orca.

Vajon miféle jóság van
A portubákba,
Vaj annak szűntelen való
Félszivásába?
Még és sokan felszipni
Ugy szeretik, hogy —
Holott attól az arrok
Ojan kormos hogy! Vadrózsák 367.

42. **akad**. Nincs megmondva, hogy hoz raggal is áll.

Ment, ment a fiu, kereste a hejgit magának s akatt egy emberhez. Vadrózsák 427. lap.

43. „**álló** 1) Aki vagy ami tulajdon értelemben vett lábakon áll, illetőleg ily helyzetben mozdulatlan marad... 2) Átv. ért. mozdulatlanul egyhelyben maradó, veszteglő... 3) Ami folytonosan tart, meg nem szűnik, el nem romlik.“ Ennyit jelent a szótár szerint.

A 3. ponthoz van egy álló esztendeig is idézve; de ebben a példában az álló se folytonos tartást, se meg nem szűnést, se el nem romlást nem jelent, s nem lehet álló, elálló gyümölcs, sok évig álló bor-féle kitételekkel egybesorozni, mint azt szerzők teszik. Egy álló esztendő nem egy folytonosan tartó esztendő (a többi értelemben természetesen éppen nem illik ide), hanem egy egész esztendő; álló tehát azt mondja, hogy míg egy év áll, azaz míg egy év tart, elejétől végig.

Továbbá nincs megfejtve, mit jelent álló délre v. délbe, mint a székelyeknél hallani.

Készüj' asszon, készüj' hónap álló délre
A rózsá-piaczra, a fővővő hejre. Vadrózsák 3.

Métt sirtál, métt sirtál,
Édes feleségem?
Holnap álló délbe
Fejedet vétetem! — Vadrózsák 294.

Mönnny el oda éppen álló délben, buj meg egy fa

alá, oda mindön álló délbe megjelenik három szép tündér leány. Vadrózsák 457. lap.

Kriza úr se ad aziránt fölvilágosítást az ő Táj-szótárában, miből azt következtetem, hogy általán ismeretes kitételnek tartja.

A mennyit az idéztem helyekből kiolvasok, annyit mond itt az álló mint a német Punkt z wölf Uhr-ban Punkt. Tehát álló délre más szóval: éppen abban az időben, mikor a dél áll, van, se előbb se utóbb, vagy amint elnémetesedett magyarságunk mondja: pontban délkor, vagy pont délkor. Félre czentul e germanismussal s örvendjünk annak, hogy tősgyökeres magyar kifejezéssel pótolhatjuk!

Ponori Thewrewk Emil.

Latin nyelvtanom ügyében.

Tekintetes szerkesztő úr!

A „Kalauz“ 5. számában megjelent Latin nyelvtanomra vonatkozó bírálatban oly pontok fordulnak elő, melyek teljességgel meg nem állhatnak és a melyekre nézve e lap olvasói érdekében felhíva érzem magam, a bírálathoz némi helyre igazító megjegyzéseket csatolni; minélfogva bátor vagyok t. szerk. urat fölkérni, szíveskedjék az alább következő fölvilágosítást adó megjegyzéseimnek becses lapjában egy parányi tért engedni.

„De világos az,“ így szól bíráló úr, „hogy ezek (t. i. a tudományos nyelvészet eredményei) csak annyiban veendőek tekintetbe, a mennyiben a nyelvbúvárlati jelenségek tisztább és könnyebb felfogását előmozdítják.“ — En azt tartom, hogy vagy fogadjuk el az összehasonlító nyelvtudomány eredményeit, vagy ne; mert oly tökéletlenül tanítanunk a latin nyelvet, mint azt eddig tevők, — ha csak magunk magunk felett pálczát törni nem akarunk, — nem lehet. *)

Mit csináltunk eddig? Hát az első és második declinatiót a legnagyobb gépiességgel betanítottuk ugyan, de akkor vettük észre, hogy a harmadiknál nem lehet ám úgy tenni. Azt mondtuk tehát, hogy már itt nem elég a ragokat tudni, hanem a tőt is kell imerni; a tőt pedig úgy találjuk meg, ha a genitívus is végzetét elvetjük. Így jövének aztán létre az ilyen mostrumok: civ (civis), nub (nubes), mar (mare) stb. Gyakran megtörtént aztán, hogy a tanuló így okoskodott: Ha az a tő, a mi a genitívus végzete elhagyása után ott marad, úgy hát ezek is tők: mens (mensa), hort (hortus), bell (bellum), fruct (fructus) corn (cornu), r (res). Ilyesmit annál könnyebben gondolhatott a tanuló, mivel az említett szók nyelvtanában éppen így szakíthatnak meg (V. ö. Szepesi Latin nyelvtanát). Nem jobb volt volna inkább a tőről semmit sem szólani, mint ilyen hamis tanítással a tanuló eszét megzavarni? — „Hogy azonban szerző..... a latin nyelv megtanulását.... nehezebbé tette, kiki láthatja, a ki az igéknek osztályozását átolvasta.“ — Igenis olvassa el akárki, meg fogja látni, hogy benne feltalálja azon megdönthetetlen alapon nyugvó rendszert, melyet az eddigi nyelvtanok teljesen nélkülöztek. — „Jelen mű részint sokat, részint keveset tartalmaz; sokat a mennyiben sok tüzetes megjegyzés van

*) Ezelőtt csak négy tízéddel is lehetett még úgy tanítani mint hajdan, mert bármit tanult is a fiu az iskolában, mind az férfikorában is éppen úgy volt; ámde mit mondanak a mi tanítványaink, ha később megtudják, mily hibásan tanítottuk volt őket, holott másképp is taníhattuk volna?

benne, mikre a kisebb tanulóknak még szüksége nincs; keveset a mennyiben sok az előhozottak közül nincs eléggé megfejtve, ellenben sok más nincs is érintve. Így az egyes névragozások előtt az illető ragok mintája lett (volt) volna előrebocsátandó, hogy abból az egyes esetek keletkezésébe kitűnjék, azaz hogy a fiu láthatná, hogy pl. az első vagy a ragozásnál miért rövid az a a nominativusban és miért hosszú az ablativusban? miért hosszú az a többesszámi accusativusban és rövid az egyszámban (Vs. ő Rost. Kritz-Berger-Schulgr. dr. lat. Sprache). — A Kritz-Berger-féle latin nyelvtant jó ideje, hogy birom és nemcsak összehasonlítottam, hanem tanulmányoztam is; de biz a régen volt, s most csak már arra emlékszem nagyon világosan, hogy az ajánlott minták a latin nyelvtudomány jelen állásponjtjáról tekintve haszonvehetlenek. Először is az I. és II. névragozásnál, a ragoknak a tőönhangzóval való szoros összeolvadása miatt, végzetmintát adni tökéletes lehetetlenség; másodsor hamisan vannak adva. Pl. a sing. ablativus ragja Kritz-Berger szerint; ā (aus ae) ō (aus oe). Ez nem áll, mert az ablativus így van: terra régi alakja terrād; agrō, régi alakja: agrōd (skr. adsrāt = agrāt); épen így: diē, diēd; mē, mēd; ignī, ignīd. A pluralis accusativus ragja szerinte: ās (aus aes) ōs (aus oes). Ez megint nem áll, mert a végzet a fiu, mi a gothban tisztán megvan: fiska-ns Fische, gasti-ns Gaeste, sun-ns Söhne. Az ő görögben is megvan: τούς ἄπρους, innen τούς ἄπρους a latinban: agrons, innen agrōs (skr. adsrans, ebből adsrann, végre adsrān); az a-tőkből a nasalis egészen kiveszett: γόρᾱς = terrās ἰλᾱς = silvas (skr. tárās, stellās). Ebből kitetszik, hogy nyelvtanomban éppen úgy láthatja a fiu, hogy miért rövid és miért hoszu az a, mint Boppnál; azaz, mert a rövid a fölött felfordított c, a hoszu fölött vizirányos vonal van. — „Nem osztozhatik bíráló úr azon véleményben, hogy a nem (genus) versekben való megtanulása többet árt, mint használ; de ha Warga izetlen rimeit érttem, igazam lehet, más részről nem.“ Ez a „más részről“ alkalmasint a „quae maribus“ részről lesz. Ha igen, — akkor már inkább az izetlen Wargaféle rim. A 6. §. 3. pontjára ezt mondja bíráló úr: „nem kezdőnek való, mert még sem görögül sem latinul nem tud.“ Itt megfeledekzék, hogy az olvasókönyv második gyakorlatában előjöhet astra, a negyedikben ignis; sőt az is megtörténhetik, hogy a tanuló közül valamelyik — a sor végére esvén a szó — elválszati kénytelen. Mit tesz vele ekkor? A 13. és 15. §. jegyzete legkevésbé sem elégíti ki bíráló urat; de bizonyosan kielégíti az oly oskolákat, hol az 1. osztályban a latin nyelvre csak 4 óra van szánva, mert bizony ebből vajmi kevés idő jut az oly szavak előszámlálására, melyek árum, örüm helyett um-ot vesznek föl. A Goebel által felhozott Ritsch-féle citationak itt semmi helye, mert nem arról van szó, hogy dei v. dii, deis v. diis alak jobb-e, hanem arról, hogy a dei és deis ritkán fordul elő, minél fogva egy ily terjedelmű nyelvtanban, ha benne van, az sem árt, de ha benne nincs is, nem nagy vétek; aztán meg dei és deis a rendes alakok s ha netalán az agymnasiunium olvasmányban (nem: körmön font mondatokban) előjön, meg fogja azt a tanuló azonnal ismerni. — „A 16. §-ban megjegyzendő lett (volt) volna, hogy az er végzetű nevek a vocativusban e-t nem kapnak.“ Egészen fölösleges lett volna, mert ha a taakönyv terjedelme megengedi is, még sem lett volna tanácsos a fiu elméjét külön jegyzettel terhelni akkor, midőn saját szemeivel láthatja a mintán (puer, ager) a sza-

bályt. Egy figyelmeztetés a tanár részéről többet használ ily esetben, mint tíz jegyzet. — „Ugyanitt (24. §. 5) elmaradtak a vatum, juvenum (sedum, volnerum) genitivusok, melyek szintén a kivételek közé tartoznak.“

Ebből a mondatból az tűnik ki, hogy nem csak a szegény tanuló nem tudja hová sorozni a szókat, hanem az sem, a ki őt tanítani akarja. Ezek vates és juvenis (skr. yuvan, yún) nominativusokat az i-tők szerint képzik ugyan, de azért az első tője: v a t, tehát nem a 24. §. 5. hanem a 22. §. 3. tartozik; az utóbbira nézve lásd Nyelvtanom 18. §. 5. hol nyilván meg van mondva hová tartozik. Ez: sedes az i-tökhöz tartozik ugyan, de a kivételek közé egészen számítani nem lehet, mert sedium is van: vestrarium sedium templorumque causa. Cic. Sest. 20. E helyett ugyan némely kiadásban sedum áll, de már ebben: a tergo s e d i u m suarum haberet Norious. Vell. 2. 109. csak s e d i u m lehet. A volnerum-ot nem tudom dologvagy tulajdonságnévnek veszi-e bíráló úr, de akár hogy vegye is, oda, hova tartozónak véli, semmiképen nem tartozik: ha tulajdonságnévnek veszi, akkor tője: voluc [ē]ri, ha dolognévnek: voluc [ē]r. Első esetben, ámbár i-tő, mégis a 43. §. 1. jegyzetéhez tartozik, hol valósággal föl is van hozva; a második esetben a folyékony hangú tökhöz (18. §). — Nagyon hibásan hiszi bíráló úr, hogy a 24. és 26. §. hasonló szókat tárgyal, mert az ilyenek animal, exemplar hasonlók ezekhez ancile, cubile; tehát a nominativusban az ilyenekkel nubes, sedes, a mennyiben a többesi i itt is, ott is e-vé változott, megegyeznek. Szóval itt azt állítani, hogy valami kiveszett, ha nem is égbe kiáltó bűn, de mindenesetre helyén kívül van. Ezekből pedig: pars, fax, mons stb. nemcsak a többeli i, hanem a t is lekopott. Igaz ugyan, hogy itt is található még némelyeknél a nominativusban a teljes alakot, mint: plebis, stirpis, sortis, mentis, de ezek elévültek s leginkább csak régi íróknál (Plautus, Ennius) fordulnak elő. Ezért sokan kétségbe vonták Livius eme helyét: Proca Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum legat. 1. 3. Min nem igen lehet csudálkoznunk, ha meggondoljuk, hogy Corneliusban: Neque vero stirpis mihi potest deesse áll, pedig valamivel előbb írt, mint Livius. — „36. §-ban, 4. pont alatt szerző az alapszámneveket a főnevek közé számítja.“ Ez már nem félreértés, hanem nemértése a mondatnak. A nyelvtanban így áll: Némely dolognév éppen nem ragoztatik (indeclinabilia). Ilyenek: fas, nefas nihil, mane, pondus, nequam. Ide tartoznak jobbra az alapszámnevek is. Mit tesz ez az utolsó rész? Ide t. i. a hova az éppen említett dolognevek tartoznak stb. Bíráló úr az „Ide“ helyett „ezekhez“ hasonló valamit képzelt ott állani. — „47. §. Vetusnál megemlítendő, hogy az a többül képezi felső fokát.“ Valóban csudálni lehet, hogy bíráló észre nem vette a közép- és felsőfoknak egyáltalában a többül való származtatását, és hogy itt azt követeli, mit fentebb megrő. Furcsa következetesség!! — „52. §-ban a számnevek hiányosan előadvák (advák elő), mert sok közülök többféle-képen mondható.“ En azt hiszem, hogy az első osztályu tanulóknak elég azt egyféle-képen is mondani, csak hogy az a lehelyesebben legyen. — „59. §. 1. jegyzetében olvassuk: „a régi ablativus qui már csak (!) mint kérdő igehatározó fordul elő. Ez nemcsak helytelen, de (hanem) furcsa is.“ — Ezen megjegyzésre elég lesz példákat hozni fel: Qui fit? Qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Cic. n. d.

1. 30. Aristides vix reliquit, qui efferretur. Nep. Arist. 3. Itt mint igen könnyen kivethető a két első példában a „qui“ quomodo helyett áll, a harmadik helyen igaz, hogy „quo“ helyett, de azért nem következik ám, hogy „quis“ rendesen állhatna „quo“ helyett, mert pl. a quo helyett sohasem lehet a qui-t mondani. — „61. §. 3. jegyzetben ezt olvassuk: aliquis-ben ali elül áll“ — hát van-e szó, melyben hátul állna.“ Van bizony, mert minden ehez hasonló szócskával (piam, dam, vis stb.) összetett névmásoknál hátul áll a szócska. A 69. §-ra tett megjegyzés igaz; Vanicek is úgy vallja azt, de én ez egyetlen helyen megfedkezve a rationalis előadásról a methodica könnyűséggel járó, de annál ingatagabb terére tévedtem. Hogy miért van felhozva a gerundium nominativusa, azt az előbeszédben nyilván kimondtam, t. i. éppen azért, a miért az infinitivus és supinum. „87. §. 8. sz. a. és a 71. lap. Venio igét az m és n-en végződők közé találjuk számítva, holott az eddigi szerint a tanoncz az i-hangzó tökhöz számítaná.“ Valóban, gyenge tanuló volna az, ki az említett két hely áttanulása után a venio igét az i-tők közé számítaná. A 87. §-ban ez áll: Sok mássalhangzóí tő a jelen időben az önhangzón végződők tők tööhözhangzóját veszi föl. Igető: ven.

Jelenidőí tő: v e n i. Ez utóbbtól származik minden jelenidő és végzetlen mult, így: venio, veniebam, veniam, imperat. veni, praes. conj. veniam, imperf. venirem, inf. venire, part. veniens, adj. verb. veniendus. Az előbbtől minden más idő, így veni, venisse, veneto, venturus, venturum stb. Imhol meg van fejtve, hogy miben különbözik a jelenidőí tő, az ige-tőtől; az első-től t. i. csak jelen és végzetlen mult idő származhatik, a többi időt gondolkodás nélkül képezheti a tanuló az ige-tőtől. Hogy kirívóbb legyen az i-tő és nem i-tő közötti különbség vegyünk fel egy i-tőt is: audio, jelenidőí tő: audi. Igető: audi; tehát ezuttal a két tő egyenlő. Származtassuk az időket: audio, audiebam, audiam, imper. audi, praes. conj. audiam, audirem, audire, audiens, audiendus; — audivi, audivissem, auditurus, auditum iri stb. Ezt az egyszerű dolgot nem tudná a tanuló felfogni?

Szénássy Sándor.

(Vége köv.)

Külföldi irodalom.

Történelem.

Nichues, Dr. B., Privatdoc., Geschichte des Verhältnisses zwischen Kaiserthum und Papstthum im Mittelalter. 1 Band: Von der Gründung beider Gewalten bis zur Erneuerung des abendländischen Kaiserthums. Münster, 1863. Coppenrath. (1. Bd. III, 593, S. 8.) 2 Thlr. 15 Sgr.

Ha valahol ilyen feliratot olvasunk, úgy mindenek előtt a száz, salí és hohenstaufi házakból eredt császárok és Péter utódjai közt létezett viszony leírását, vagy hátrább menve, azon öszekötötést fogjuk keresni, a melyben a római curia a byzanci udvarral állott: de szerzőnk régibb idővel kezdi. Ő egy általános és azért katholikus császárság eszméjének legelső nyomait a történetben keresi és azt találja, hogy: „a római állam keletkeztenek első perczétől fogva azon tudatban élt, hogy a világ fölötti uralomra van hivatva és följosítva; hogy azt keletkezettől fogva kül- és beléletében egy általános császárság eszméje vezérelte.“ A katholicitás ez elvét kimutatja „Romulus és Numától“ kezdve a pún háborukon keresztül, Roma

épületeiből, s a rómaiak nyelvéből. Erre Caesar hasz-
talanul kísérté meg a császárság megalapítását „mert
ő királyságot korona nélkül, egyeduralmat királyi
jelvények nélkül értéktelennek tekintett.“ A szeren-
csésb Octavianus tettei bőven tárgyaltatnak. Ennek
közvetlen utódai alatt kezdődik a császári zsarnok-
ság és önkény a mely ellen az emberiség jogait s a
személynek szabadságát megmentendő, Rómához méltó
erőt fejt ki — a keresztyénség és a pápaság. A könyv
második részében Gibbon, Ranke és Gregorovius da-
czára körülményesen bizonyítja szerző, hogy még
is Péter alapította a romai egyházat. Bizonyosság erre
mind Péter viszonya a többi apostolokhoz, mind az
acta martyrum, mind végre a legközelebbi századok
tanuskodásai. Most szembe állítja szerző a romai csá-
szárságot a pápasággal, és bizonyítja az utóbbinak
nagyobb fokú katholicitását, miután a régi római állam
sohasem ismerte el, „hogy az emberi nem egyetlen és
egy, s hogy a társadalom minden tagja egyenlő jog-
gal bír.“ A többi közt azt is megtudjuk, (104 l.) hogy
Sparta fölöstása alkalmával 9000 polgár mellett 30,000
Persököt vagyis állami rabszolgát számlált.
A római állam műveltségtörténeti leírása, megjegyzést
idéz elő ama „gonosz ironiára“ vonatkozólag, melylyel
Gibbon és Gregorovius a keresztyénség ellen irtak:
Schiller is részesül ez okból ily censori jegyzetben, a
mely azonban inkább magyarázó, sajnálkozó.

Az így előkészített alapon épít azután szerző to-
vább, s midőn a nyugat romai uralom egész korszakán
áthalad, tekintettel lévén egyszersmind a góthokra,
byzancziakra, longobardokra és frankokra, a meg-
lehető terjedelmű első kötet Nagy Károly császárra
koronázásával végződik. Ennek eszméje szerző
véleménye szerint leginkább III. Leo elméjében fo-
gamzott meg. Szerző e munkájában mindenütt szor-
galmas forrás-tanulmányozásokra támaszkodik és pon-
tosan figyelembe veszi a protestans tudomány irodalmi
eredményeit is. S ha alapelveit, melyekből kiindul,
nem is lehet mindig és mindenben helyeselni, a tények
bírálata mindazáltal a legtöbb esetben gondos és sze-
rés. Csak egyes esetekben vannak kirívó zínék al-
kalmazva, melyek kellemetlenül érinthetik az olvasót.

Növénytan.

*Plantae serbicae variores aut novae a prof. Roberto
de Visiani et prof. Jos. Panic descriptae et iconibus
illustratae. Decas I. Venetiis, Typis J. Antonelli.
1862. 4 r. 26 l. VII. tábl.*

Szerbia nemcsak a magyar és dalmáthoni, hanem
a görög virány ritkaságain kívül is több új fajt tartal-
maz; két hazánkfa a sebenicoi születésű jelenleg paduai
egyetemi tanár Visiani és a bribiri születésű nándor-
fehértvári lyceumi tanár Panic az itt említett füzetben
következő új fajokat irtak le, és meglehetősen sikerült
kőmetzsvényekben terjesztenek elénk. A növényeket
Panic gyűjtötte: Geum molle Vis. et Panc. 7. l. I.
tábl. 1 rajz. Potentilla leiocarpa V. et P. 9. l. II. t. 1 r.
P. poteriifolia Vis. 11. l. II. t. 2 r. Dianthus pappilosus
V. et P. 12. l. V. t. 2 r. Viola Grisdachiana V. 14. l. I.

Tartalom: Népszerű tudományos irodalom. Philosophiai tanulmányok. Hazai irodalom: Gróf Széchenyi I. tván politikai
iskolája. Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek. A Sznási-féle latin nyelvtan ügyében. Külföldi iro-
dalom; (történelem, növénytan).

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Riedl Szende.**

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társaitál) 3 koronát-utca 18. sz.

t. 2 r. Eryngium serbicum P. Verz. szerb. phan. 46. l.
65. 4 sz. és itt 16. l. III. t. Goniolinum serbicum V. 18. l.
IV. t. Campanula secundiflora V. et P. 20. l. VI. t.
Euphorbia subhastata. V. et P. 22 l. VII. t. Triticum
petraeum V. et P. 24. l. V. t.

Az előszóban megemlítetik a szerbiai növény-
tani irodalom; ez következőkből áll: A. Boué (Turquie
d'Europe vol. i. Par. 1845), Frivaldszky (Magy. ak.
évk. ii. iii. iv. és Flora 1835, 1836.) Grisebach (Spicil.
fl. rumel. et bithyn. Braunschw. 1843-4)

Kerner Dr. A.: *Ueber botanische Nomenclatur im
Allgemeinen und insbesondere über jene der Cytisus-
sträucher aus der Gruppe Tubocytisus D. C. Wien
1863. 12 l.*

Kerner azt mondja, hogy a zanotok nagy alak-
különbségétől elcsábítva Kitaibel, Wahlenberg, Wier-
bicki, Heuffel, Grisebach és Schenk új fajokat állított-
tak fel. — Kerner a faj létezését kétségbe vonja és taná-
csolja: írjuk le mind a feltűnő formákat, de ne mondjuk,
hogy egy vagy más fajnak varietása vagy formája,
hanem nevezzük azt úgy el, mint species, a speciesnél
is sokszor nehéz a feltűnőt látni, hát még a formánál;
mi azt tartjuk, hogy ez a legnagyobb zavart okozhatja,
azok kik csupa új fajt akarnak a herbariumokban, min-
denesetre örömmel fogadandják eme kitűnő fűvész
indítványát, de a higgadtabbak és a tudomány emberei
nem fogják tudni mit mondjanak; Kerner maga is
belátja, hogy az egész Tubocytisus alrendben felhozott
faj-sorozat egymásba általmegy, de azokat még is
mint speciesteket akarja elnevezve látni figyelmeztet-
vén bennünket, hogy különben visszaesünk a közép-
kori phrasisokba; mi azt tartjuk, sokkal könnyebb a
növényre ismerni, ha tudjuk, hogy ennek meg ennek a
varietása, mint hogy az egész rokonsági sort tartasuk
eszünkben.

A Tubocytisus feltűnő hazai formái: 1. Cytisus
albus Hacq. Dac. u. sarm. karp. 49 = C. leucanthus.
W. K. 2. l. pallidus Schrad, in Dl. Prodr. ii. 155. — l.
banaticus Gr. et Schenk in. hung. 3. l. austriacus L.
4. l. virescens Kováts fl. exsicc. vind. n. 126. 5. l.
capitatus Scop. 6. l. prostratus Scop. 7. l. ciliatus
Wahlerb. 8. l. falcatus Reichb. 9. l. hirsutus Scop.
10. l. umbrosus 11. l. ratisbonensis. 12. l. glaber L. 13. l.
leiocarpus Kerner Oest. bot. Zeitschr. 1863. p. 90. 14. l.
purpureus Scop. A l. albus, virágai fehérek, l. palidusnál
sáppadt sárgák, l. austriacus-nál világos aranyárga,
a többi formák mind inkább vörösös foltokkal telvék
míg végre l. purpureus egészen vörös, csak ezekből
is láthatni, hogy az értekezés méltányos áttekintésre
érdemes de mi több, hazai vizsgálóinkra
nézve fontos is.

Kerner: *Das Pflanzenleben der Donauländer.
Innsbruck 1863. XII. és 348. l. 8 r.* A könyv főrészei
1) az Alföld, 2) a bihari hegység Magyar és Erdély-
ország határán, 3) a hercyniai hegyláncz, 4) a hava-
sok. Habár sokszor csak az elmélet gondolatmenete
és az ábrázolás nem félreismerhető: a tapasztalás
végeredménye annyira dús, hogy senki sem lehet
elégedetlen munkájával. A munka Tschudinak van
ajánlva.

Kanitz Á.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden vasárnap.)

Szerkesztőség és Kiadó-Hivatal: (Nagyhid-utca, redoute-épület) hová az előfizetési pénzek valamint a lap szellemi és anyagi részét illető minden küldemények intézendők. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtnak el.

Előfizetési ár: Julius—septemb. folyamra 2 frt 50 kr. — Julius—decemberi folyamra 5 frt. — Május—decemberi folyamra 6 frt. — Egyes számnak ára 20 kr.

8. szám.

Pest, 1863.

Junius 28.

Azon t. előfizetőinket, kiknek előfizetés idejük a folyó hó végével lejár, ennek mielőbbi megújítására kérjük.

Előfizetési feltételek:

Julius—septemberi negyedévre . . . 2 ft. 50 kr.
Julius—decemberi félévre . . . 5 „ — „
az egész május—dec. folyamra . . . 6 „ — „

Az előfizetési pénzek a „KALAUZ“ szerkesztőségéhez (nagyhid-útcza redoute-épület) intézendők.

A „KALAUZ“ szerkesztősége.

Guizot legujabb munkája.

Párisban most jelen meg azon politikai beszédek egy gyűjteménye, melyeket Guizot nyilvános pályája kezdete óta tartott. Az ily beszédek természetesen mindig csak múló becsüek lehetnek, s értékük nem terjed túl azon idő határain, melynek körülményeihez voltak mérve. Azért rendesen kevés érdeket szokott az ily gyűjtemény költeni, habár nem egy gyakorlati tanulságot, nem egy termékeny eszmét merithetünk is belőle. A mi Guizot beszédei ezen négy vastag kötetre terjedő gyűjteményét érdekessé teszi, az a sokat tapasztalt férfiúnak majd az egész első kötetet elfoglaló bevezetése. E bevezetés czime: „Három nemzedék,” tartalmát pedig azon politikai eszmék jellemzése képezi, melyek 1789, 1814 és 1848-ban a világot megrendítették.

Guizot azon szempontból indul ugyan ki, hogy az első francia forradalom Franciaország dicsőségét minden időkre megalapítá, azon alapelvek egyrészét azonban, melyek akkor az igazság és bölcsesség megdönthetetlen nyilatkozatainak tartattak, mégis megegyeztette. Legyen szabad Guizot szövegét követnünk, s annak megismertetésére saját szavait kivonatossan idéznünk.

„Három politikai elvet hirdettek 1789-ben, melyek akkor, habár itt-ott megzavarva s elhomályosítva, minden szellemek fölött uralkodtak.”

„Először: senki sem köteles törvényeknek engedelmessé válni, melyekhez nem járult beléegyezésével.”

„Másodszor: a törvényes hatalom a többségben fekszik.”

„Harmadszor: az emberek egymásközt mind egyenlők.”

„A legtöbben, kik ez alapelvek szerint cselekedtek, vagy azok szerint cselekvőknek akartak tekintetni, elesodálkoztak volna, ha kényszeríteni lehetett volna őket, hogy azoknak jelentőségéről számot adjanak, vagy azokat minden következményeikben valószínűsítsék. De éppen, senki sem gondolkozott fölöttük, hanem vakon követte az általános nézeteket.”

„Mindig azok a leghatalmasabb eszmék, melyek homályos vegyületekben ép annyi igazat, mint tévedést tartalmaznak. Az ilyenek az ember jó mint gonosz indulatainak egyaránt hizelegnek, s széles pályát nyitnak ép úgy a nemes törekvések, mint a gonosz szenvedélyek számára. Az első alapelv, hogy senki sem tartozik engedelmessé válni oly törvényeknek, melyekhez beléegyezésével nem járult, lerombol minden tekintélyt s teljes fejtelenséget hoz létre. Ezen alapelvet Rousseau állítá föl, de hasztalan küzdelmekben emészté föl magát, hogy annak rossz következményeit elhárítsa.”

„A második elv, hogy a törvényes hatalom a többségben fekszik, megsemmisít a szabadságot. Ez a számok kényurasága! A világ látta ez eszmét hatalomra vergődni köztársaságokban és királyságokban; következménye mindig a kisebbségnek erőszakos elnyomása volt. Ismeretes tény, hogy Amerikában a többség már félszázad óta igyekszik a legtehetségesebb és legnemesebb férfiakat a kormányzásból kizárni.”

„A harmadik elv végre: hogy az emberek egyenlők, rombolólag hat a politikai érettségre s a társadalom rendszeres haladására. Ezen egyenlőség nem igazságosság, az a szellemi nagyságnak ellapulása, eltörpülése, s a szabad kifejlődés legnagyobb akadálya.”

„A 18. század meggyőződése volt, hogy ez ember már természeténél fogva jó s hogy az emberi társadalomban a gonosz csak a rossz szervezés, hamis politikai elvek által hozott létre.”

Egy másik öntúlbecsülése az 1789-iki időszaknak emberi szellem mindenhatóságában való hit volt. Általános volt akkor a meggyőződés, hogy az ember önmagának s a világnak korlátlan ura, hogy hatalmában áll a társadalmat új alapokra fektetni, ha az tökéletlensége miatt szétbomlással fenyeget.

„Ha e büszke meggyőződéseket tévedéseknek mondom, ez azért történhetik, mert azon nagy kérdés, melylyel azok összefüggnek, előttem már rég meg van oldva. Én nem hiszek az ember eredeti jóságában, még kevésbé pedig annak korlátlan uralmában itt a földön. Az ember képes a jóra, de hajlandó a gonoszra; ő szabad, de egyszersmind meg is van kötve. — Az ember rendeltetése magas, természete még magasabb, de a függés már rendeltetésében fekszik s természete lázongásra hajlandó. Ha az ember e tekintetben csalódásokba ringatja magát, úgy megfélemledik állásáról a világegyetemben s istennek képzi magát. Ezen nagy tévedés befolyása alatt vezette félre a 1789-ki nemzedéket a forradalom s mérgezte meg a legjobb szándékok és legnemesebb remények tisztá forrásait.“

„Ha ma már hideg vérrel és politikai nyugalommal tekintjük ez eszméket, meg nem foghatjuk, hogyan találhattak egykor annyi helyeslésre, hogyan vergődhetek oly roppant hatalomra. A legegyszerűbb ész is belátja, hogy az emberek nem lehetnek mindnyájan egyenlők, s hogy, az ezen egyenlőségnek dacára azokat társadalmi egyenlőségre emelni törekvés csak a legmúltányosabb emberi jogoknak, a család és tulajdon megtagadása volna. A józan ész az eszmék e tévedését az első pillantásra fölismeri, s mégis mindig hatalmasak és rettenetesekek fognak azok maradni, mert az emberi szellem könnyen és örömezt ringatja magát csalódásokba, ha szenvedélyeinek kielégítéséről s az emberi főnhéjazásnak való hízalgestről van szó.

Ezek után Guizot az 1789-iki forradalom ijedelmeinek vizsgálására tér át. De miután éles megjegyzéseivel kegyetlen ítéletet mondott az abban szerepelt férfiak fölött, végre ismét magának e forradalomnak védelmezésére tér át, s azt ép annyira dicsóíti, mint azokat, kiket imént oly keserűen megrótt. Napoleon megjelenését a legnagyobb zavar és bomladozás közepe, midőn a zsarnokság és fejtelenség borzasztón csatáztak egymással, francziától várható dicsfényvel övezi Guizot, s nem tud e korszak megítélésében a történeti tárgyilagosság álláspontjára emelkedni.

Guizot bevezetését egy fölkiáltással végzi a politikai szabadsághoz, melynek uralma Franciaországban soha sem fog letűnni, dacára mindazon megszorításoknak, melyekkel ismételve megküzdeni kénytelen.

Philosophiai tanulmányok.

III.

A tapasztalás tanusítja, hogy érzékeinkkel a külvilágot veszszük észre, hogy ezen észrevett tárgyak fölött gondolkodunk, magunknak azokra vonatkozó nézeteket képezünk, melyekről azt tartjuk, hogy érvényesek és helyesek, azaz: bizonyos tárgyak felőli tudást foglalnak magukban, továbbá hogy azokat melyek a tárgyra nézve együvé tartoznak, vagy legalább együvé tartozni látszanak, külön, önálló egészekbe foglaljuk össze, melyeket mint általában a tudás egyes részeit különös tudományoknak nevezünk. Így nevezzük azon nézeteink összegét, melyekhez az égi testek mozgására vonatkozó észleléseink s gondolkodásunk folytán jutottunk, s melyekről gondoljuk, hogy helyesek és érvényesek, csillagászati tudományunknak. E mellett fölteszszük, hogy a szemlélésben, valamint azon módban, a mely szerint abból

gondolkodásunk nézeteit képez, bizonyos kényszerűség foglaltatik, melynek következtében nem állott hatalmunkban más szemléletekre szert tenni, mint a melyekre szert tettünk, sem pedig azokból más következtetéseket vonni, mint a melyeket valóban vontunk; t. i. érezzük, hogy mind a szemlélésre, mind az ebből gondolkodás által képezhető nézetekre nézve bizonyos módon meg vagyunk kötve. Azonban ezen kényszerűséget másról is felteszszük, úgy, hogy mindenki, a ki ugyanazon tényadatokat észrevette, gondolkodás útján szükségképen szinte azon nézetekhez jutott volna, a melyekhez mi jutottunk; s ezért, ha ezt netán mégis másképp találjuk, feljogosítva érezzük magunkat arra, hogy vele vitázzunk.

Az említett vitának nem volna semmi értelme, ha föltennők, hogy azon kényszerűség, melynél fogva bizonyos tapasztalásokból gondolkodás által bizonyos nézeteit képezünk, inkább minmagunkban, mint abban rejlenék, a mit gondolunk. Tekintsük csak azon számos eseteket, a melyekben azon mód, mely szerint bizonyos dolgokról való nézeteink keletkeztek, valódilag saját természetüktől függ, mindjárt belátjuk, hogy ezekre nézve a vita egészen fölösleges, mert soha sem fejezhető be. Ilyen esetnek van helye, midőn pl. bizonyos étkek íze fölött akarnánk vitázni, melyeket az egyik édeseknek, a másik keserűnek talál. Ezen esetben az étkek íze felőli nézetünk saját természetüktől, inyünk minőségétől függ, a mely különböző egyéneknél különböző lehet. Miután sohasem történhetik meg, hogy másnak az inye egyszersmind a mienk is legyen, és megfordítva, azért nem is gondolhatjuk, hogy ilyen vitát befejezhetnénk. Egy más hasonló eset fordul elő, midőn oly élénken ohajtjuk, hogy nézetünk helyes legyen, hogy tulajdonképen csak ezen óhajtás az, a mely készlet, hogy nézetünk mellett minden áron megmaradjunk. Itt sem gondolható a megoldás, mert ezen saját óhajtásunk soha sem lehet másé. Végre gyakran megtörténik, hogy nézeteink épen csak kedélyünk bizonyos hangulatából keletkeznek, melyek ismét a testi hajlamokkal, betegségekkel s hasonló körülményekkel függnek össze; így pl. a búskomor, májbeteg mindenben csak rosztat, a derült kedélyű mindenben jót lát, s ezek közt a vita lehetetlen, mert az egyiknek hangulata a másikétől lényegesen különbözik.

Ezen alapul azon számtalan különbség, a melyeket nézeteinkben a nem, születés, állapot, nemzetiség, nevelés, szóval a szokás idéz elő. Ha csupán csak ezektől függnénk, az emberek közti kölcsönös megértés soha sem volna eszközölhető. Mindenki már csak azért, mert ő ez, és nem más, bizonyos meghatározott nézetkörben fogogna, de nem igényelhetné, hogy más is bizonyos dolgokra nézve ugyanazon módon gondolkodjék, ugyanazon véleményt fogadja el, mint ő; azaz: ezen esetben minden véleményvita, s a meggyőződés közösségének követelése lehetetlen volna.

Az életben mindegyik követeli másoktól, hogy épen úgy gondolkodjék, mint ő. Tehát mindenki felteszi, hogy nem csak lehet, hanem szükségképen kell is ugyanazon módon gondolkodni mindazoknak, a kik ugyanazon tényleges észrevevésből indultak ki. E végett követeli, hogy valamint ő maga, úgy mindenki más is hangulatának, kedvez eszméinek, kívánságainak, szokásainak, előítéleteinek, sőt a mennyiben lehetséges, testi korlátoltságának minden befolyásától menten, szóval saját természetét megtagadva csak a

dolgot magát, vagyis azon tárgy természetét, a mely körül a vita foly, vegye tekintetbe. Ez által egyszersmind azt teszi föl, hogy ezen tárgy természete mindnyájukra nézve egy és ugyanaz, csak a vitatkozók természete különböző, és hogy ennél fogva ez utóbbit mellőzni, s a gondolt tárgy mindnyájukra nézve egyenlő sajátságait kell szemügyre venni, hogy a megoldás eszközöltessék, mely mindnyájukra nézve érvényes.

Ebből következik, hogy a gondolkodásnak ama kényszerűsége, mely mindnyájukra vonatkozik, nem az egyes gondolkodóknak természetén, hanem a gondoltak minőségén alapszik s ott keresendő. Az, a mit gondolunk, képezi gondolatainknak tartalmát. Az határozza meg, vajjon bizonyos gondolatainkat, melyeket együtt gondolunk, szabad vagy kell-e együtt gondolni. Az határozza meg tehát azt is, vajjon azon fogalmak, melyek nézeteink alkatrészeit teszik, érvényesek s helyesek-e, és vajjon azoknak összeköttetése is, úgy, a mint az bennünk létre jött, helyes és érvényes-e vagy sem.

Minden gondolataink két oldalról tekinthetők. A mennyiben azoknak tartalmát vesszük tekintetbe, annyiban fogalmak; de ha azokat csak mint lelki tüneményeket nézzük, azoknak keletkezését, okait, élénkségét, tartósságát, ismétlődését stb. vizsgáljuk, annyiban képzetek. A fogalmak helyesek vagy helytelenek, érvényesek vagy érvénytelenek, s ilyenek azoknak összeköttetése is; — a képzetek élénkek vagy gyöngék, gyakorlati vagy ritkák, tartósak vagy mulékonyak, közvetlenül a szemlélésből származottak, vagy csak közvetve több szemlélés összeköttetéséből s az e fölötti gondolkodásból keletkezettek stb.

A haladó gondolkodás kényszerűsége a fogalmak tartalmán alapszik. A helyes és érvényes fogalmak s azoknak helyes és érvényes összeköttetése tehát az, a mit kell gondolnunk, s a mi mindazokra, kik gondolkodás által tudásra akarnak szert tenni, egy és ugyanaz. Az egy közös tárgyra vonatkozó, helyes és érvényes fogalmaknak s azok helyes és érvényes összeköttetéseinek összege képezi ezen tárgy külön tudományának eszményét. Pl. Az égi testek mozgására vonatkozó minden helyes és érvényes fogalmaknak, s azok helyes és érvényes összeköttetéseinek összege képezi a csillagászati tudományak (eddig el nem ért) eszményét.

Az eddig mondottakból világos, mennyire van szükségünk útmutatásra, hogy meggyőződhesünk, vajjon fogalmaink helyesek és érvényesek-e s vajjon az összeköttetés, a melybe azokat foglaltuk, szinte helyes és érvényes-e, vagyis vajjon vélt tudásunk egyszersmind valóságos tudás-e; továbbá mennyire szükséges azon feltételek ismerete, melyektől az ilyen tudás általában, s egyes tárgyakra vonatkozólag a különös tudás, tehát a tudomány és az egyes tudományok létrehozása függ. Azon fogalmakra, mint ilyenekre vonatkozó, tehát bölcsészeti tudomány, mely ezen szükségnek megfelel, logikának, vagy gondolkodástannak neveztetik, ezt azonban nem úgy kell érteni, mintha a logikának, mint tudománynak ismerete nélkül helyes és érvényes fogalmak helyes és érvényes összeköttetésben nem jöhetnének létre. A tapasztalás épen az ellenkezőt mutatja, t. i. azt, hogy az emberek még mielőtt Aristoteles a logikát mint tudományt alkotta, már logikailag gondolkodtak, s a tudás majd minden terén sok helyes és érvényes fogalmat fejlesztettek. Ha a gondolkodást más befolyások nem zavar-

ják, s azt csak a tényadatoknak s az ezekből nyert helyes fogalmaknak tartalma vezérli, mindig önmagától is helyesen jár el, s helyes eredményekhez jut, de a nélkül, hogy tudná, mért jutott s mért kellett is azokhoz jutnia. Ennek ellenkezőjét elfogadni annyit tenne, mint állítani, hogy helyes és érvényes fogalmak helyesen és érvényesen összekötve, mégis helytelen és érvénytelen eredményt szülnék, azaz: egy s ugyanazon időben érvényes s egyszersmind érvénytelen fogalmak, a mi lehetetlen. Azonban minden esetre egészen más a helyes gondolkodásnak feltételeit csak önkénytelenül követni, és más azokat ismerni, sőt az erre vonatkozó fogalmakat egy rendszerbe összefoglalni s így azokból fogalmi tudományt alkotni és pedig, mint ezt a logika teszi.

Az oktatásügyi tanács.

A legközelebbi időnek tudomásunkra jutott eseményei s hírei közül alig van egy, mely képes volna hazánk míveltebb köreiben is oly figyelmet ébresztetni, mint a birodalmi közoktatási tanács életbeléptetése. Ez még 1860. október 20-án ígértetett meg Ő Felségének egyik legmagasabb kéziratában, melyben a következők is mondatnak:

„A vallás és közoktatási ministeriumnak közigazgatási ügyei az államministeriumra és az illető kancelláriákra bízottak, — egyuttal azonban egy közoktatási tanács fog alakíttatni, mely a tudományos és didaktikai tárgyakkal foglalkozni, és azokat képviselni fogja, és mind ministeri tanácsomnak, mind minden közigazgatási hatóságoknak e tekintetben segédkezet nyújtand.”

Ezen ígéret valóságát mutatja a hivatalos lapban közölt következő kinevezés:

Ő cs. kir. Apostoli Felsege f. évi jun. 15-én kelt legfelsőbb határozatával, az oktatásügyi tanács számára szabályzatnak legfelsőbb helybenhagyása után, az oktatásügyi tanács elnökévé, osztályfőnöki ranggal a thai lovag Hasner Lipót tudort, tanárt a prágai egyetemen legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott.

Főntartjuk magunknak ezen nagyfontosságú intézményről legközelebb tüzetesebben szólni, addig is kötelességünknek tartjuk a tanács szabályzatát t. olvasóinkkal közölni.

Legfelsőbb helybenhagyott szabályzat az oktatásügyi tanács számára.

1. §. Az oktatásügyi tanács az 1860. október 20-diki legfelsőbb kézirat tartalma szerint hivatva van a közoktatás tudományos, didaktikus feladványait mint önálló tanácskozó testület tárgyalni s képviselni, és a ministeriumnak, valamint az oktatás vezérletével megbízott közigazgatási központi hatóságoknak e tekintetben mint segéd-tanács szolgálni.

A ministerek és a központi hatóságok főnökei ennél fogva az alattuk álló tanintézetek minden tudományos és didaktikus ügyében az oktatásügyi tanácsot meghallgatandják.

2. §. Az oktatásügyi tanácskozások köréhez tartoznak, — a mennyiben tudományos, vagy didaktikus nézpontról van szó — névszerint:

a) Törvényjavaslatok és rendeletek.

b) Tanintézetek felállítása, átalakítása, elismerése és megszüntetése.

c) Az iskola-tanácsosok, igazgatók, magasabb tanintézeti tanárok és tanítók, az elemi főiskolák igazgatóinak kinevezése, áttétele, valamint a magántanítók megerősítése.

d) A használandó, valamint már használt iskola-könyvek megvizsgálása.

e) A vizsgáló bizottmányok felállítása s betöltése.

f) A tanintézetekkel egybekötött intézetek, u. m. könyvtárak, kabinetek, muzeumok stb. felállítása s tágasbitása, és az ezen intézeteket kezelő tisztviselők kinevezése.

Ezen ügyekben a magyar, erdélyi és horvát-szlavon kancelláriák annyiban veendik a segédtanácsot igénybe, a mennyiben ezen ügyek ezen központi hatóságok elhatározásának fenntartvák.

3. §. Az iskolatanácsosok, a vizsgáló bizottmányok igazgatói, a philologikus seminariumok, könyvtárak, muzeumok stb. végzései az oktatási tanácssal közlendők.

4. §. Mindezen tudományos és didaktikus ügyben egyszersmind a kezdeményezés is az oktatási tanácsot illeti.

5. §. Az oktatási tanács előterjesztései s javaslatai az illető minister vagy hatósági főnökhez nyújtandók be, kiknek jóváhagyása nélkül azok közzé nem tétethetnek.

Az oktatási tanács, akár elfogadtassék, módosítottassék, vagy visszautasítottassék határozata, az illető végzésről mindenestire fog értesítettetni.

6. §. Az oktatás ágainak különféleségéhez képest öt osztályra oszlik:

a) Egyetemek.

b) Gymnasiumok.

c) Magasb technikus tanintézetek, reál- és szakiskolák.

d) Művészeti akademiák és művészeti iskolák.

e) Népiskolák.

Más, itt világosan meg nem nevezett tanintézetek azon osztályhoz utasítottatnak, melylyel tárgyuknál fogva rokonok.

7. §. Az oktatási tanács öt osztálya közül az első, a négy fakultás szerint négy szakra oszlik.

Az evangelicus theologiai tanintézetek külön szak által képviseltetnek.

A második és harmadik osztály, mindenik egy szakot képez, melynek tagjai, összességükben, az azon tanintézetekhez tartozó oktatási terület főcsoportozatai mellett azok didaktikus oldalát is képviselik.

A negyedik és ötödik osztály, mindenik egy szakot képez. A tanintézetekkel összekapcsolt intézetek számára nem állittatik fel külön oktatási tanács, hanem az azokat illető ügyletek tárgyalása az oktatásügy azon szakát illeti, melyhez az oktatás-intézet utasítva van.

8. §. Az oktatási tanács egyes szakaihoz tartozó tagok részint olyanok, kik Bécsben, részint olyanok, kik a vidéken laknak.

9. §. A Bécsben lakó oktatási tanácsosok száma 33; ugyanis az első osztály négy szaka, valamint az evangelikus-theologiai intézetek számára — mindeniket különvéve három, a második és harmadik osztály számára, szintén mindeniket külön véve hat, a negyedik s ötödik részére épen ily három tag.

10. §. Az egyes országokban, Bécsen kívül, megfelelő számmal fognak az oktatási tanács tagjai kineveztetni.

Az ezek által önállólag, vagy az oktatásügyi ta-

nács által tett javaslatok az ezek által érintett szakokban fognak tárgyalatni.

Az oktatásügyi tanács külső tagjai fontos esetekben Bécsbe fognak hivatni tanácskozáásra.

11. §. Az oktatásügyi tanács minden osztálya önállólag tárgyalja a hozzá utasított ügyeket.

Több vagy valamennyi szakot illető ügyek tárgyalására az elnök felhívása folytán közös ülésre gyűlnek össze.

12. §. Az oktatásügyi tanács tagjaiul az egyes szakok számára oly férfiak hivatnak meg, kiknek szolgálati képessége, a tudomány vagy művészet terén, avagy kiknek didaktikus alapossága, vagy az egyes országok, nemzetek s a birodalom művelődési állapotának, ugyszintén részletes szükségeinek ismerete várni engedi, hogy a közoktatás terén ezen érdekeket képviselni fogják, és ezáltal magát a közoktatást is előmozdítandják.

13. §. Az oktatásügyi tanács tagjai három évre hivatnak meg.

A három év lefolyása után a Bécsben lakó tagok egy harmad része kilép. Ezek ismét kineveztetethetnek. Az oktatásügyi tanács külső tagjainak újbóli kinevezése iránt, három év után, alkalmoszerű módon történnendik gondoskodás. A kinevezést az elnök előterjesztésére a császár eszközli.

14. §. Minden szaknak van joga, hogy magát egyes esetekben szakférfiak által megerősítse, tartozzanak bár azok más osztályokhoz, vagy ne legyenek is az oktatásügyi tagjai. Ezen megerősítés iránt az elnök vagy egy tag tesz indítványt és a szak határoz.

A szakférfi választását az elnöknek kell jóváhagynia. A meghívott tag döntő szavazattal bír.

15. §. Az oktatásügyi tanács élén mint ennek vezetője az oktatásügyi tanács elnöke áll. Ezen államhivatalra a császár egy tudományos férfit nevezend ki.

16. §. Közös és szakülésekben ő elnököl. Akadályoztatása esetében az illető szaknak általa kijelölt tagja pótolja helyét. Az elnök hosszabb akadályoztatása esetében pedig az oktatásügyi tanács általa javaslatba hozott tagja fog helyettesítésével megbízatni.

17. §. Egyenlő szavazatoknál az elnök szavazata dönt; ő intézi az oktatásügyi tanács által benyújtott véleményezéseket, saját nézete kíséretében az illető ministerhez vagy központi hatósági elnökhöz.

18. §. Ezekből veszi át azon intézkedésekről a közleményeket is, melyek általuk oktatási ügyekben tétetnek.

19. §. Kizárólag az oktatásügyi tanács elnökének lesznek alárendelve az oktatási törvényekben jártas fogalmazó hivatalnokok, valamint a segéd- és szolgaszemélyzet is.

20. §. Az oktatásügyi tanács tagjainak működésök tartama alatt joguk van ezen czimmal élni; szolgálatukhoz mérve fognak díjaztatni. Az esetről-esetre meghívandó szakférfiaknak ugyanazon igényük van a díjra s utiköltségekre, mint az oktatásügyi tanács tagjainak.

Hazai irodalom.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

Ötödik közlemény.

44. „akkora, (az—kora) 1. Oly nagyságú, mint ... 2. Oly nagy koru, oly régi, oly messze.”

„Ezen szóban a kor első jelentése, úgy látszik,

eredetileg térre, a második időre vonatkozik. Vagyis amaz jelenti azon kört, térkört (érzéki kört), melyet bizonyos test elfoglal és csak utóbbi értelmében a szellemibb természetű idő kört; mint-hogy valószínű, hogy a kor nem egyéb, mint a kör fenhangú változata... Egyébiránt a térnagságra vonatkozó kor-ról azt is vélhetők, hogy a nagyot, magasat jelentő gör módosított alakja, miszerint akkora ember annyi volna mint: az vagy oly görú, azgora, aggora ember.“

Nem! Csak egy akkora van, mi nagysági minőséget jelent, de mutatva (akkora = azkora, az — mutató névmás) s azért is vocabulum medium, azaz illetőleg nagyot, illetőleg kicsit mond. Péld. akkora mint a falu tornya; akkora mintegy mákszem. Az időt is a nyelv térfoglalónak tekinti (v. ö. 18. jegyz.) hosszú, rövid, nagy és kis időről szólunk, sőt darab idő is van: tehát akkora mint nagyságmutató az időnek jelzője is lehet.

Ennyit az értelméről. Mi az etymológiája? Elemei ezek: az, mint már mondtam, mutatónévmás, és kora, a 3. személyű birtokraggal való kor (= idő) főnév.

Hogy e részeket csak hang szerint, de nem érték szerint ismerték a szótár írói, bizonyítja az, hogy (az időre vonatkozó) akkora annyi volna mint: oly görú. Ahány szótag annyi hiba.

Mit jelentett legeslegelőször kor, még nem tudom; de mint e melléknév eleme eredetileg idői jelentésű. A kor (= idő) fogalmával azonban párosul a nagyság fogalma is: mert észrevették, hogy a kicsiből nagygyá fejlődő csak idővel lesz azzá, s onnét van, hogy valamint öreg szó nagyot is jelent, péld. öreg könyv = nagy könyv, öregbiteni = nagyobbítani: úgy akkorát is, mely etymologiailag tulajdonkép csak azt mondja, hogy az a kora = annyi idős, az oly nagy fogalmának kifejezésére fordítjuk. Ugyanaz történetik koros szóval, mi annyit is jelenthet mint természetes. Mykeppen sem athat egy senghet (azaz singet, mi valamivel rövidebb egy rőfnél) hw koros votához. Gord. C. 401. Mátyás Flórián, Magy. Nyelvtud. II. 71.

Most még hátra van a 3. személyű birtokrag magyarázata.

Egy a magyarban nagy szerepet játszó, de eddig meg nem fejtett nyelvtüneményre kell itt figyelmeztetnem.

Valamint az embernek, úgy a nyelvnek is van a maga kisedkora. Ebben a szó- és mondat-kategoriák még fejletlenek ugyanazon szó egy mondatban főnév másban melléknév, itt melléknév, ott ige stb. lehet. Csak utóbb sikerült az analógiának, egy a nyelvben hatalmas tényezőnek, a korlátokat megszárdítani; de az előbbi ruganyosságnak nyomait látjuk, sőt mainap is nyelvünk egyik naiv oldalát képezi.

Ennek bizonyítására szolgáljanak a következő példák:

a) számár, ökör főnevek, de lehetnek melléknevek is, azért: számara b b, ökre b b. (Vadrózsák 336. lap.) V. ö. Riedl Magy. Gramm. 117. lap.

b) véd, tét, gondolom, hiszem, félsz, bujbe, lebuj, ehetnék, mint igék és mint főnevek szerepelnek, péld. csak úgy gondolomra, abban a hiszemben, ehetnékem van. Ejnye hát hol járhat most ez a félsz benne? Arany, Toldi (Pest, 1858.)

66. lap. stb. stb. szabad melléknév is, ige is, azért: szabadjon.

d) Nem csak egyes szó, hanem egész mondat is lehet főnévvé:

A hol ki nem telik az úri vendégség,
Annak utitárs a nincsen elégség.

Vadrózsák 45.

A sok adó, a sok fizess. Vadr. 340.

Idevaló sok tulajdonév. A főthi ember szölejének egyikét Halesz-nak*), másikat Muszáj-nak nevezte el. Halesz t. i. ha lesz szülő, a másik pedig onnan vette nevét, hogy erdőt muszáj volt ott kivágni. Így beszéli a főthi nép. Erdélyben a többi közt Lába viszi-nek (-nak?) és Jobbsincs-nek (-nak?) gunyolnak valakit, kutyáikat pedig Kivagy, Mittátsz, Mirássz, Mitvisz, és Lásski-nak hívják (Vadrózsák 388. 389. 391. lap.) A b) pont is idevaló, mivel a határozó módú ige magára már teljes mondat.

e) Egész mondat melléknév gyanánt állhat: magváló szilva, szárnyaszegett madár, mihaszna ember, a süttöttem kenyér akkora ember, afféle, efféle dolog, istenadta kis barnája, stb. stb.

f) Egész mondat igehatározóvá lesz:

Péld. mihaszna, mi tökéletes mondat, s a mint e) pont alatt láttuk, melléknév is lehet, igehatározó gyanánt, is tűnik föl.

Mihaszna arczád piross.

Vadrózsák 51. v. ö. 240. 428.

Mihaszna szívom aetherét
Éltem szép tavaszának? Berzsenyi 103.

Úgyhiszem e példákából, miket még nagyobb számmal lehetne fölhozni, eléggé kiviláglik állításomnak helyessége.

45. alít = vél, gondol, sejt. A szótár szerint „régies“; de él most is a székelyeknél.

Martonfalvi jó legényök,
Mürajtunk ti most neveltök;
De a kölesönt megkapjátok,
Mikö nem is alittjátok (=alittjátok) Vadrózsák 93. lap.

Nemesalitsa = kevésbe veszi. Vadr. 491. lap.

46. alól. „Értelme — a szótár szerint — onnan, azon helyről, tájról, mely bizonyos testnek alját, alapját fenekét teszi vagy illetőleg mögötte áll.“

Még van egy értelme: unten hindurch.

Feleségöm, kéncsöm, eresz bé ingömöt,
A városba jártam, piros csidmát hoztam;
Ő is béereszté az ő édös urát,
A jobb hóna alól kibocsátá Gyurkát.

Vadrózsák 9. sz.

47. Apahída helyett olv. A pahída, (rövid i-vel.)

48. arslány = oroszlány. „Ujabb időben használtatik férfi keresztnévnek is, mint Leo fordítása.“

Ki van felejtve a cikkből, hogy mint a francia ember a lion szót, Stutzer értelmében is használják. Ponori Thewrewk Emil.

Latin nyelvtanom ügyében.

„Ezen (azon) töváltozás, melyről szerző a 115. §-ban beszél, nem csak helytelen, hanem a tanulóra nézve bizonyosan zavart okozó is (Lásd erről: Goebel, Zeitschrift f. öster. Gymn. 1856).“ Ez teljes elferdítés,

*) Tápio-Szelén szinte a szölöt Halesz-nak nevezik, A szerk.

mert a nyelvtanban (115. §.) nem töváltozásról van szó, hanem, a mint a felírás is mutatja „igeragozás-változtatás“-ról. Mily felületes megtekintés után törhetett pálczát bíráló ezen igeragozás-változtatáson, kitetszik először abból, hogy a felírást sem olvasta el becsületesen; másodsor, hogy a fentebb citált két helyhez, hol venio előjön, ezen harmadikat nem adja; tehát észre sem vevé, hogy ott van: pedig kár, mert könnyen lehet, hogy „venio“-ra nézve épen e harmadik helyen igazodott volna el. — A semmi fölött való pálczatörésre bírálót következő körülmény vezette: A Vanicek grammatikájáról beküldött Goebel a „Zeitschrift“ szerkesztőjének egy bírálatot; Bonitz, ámbár a szóban levő grammatikát megbirálás végett Lange-nak már átadta volt, közli a cikket az említett év-folyam utolsó füzetében. Ezen a tudomány mélyébe be nem ható felületes recenziót¹⁾ vevé bíráló alapul, melyben ez áll: Darin (in der Eintheilung: Verben mit veränderter Stamme) aber irrt er und verwirrt er, dass er da eine Veränderung des Stammes annimmt, wo wahrlich keine ist.“ Ezt csaknem szóról szóra lefordítván azt gondolja bíráló, hogy ha a Vanicek nyelvtanára illet Goebel megjegyzése ergo a Szénássyéra is illik. De nagyon téved, mert Szénássy épen itt egy árva szót sem vett által Vanicektől.¹⁾ Venio-t is azért szeretné bíráló a fiival az i-tők közé soroztatni, mert Goebel is oda sorozza azt. Ha azonban Goebel-t most kérdeznénk, hiszi-e még azt, erősen hiszszem, hogy így felelne: Tunc fuit illud. — A 89. §. végére tett megjegyzés helyes: a kéziratban is így van az még maig is: . . . de a jelentőmód jelenidejében, . . . hogy lón ebből aztán: „de a jelentőmódban“ csak az tudhatja, kinek ügyetlen szedővel volt valaha dolga. — „89. §-ban amavi, delevi stb. alakot szerző multidói tőnek tartja. De hiszem ez már a perfectum maga, melynek töve (talán: tője) amav-, delev- stb.“ Erre mi jelenleg rövidebben nem felelhetünk, mint hogy ha a multidó személyragait adjuk:²⁾ Sing. 1. (m), 2. s t i, 3. t; Plur. 1. m u s. 2. s t i s. 3. r u n t. Tegyük most már ezeket a ragokat amav- és delev tők után, megfoglalni látni, hogy amav-, delev- semmivel sem különb tő a fentebbi hort, bell, civ, r (res)-nél. „94. §-ban szerző amavi perfectumot ama- és fui-ból származtatja és így a perfectum többi személyeit is; hogy van tehát az, hogy a többes-számi harmadik személyt ugyanitt nem fuerunt-ból, hanem sunt-ból származtatja?“ Így van:

¹⁾ Erről a recensioról Vanicek előbeszédében (1858) említést se tesz, nem hogy köszönetet mondana érte: ellenben legmélyebb köszönetét fejezi ki Lange-nak nyelvtana megbirálásáért: „Nächst Curtius hat die vorliegende Formenlehre unstrittig dem H. Prof. Dr. Lange am meisten zu verdanken.“ Ezt kellett volna bírálónak szemügyre venni!

²⁾ Ezzel nem azt akarom mondani, mintha már az én osztályozásom ellen semmit se lehetne felhozni, sőt inkább magam vallom és vallottam azt ki nem elégitőnek; de nem azért, miért bíráló gondolja, hanem azért, mert már maga az a 4 igeragozás, 5 névragozás tudománytalanság; tudományos szempontból tekintve valamint ige, úgy névragozás is csak egy lehet. Ha már úgy adhattam volna a mint hiszem és vallom, hogy lennie kellene, minden „igeragozás-változtatás“ fölöslegessé vált volna. De más oldalról követni valónak hívém Lange eme tanácsát: „Man lasse das System der vier Conjugationen, in dem selbst die wissenschaftlich allerdings gleichgiltige Reihenfolge keineswegs practisch gleichgiltig ist, unangestastet und begnüge sich das, was innerhalb der einzelnen Conjugationsarten unwissenschaftlich und unpractisch ist, im Einzelnen zu verbessern (Zeitschr. 1857. I. 141).“

ama(f)ui, ama(f)uisti, ama(f)uit; ama(f)uimus, ama(f)uistis, ama(f)uerunt = ama(f)uesunt. Hogy ez így van, nyilván való Bopp összehasonlító nyelvtana eme szavaiból: „In der 3-ten P. pl. steht das lat. dixērunt augenscheinlich dem skr. und griechischem ádiksan *ἔδειξαν* gegenüber. Es leidet kaum einen Zweifel, dass das r aus s hervorgegangen sei, und dass also in dic-ērunt für dic-sē-sunt (wie eram, ero, für esam, eso) das Hülfverbum zweimal, oder reduplicirt enthalten (553. §. Többet erről tán az 557. s a következő §-okban). Venio nunc ad fortissimum virum (errorem): „Ugyanezen §-okban, folytatja bíráló úr, egy pár sorral alább ezeket olvassuk: Az oly igetők pedig, melyeknek belőnhangzójuk hosszú, a multban si képzőt vesznek föl: repo, repsi, de az n d-n végződő tők csak i-t: mando, mandi. Hát nem mondanak ellent ezen szabálynak következő perfectumok: cūdi, ici fūdi, fidi lambi, verti, stridi, stb.?!“ — Nem bizony, sőt az sül ki belőlök, hogy bíráló úr nagyon is hebehurgyán járt el dolgában. Tessék megnézni a 88. lapon a második kivételt, s megtalálja ezeket: cūdo, strido, verto; a 84. lapon ismét mint kivétel ott áll: ico; nem különben a 83. lapon lambo teszi a második kivételt. A más két igével (fūdi, fidi) úgy járt bíráló, mint fentebb a ,vatum, juvenum‘ genitívusokkal. Tessék megnézni a 122. §-t és meggyőződhetik, hogy (f u n d o) belőnhangzójuk rövid (fud) mely csak a perfectumban lett hosszuvá; ebben pedig f i n d o, még a perfectumban is rövid az őnhangzó, mert kettőzet veszett ki belőle, tehát annyi mint: fefidi (Lásd Nyelvtanom 126. §-át). Ezen a jókora botlásan annyival inkább megütözködni, mivel a fentebb bíráló úr által idezett Kritzh-Bergerféle nyelvtan is úgy tanítja azt (80. §. verba muta, 139. lap). — Ugyanitt a 71. l. a folyékonyhangú tőkre nézve föllállított szabálynak ellenmond p. o. premo, pressum.“ Persze, hogy ellenmond, de fel is van ám hozva, mint olyan a 142. §-ban, hol még a fentebbiek is ujjolag felhozhatnak, csak hogy bíráló úr azokat itt sem vevé észre.

Ezek volnának a főbb hibák, melyeket bíráló úr felhoz, milyenek lehetnek azok „a kisebb fontosságú hibák“ az olvasó képzelheti.

A latin szöveggel meg nem elégedve a magyar kitételeket is megtámadja bíráló úr. Ezekből legyen elég egyet felhozni: a foglaló mód és kötőző helyett bíráló véleménye szerint jobb és célszerűbb lett volna a rövidebb: kötmód és kötszót használni. Itt elfeledé azonban, hogy ezek helyett: olvasókönyv, hálószoza, jövőidő stb. egy magyar sem mondta még eddig ezeket: olvaskönyv, hálsozoza, jövőidő stb. Hogy lehetne hát e helyett kötőző, kötszót mondani?

A fentebbiek, úgy hiszem, lelegendők arra, hogy a „Kalauz“ tisztelt olvasói az említett bírálatba becsúsztott részint félreértések, részint elhamarkodásokra nézve eligazodjanak. A miközben azt a tanúságot is találhatják, hogy bizony könnyebb hibát lelteni, mint bebizonyítani; pedig a kritikának, a mennyiben a hibákkal van dolga, nem amaz t. i. hibalelés, hanem emez t. i. a hibák bebizonyítása lehet feladata. Ez vala azon fontos ok, mely engem arra birt, hogy a „Kalauz“-nak, mint ex professo kritikai lapnak érdekében ezen megjegyzéseimmel felszólaljak.

Pest, jun. 15-én 1863.

Szénássy Sándor.

Külföldi irodalom.

Növénytan.

Index Equisetorum omnium auctore Dr. J. Milde. Wien 1863. 12 l. 8r. A zsurlók monographiáján dolgozandó, a híres boroszlói fűvész közlé velünk az eddig ismeretlen zsurlók számát; ez az egész világon csak 190 fajjal van képviselve, melyek közül 25. alnemet képez.

„*Prodromus sistematicus naturalis regni vegetabilis sive enumeratio contracta ordinum, generum, specierumque plantarum huiusque cognitarum, iuxta methodi naturalis normam digesta editore et pro parte auctore, Alphonso de Candolle. Pars XV. Sectio posterior. Fase I.*“ Paris Victor Masson 1862. 8 r. 1824. kezdé a híres A. P. de Candolle a *Prodromus* kiadását, miután belátá, hogy sistema plantarumját be nem végezheti; azóta majdnem 40 év mult és mi a dicotyledonák végét nemsokára értük el; az előttünk fekvő kötet már a fű-tejnémeleknek leírását kezdi és a majdnem háromezres tartalmú kötet az egyetlen *Euphorbia* nemmel teli, a munkaszerint 723 faj fűtej jön elő az egész világon, a munka eme részét a genfi senator Roissier Edmund a spanyol és keleti virány fáradhatlan ismertetője. A *Prodromus* eme füzete ára 4 vagy 6 franc (a könyvárúsor árát kivakarta). Az eddig megjelent 14 köteté 200 franc minden esetre csekély ár egy ilyen könyvtárt pótló munkáért. Érdeemes volna talán a munka terjedelmes ismertetése is.

Führer in's Reich der deutschen Pflanzen eine leichtverständliche Anweisung die in Deutschland wild wachsenden und häufig angebauten Gefäßpflanzen schnell und sicher zu bestimmen. Von Dr. Moritz Willkomm. Mit 7 lith. und über 600 Holzschnitten. Erster Halbband. Leipzig Herrm. Mendelssohn 1862. 282 l. 8° Miután szerző a szükséges növényteni ismereteket előrebocsátotta, adja a németországi növények leírását saját rendszerével és az analyticus mód szerint, minden kétes vagy nehezen ismerhető nemnek analysise igen sikerülten van rajzolva, miután az egész Koch florájának területét tartalmazza, nálunk is jól használható leend, ajánljuk különösen hazai tanáraink figyelmében, reméljük, hogy inkább segít bajukon mint Lorinser és a hasonló könyvárúsi speculatiók.

„*Flora*“ *Regensburger botanische Zeitung.* Eme legrégebbi növényteni folyóirat mely majdnem 30 évig maga volt és tehát a legfontosabb értekezéseket vagy eredetiben bírja, vagy kivonatba hozta, ajánlja az eddig megjelent 51 évfolyamait 20 ezüst tallérért, minden egyes kötet egyenként is kapható 1 tallérért, csak a három utolsó kötet közül egyegy 2 tallérba kerülend. A *Flora* előfizetési díja 4 tallér. Ajánljuk az egész valóban igen olcsó series megszerzését hazai közintézeteknek. Kanitz A.

Egy külföldi tudós levele.

Megyőződve lévén arról, hogy a tudomány nem egy vagy más nemzetnek, hanem az egész emberiségnek birtoka, őszinte örömmel vesszük tudomásul mind-

azon jelenségeket, melyek oda mutatnak, hogy hazai írónk és tudósaink a külföld tudományos mozzanatait figyelemmel kísérik, és hogy viszont saját tudományos irodalmunk termékei is a külföldön kellő méltánylásban részesülnek. Ilyen jelenségek közé tatózik a következő levél is, melyet Némethon jelenlegi legelső Homeristája, Dr. A. Meis, lapunk egyik buzgó munkatársához, Ponori Thevrek Emilhez intézett, s melyet a fönnemlitett oknál fogva itt is közölni célszerűnek tartottunk:

Mélyen tisztelt collega úr!

Mühlhausen, 1863. jun. 13.

Az irodalmi élet örömei közé tartozik, hogy sokszor egy velünk ugyanazon úton törekvő egész váratlanul megküldi a távolból szeretetének levélsorait, mikben egy komoly törekvés iránti részvétét nemes érzülettel helyeslőleg nyilvánítja.

Ily örömet szerzett nekem kegyednek martius 8-ról szóló, kellemesen megható levelével elküldött beces ajándéka. Azon napok óta azonban nagyon szorongatta keblem, hogy hála-vallomásom kötelessége mindig elhalasztott, jöllehet legöregebb lányom, ha azt a csinos könyvecskét íróasztalomon meglátta, mindannyiszor azt kérdé tőlem, irtam-e már Ponori úrnak. Engem azonban a múlt hónapokban különféle munka szorított, mi szándékomat meggátolta; mindekelőtt jubilaem megülésére való nagyszerű készülétek, melyre a többi közt collegáim kérelmére az ide mellékelt görög költeményt is kellett megírnom. Ahoz járult tanóráim szaporítása, minthogy nemrég egy collegám innét elment, végre *Odyssea*-kiadásom utolsó holdnegyedének átdolgozása, melyet a lipsei könyvkiadó-hivatal a legsürgetőbb kedvességgel kért tőlem május végére. Mind ezen munkákat pedig be kellett fejeznem, hogy azután egy zavartalan kedélynek teljes részvétével szives kötelességemet teljesíthessem.

Ezen időpont most megérkezett. Jöllehet hogy három hónap óta nagyon sok correspondentia-tartozásokba süllyedtem, miket most tisztáznom kell: mindamellett mégis kiválóan kellemes kötelességem, mindenek előtt kegyednek legforróbb hálámat nyilvánítani azon jó indulatának bizonyításáért, melyet könyv és levél által irányomban tanusított. Ugyanaz annál bensőbbben örvendeztetett meg, minél inkább láthattam kiadásának kezdetéből (érti Thevrek *Íliás*ának I. füzetét), hogy alapos tanulmányokat tett, s az illető irodalmat teljesen ismeri. Az özszesz Homerikusokra nézve lelkesítő egy gondolat az, hogy ezentúl a magyar nemzeti nyelvben is egy az *Iliász*hoz való talpraesett commentar fog létezni. De fájdalom, annak mélyebb átvizsgálásához hiányzik nekem a szükséges kules. Angol-Francia-Dánországbeli küldeményeket megtudtam olvasni és érteni, de a magyar nyelvről, legnagyobb sajnálattal bevallom, még sejtlem sincs. Azért e tekintetben is érzem a német költő szavának valóságát: Des Lebens ungemischte Freude ward keinem Sterblichen zu Theil. Nagy vigasztalásomra szolgál azonban barátságos levelének ezen nyilatkozata: Azon esetre ha... jegyzeteim iránt némi fölvilágosítást kívánna, kívánságát legkedvesebben fogom teljesíteni. Ezzel sürgetve kérem tisztelt uraságodat, teljesítse e szives ajánlatát, a mint ideje van s kedve tartja.

Legelőször is kívánnám az első két vershez való commentart, azaz csak látni a magyarnak

szoros fordítását, hogy mindenekelőtt fogalmam legyen a nyelvről, azután még a zárjelközé tett jegyzeteknek néhányát, melyeket saját belátása szerint választhat. Közleményei rám nézve igen-igen érdekesek lesznek, mivel most az Ilias első énekei kidolgozásával foglalkozom.

Végre kérem, küldené meg photographiáját a Homerusok arcképeiből álló albumom számára, a kikkel levelezek, s kérem egyszersmind, adna jövő levélre magyar bélyeget, mivel azáltal gyermekeimnek, kiknek bélyegyűjteményük van, igen nagy örömet szerez.

Az ide mellékeltem legyen szives *αυτίδωρον* gyanánt fogadni, s legyen meggyőződve, hogy baráti üdvözléssel vagyok

kegyed szives tisztelője
Ameis.

Vegyes közlések.

Növénytani muzeum Kew-ben London mellett. A mint Angliában minden óriási mérveket ölt magára, úgy tapasztaljuk ott ugyanezen jelenséget azon intézeteknél is, melyek a tudomány egyik vagy másik ágának szolgálatára vannak szentelve. Így van ott a gyakorlati geológiának palotája, melyet Murchison alapított; ilyen azon palota, melyben a föld legterjedelmesebb herbariuma van föllállítva; ilyen a kew-i növénytani muzeum is. Ennek alapítói Hooker Vilmos, korunk legjelesebb fűvészeinek egyike s az összes növénytani intézetek igazgatója s nem kevésbé jeles fia, az egész föld kerekiségén otthonos Hooker József, czélul tüzték ki maguknak, az összes növényvilág szemléleti módon való előállítását. Törekvéseiket mindeddig páratlan siker koronázta. Két terjedelmes, most már egészen megtelt épületben a családok szerint rendezett egész növényzet képviselve van, mi mellett különös gond épen azon példányokra fordított, melyeket a herbarium nem foglalhat magában. Egész növényeket, törzseket, virágokat és gyümölcsöket találunk itt, nagyobb részt üvegszekrényekben, melyek kifejlődésének minden állapotait részletes képek ismertetik meg. A növények elterjedése a földön, családok és fajok szerint kidolgozott külön térképek által tétetik szemlélhetővé. Érdekes adalék az egyes növényekhez a belőlük nyert műtermékek egy egy példánya, a mint azokat ilyenek készítésére az őslakók s a legmiveltebb nemzetek fölhasználták. Így a leggyyszerűbb és legfényűzőbb készítményeket fából, mohokból stb. látjuk egymásmellett. Ott találjuk a festékek, gyapotok, viasz mindenféle gyümölcsök, thea, theaszerek, gyógyszerárúk, minden országok mérgei, dohányjai stb. legnagyobb szerű gyűjteményét. A tápszerek közt ott van az újseelandiak nagy ehető gombája (mylitta australis). Az érdekesebb növények közül csak a rhizanteákat s a csodálatos bolax glabriát akarjuk fölemlíteni, a Falkland szigetek e négy lábnyi átmérőjű szerves tömegét, stb. stb. De ki győzné elszámolni csak azon különösségeket is, melyek e muzeum legkitünőbb díszét képezik!

(Göppert után.)

Tartalom: Guizot legújabb munkája. — Philosophiai tanulmányok. — Oktatásügyi tanács. — Hazai irodalom: Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek. A Szénási-féle latin nyelvtan ügyében. — Külföldi irodalom. — Egy külföldi tudós levele. — Vegyes közlések. — Apróságok. — Hibaigazítás.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Riedl Szende.**

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-uteza 18. sz.

Az orosz birodalom népessége. A Schnitzler „Empire des Tsars“-ában közlött 1860-dik évi népszámlálás eredménye szerint az orosz birodalom népessége, a lengyel királyság és Finnland nagyhercegségén kívül, 68,931,728 főre ment, mely közül körülbelül 56 millió a szláv, 2 $\frac{1}{2}$ millió a finn és 4 millió a török-tatár néptörzsökhez tartozott. Vallásra nézve, a raszkolnikokat bezárólag, van 60 millió görög-kathol., 2,750,000 római kath., 1,200,000 lutheránus, 30,000 kálvinista (református), 3 millió muhammedán, 1,200,000 izraelita; azonkívül úrmény, herrnhuter, buddhista stb.

A lengyel királyságnak 1859-ben 4,764,446 lélekre rúgó lakossága volt, s ezek közül 3,657,142 róm. kath. 599,875 izraelita, 274,707 lutheránus, 215,967 görög-egyesült vallású 4856 görög nem egyesült, 4244 óhitű, 4189 kálvinista, 1581 Mennorita, 1451 herrnhuter, 306 muhammedán, és 128 cigány. Finnland nagyhercegségének 1856-ban 1,628,019 lakosa, kik 47,150 görög-katholikust kivéve, mindnyájan lutheránusok; származásra nézve volt 1,400,000 finn, 185,000 svéd és 40,000 szláv. A fővárosok közül Pétervárnak 530,000, Moszkvának 386,000, és Varsónak 162,000 lakosa volt; ezeken kívül csak Odessa, Riga, Tula és Vilna városok bírtak az 50,000-et meghaladó lakossággal és 26 város 20—50,000-nyivel.

Apróságok.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 9-ik nagygyűlése az idén Pesten fog megtartatni. — A gyűlés megtartásának idejét az előleges értekezleti választmány szeptember második felére tűzte ki. A beiratások 19-, 20- és 21-kén történnek, a közülések pedig azután a következő napokban fognak megtartatni.

Megjelent: **Magyarország oknyomozott története.** A legjelesebb bel- és külföldi történészek nyomain előadva Bosko Lajos, a pesti kir. főgymnasium történelem-tanára által, 1. füzet. Pest, 1863.

Miután ezen munka — mint látjuk — tudományos akar lenni, irodalmunk érdekében felszólítjuk az illető hazai szakférfiakat, hogy azt figyelmökre méltatni, s netalán észrevételeiket a „Kalauz“ szerkesztőségének beküldjeni sziveskedjenek.

Sajtóhiba-igazítás.

Lapunk múlt számában elnézésből néhány értelemzavaró sajtóhiba csúszott be Szénássy Sándor úr „Latin nyelvtanom ügyében“ című czikkébe, melyet a következőleg kérünk kiigazítani: 54. lap. 31 sor e helyett *χώρας, ἴλας*, olv.: *χώρας, ἴλας*; 55. lap, 3. és 19. sor első rovat, e helyett: *volnerum*, olv.: *voluerum*; 30. sor e helyett: *többsesi*, olv.: *töbéli*; 18 sor, e helyett: *Norios*, olv.: *Noricos*; 5. sor, második rovat, e helyett: *quis* olv.: *qui*; 29 sor, e helyett: *veneto*, olv.: *venero*.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden vasárnap.)

Szerkesztőség és Kiadó-Hivatal: (Nagyhid-uteza, redoute-épület) hová az előfizetési pénzek valamint a lap szellemi és anyagi részét illető minden küldemények intézendők. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

Előfizetési ár: Julius—septemb. folyamra 2 frt 50 kr. — Julius—decemberi folyamra 5 frt. — Május—decemberi folyamra 6 frt. — Egyes számnak ára 20 kr.

9. szám.

Pest, 1863.

Julius 5.

Azon t. előfizetőinket, kiknek előfizetés idejük a múlt hó végével lejár, ennek mielőbbi megújítására kérjük.

Előfizetési föltételek:

Julius—septemberi negyedévre . . . 2 ft. 50 kr.

Julius—decemberi félévre . . . 5 „ — „

az egész május—dec. folyamra . . . 6 „ — „

Az előfizetési pénzek a „KALAUZ“ szerkesztőségéhez (nagyhid-úteza redoute-épület) intézendők.

A „KALAUZ“ szerkesztősége.

Amerika és Magyarország.

Míg az ember csak saját háza ablakáról nézi a világot, míg ebből többet nem ismer, mint a mennyit tán szülőhelyének szűk határai körülöveznek, addig állapotjával, körülményeivel — legyenek azok bármily kisszerűek — megelégszik; — a falu legcsinosabb háza ő előtte a világ legszebb lakhelyét, a falu tornya a világ legnagyobb épületét képezi. Csak midőn alkalma van tapasztalni, hogy szülőföldjén túl is van élet, és pedig sokkal nagyobb szerű élet; hogy másutt is emberek laknak, kiknek életviszonyai egy vagy más tekintetben mindent túlhaladnak, a mit addig ismert volt, — akkor mindenféle addig nem érzett vágyak kezdik nyugtalanítani keblét, s többé vagy kevésbé elégedetlenné lesz. Ez természetünk egyik fő saját-sága. Mióta az ember az ismeret, a tudás fájának gyümölcsét megízlelte, azóta elveszett reá nézve a békeség, az elégedettség paradicsoma. Így áll a dolog egész nemzetekkel is. Míg a magyar ember saját honán kívül egyebet nem ismer, addig az ország fővárosát Pestet, a haladás és nagyszerűség netovábbjának tekintti, a magyar irodalmat legelsőnek, a haza minden intézményeit a legtökéletesebbeknek tartja. Csak midőn a mívelt külföldre rándulván, az ottani minden tekintetben fejlettebb miveltségi állapotokkal megismerkedik, csak akkor látja be azon mondatnak alaptalanságát, mely szerint: extra Hungariam non est vita. A ki az anyagi és szellemi jóllét azon magasabb fokait saját

szemeivel látta, a melyeket Európa vagy Amerika fővárosai az élet legkülönbözőbb irányaiában képesek felmutatni, okvetetlenül elkeseredik, midőn saját házájára vissza-visszagondol. Ezen elkeseredés, ezen elégedetlenség, mely a külföldi fejlettebb miveltségi viszonyok látásán keblünket eltölti, a nemzetre nemcsak nem káros, de hasznos, sőt bizton állíthatjuk — szükséges is. Gondoljuk meg, hogy az emberi életben általában az elégedetlenség képezi a haladás fő-rúgó-ját, alapját. A ki saját körülményeivel megelégszik, az nem talál okot más, jobb körülmények után törekedni. Ha Bessenyei, ha Kazinczy megelégedtek volna azon irodalommal, a melyet találtak, vajjon hol látnók ma nemzeti életünk ezen kincsét? Ha Széchenyi megelégszik azon szellemi és anyagi viszonyokkal, a melyek egy félszázad előtt Magyarországon uralkodtak, vajjon nem volnánk-e mainap még egynehány századdal hátrább a többi mívelt nemzeteknél, mint a mennyivel most vagyunk?

Ezen és hasonló gondolatokat ébresztette bennünk az előttünk fekvő könyv, melynek címe: *A merikai utam*. Kivonatok 1862-ki naplóból. Gróf Károlyi Gyula utitársamnak ajánlva. Pest, nyomtatott Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál. 1863. A munka szerzője gr. Széchenyi Béla.

Nem lehet szándékunk ezen munka részletesebb taglalásába bocsátkoznunk, melyről a szerző maga be vallja, hogy az nem akar más lenni, mint a két hónap alatt látottak, hallottak s tapasztaltak természetes és sugalta elbeszélése s melyről kívánja, hogy „az olvasó neki egyéb becseset ne tulajdonítson, egy egyéni — tán sokak által nem osztott — nézetnél.“ — A mi bennünket illet, mi nem tartozunk ezen sokak közé, sőt őszintén be valljuk, hogy abból, a mit a gróf a távol világrészben látott, tapasztalt, s a magyar olvasó közönséggel is közölni sziveskedett, sokat tanultunk, s hiszszük, hogy ezen véleményünket mind azok fogják osztani, a kiknek az öndicsőítés s önámítás káros voltáról meggyőződhetni annyi alkalmuk volt, mint nekünk; a kik tudják, hogy a baj elhallgatása nem egyszerűs mind annak orvoslása; hogy álladalmi viszonyaink mikénti alakulása nagyobbérett szinte csak miveltségi állapotaink fejlődésétől tettemzetik fel s hogy beleröng, szellemi haladásunkat semmi sem gátolhatja annyira, mint az önismeret hiányossága s az önámítás.

Ezen meggyőződésből indulhatott ki a gróf, midőn „a két hónap alatt látottakat s tapasztaltakat“ igen érdeklő modorban előadván, Buda-Pestre vet egy futólagos pillantást, s a következő, minden hazafi által eléggé nem méltányolható kifakadásokra tör ki:

„Nem akarom ezúttal Magyarország hátramaradt állapotait elősorolni, csak is Buda-Pestet, országunk szívét kívánom közelebb szemügyre venni, kiemelve fővárosunkban azt, a mi megváltoztató, s egyszerűsmind azt, a mi hiányzik s életbeléptetendő.

Vannak, kik minduntalan hazánk boldogtalan politikai viszonyait tolják előtérbe és mindenért ezeket okozzák — leginkább akkor, midőn kis áldozatról van szó, — kik inkább a réginél, a semmittevésnél óhajtanak maradni. Ne higyen ezeknek a nemzet. Politikai bonyodalmaink nehezíthetik, de semmikép sem akaszthatják meg hazánk anyagi fejlődését. Ez a tér, melyen a hon minden gyermeke minden időben sikerrel működhetik.

Csak az újabb idő kinövése, hogy nálunk bármibe is mindig politikát vegyitenek, úgy annyira, hogy ez még a hordárokra és a régi targonczásokra is kiterjed — ezeket is vagy a felirati vagy a határozati párthoz akarják csatolni. *) Még egy más nagy hiba igen gyakori, s ezt lapirodalmunk vajmi sokszor pártolja, hogy t. i. minden kereskedelmi vagy bármi más vállalatban, hol a tisztá merő nyereség a főczél, mindig és minduntalan az aláírók hazafiságára hivatkoznak. Nyereség meg hazafiság két külön dolog; e kettő azonban, ha a vállalat sikerült, ugyis egygyé válik, mert az egyes polgárok nyeresége az egész haza javára fordul. De a mig nálunk valamely vállalat

*) Ha nem ijesztenők el az angol tőkepenzeseket a hálátlan politikai körülmények szünetlen pengetésével, már nem egy szánta volna rá magát, hogy a Cityben hijában heverő tőkéket (melyeket az Egyesült-államokból visszavontak) nálunk befektesse; de mi magunk riasztjuk el őket. Pedig mily kedvező pillanat volna ez, ha fel akarnók használni. Egy angol közmondás szerint: „it is an ill wind that blows no one any good;“ az amerikai háború Magyarországra nézve e tekintetnél fogva előnyös, és bármeunyre sajnáljuk azon ország zavarait, óhajtanunk kellene, hogy 30 éves háború kerekedjék belőlök.

latra a résztvevők csak is hazafiságból irnak alá, nehezen fog valami sikerülni, mert a hideg számító rész közönségesen nem ir alá, pedig épen ez biztositáná leginkább a vállalat sikerét, oly egyénekből állván, kik pénzüket után járnak, nem élnek illusiókban s biztosan szeretnek haladni. Az aláírók egyik része pedig már előre is azon hiszemben adja oda pénzét, hogy bizony sem azt, sem kamatját nem fogja látni; mig a másiktól az aláírt összeg csak ritkán szedhető be, mert az első lelkesültségben fő nélkül ir alá, azt sem tudván, hány a garasa.

Mindenki láthatja, ki nem akar vak lenni, hogy Buda-Pest ügyei a lehető leggyöngébben kezeltek. A városi hatóság, vagy tanács, vagy a szépészeti bizottmány, vagy tán valami más ismeretlen hatalom mindenről ritka kevés ügyességgel rendelkezik. Van, a mint mondják, egy kész terv, mely szerint a város jövőjét illetőleg haladnak; de vajjon azok, kik e terven dolgoztak, illetékeseknek tekinthetők-e?*)

Nézzünk bárhová: akár a városliget izléstelen s elhanyagolt téreire: ugyan fővároshoz illő karban tartják-e? — nézzünk a temetők homokdombjaira: alapos és korszerű szabályozása nem történhetik. Ennél fogva halottjaik iránt s tisztességesebb helyekre temették, nem pedig egy nemébe a határtalan Zaharának; — nézzünk az utcákra: mindenhol por, szemét, zöldséget, gyümölcsöt áruló vén kofák; így lehetetlen várost tisztán tartani; — nézzünk a járdára vagy a kövezetre (igaz, hogy a mit eddigelé járdának nevezünk, csak is rozsz kövezet, előbb készült a szó, mint maga a dolog): ezt oly módon rakják, mint talán özőn víz előtti időkben lehetett szokásos, csak hogy e kövezet merő nevetség és csak épen azért látszik lerakva lenni, hogy a város pénze valamire folyjon s a kövezet újra

*) Pest városának azonban teljes ábrázoló térképe nincs, e nélkül pedig az utcák, partok, terek, kültelkek összefüggő, alapos és korszerű szabályozása nem történhetik. Ennél fogva a város felmérése s egy alapterv készítése égető szükségé vált. A lejtérés, ha elkészülend, nagy fontosságú lesz az utcák szabályozására, csatornák építésére s általában a város szépítésére nézve.

T Á R C Z A.

Prometheusz.

(Monolog)

Nyugodni méne Hélios; kigyuladt
Arcát locsolják reszkető habok,
Aranyló fürtje bérczímről lesiklott,
És én pihenni ah! nem szállhatok...
Egy perez, ... s nehéz köd ül a Kaukázra,
Meghozva vészes, kíuos éjjelem.
Már zúg az orkán! csapkod a keselyszárny...
Én értem azt... Önérzet-légy velem!
Mert hiába esdnék töletek kegyelmet
Olymp hatalmas, bitoristeni!
E szaggatott szív önmagában nyer csak
Erőt a sorssal végig küzdeni...
Miért is esdném? oly nagy volt-e vétkem,
Hogy hallhatatlan kint érdemelék,
Melyet gyalázat! csak így lánczra verve
Tud végrehajtni rajtam a nagy ég!?

Igaz, raboltam; isteneknek titkát
Raboltam el — egy hitvány emberért!
Hitvány? ... nem úgy! az ember óriás lön,
Merész reményem nagy sikerhez ért...
Ott volt az ember, durva sártömegben,
Dermedt tagokkal és tehetlenül;
A holhideg szív vágya fojtva volt még,
Tél dúlt felette, jég fedé belül; —
Bús homlokán nem lunge a magasztos
Önérzet égi diccsugárzata;
A néma ajkak és szemek hatalma
Anyagbilincs közt télen sorvada...
Igy láttam őt, így alkotám magamnak,
És fölhevülve néztem remekem,
Hitvány alak bár most — de mi lehet még?...
Nagy istenek! csak egy szikrát nekem!...
Nem adtak. Engem üldözött egy eszme,
És fogva tartá minden izemet;
Ez eszme volt: ha élne, oh ha élne!...
És a hatalmas vágy mit nem tehet?...
Czélt értem. — —
Földülva áll az istenek laka,
De bünhödésem nagy lön, végzetetlen,

javitassék, mert így különben sem lehet tartós¹⁾; — nézzünk faültetvényeinkre, melyek mindig hitványak s izléstelenek, hiszen hogyan s mily fákkal ültették el a lánczvidék előtti tért²⁾ (egyébiránt olyanoktól, kik alig voltak kint a maguk fészkekből, több izlést s savoir faire-t nem is igen lehet követelni); — nézzünk a dunasorra, hol, a helyett hogy széles sétányokat ültetnének (mint p. o. Nápolyban a Chiaja s Villa-Reale, Hamburgban a Jungfernstieg, Drezdában a Brühl'sche Terrasse, stb.), még az új kőpartokat is beépítik, sőt most, a mint hírlik, még az angol királyné előtti részt is be akarják építeni. Más városban, ha ott házsorok állának, a város szebbítése tekintetéből lebontának. Eddigél mindenki úgy építhetett, a mint kedve tartotta,³⁾ és ha a dunagőzhajózási társulat már különben is magas épületére még egy emeletet kíván vala rakni, azt sem gátolták volna: hadd csúfította volna el a dunasort, s azon épület, melyet Magyarország a tudományok emel, hadd lett volna törpe mellette, s akkor hazánk tudósai tanácskozhattak volna füstben a szép termekben, stb. Nézzük az utcákban, a József- és újtéren meg másutt levő kávéházakat, melyek a ház előtti egész járdát elfoglalják — tán csak nem a város engedelmé folytán? Nézzünk azon utcákba, hol új házak épülnek: ott közönségesen el van zárva minden közlekedés s a kőfaragók egész raja sans-gène dolgozik az utca közepén. Nézzük a bérkocsikat: ezek is sokszor oda állanak, a hová akarnak és a hová nem valók; — legalább helypénzt fizetettne velök a város. Tekintsünk be a kívülről most ujdonujan kifestett városház börtöneibe: ott nedves, egészségtelen pinczékben, piszokban, levegő nélkül van a város lakos-

¹⁾ Meglátjuk, hogy a vízvezetések létrejöttével a macadam mint fog készülni, mert az minden éghajlatot megbir. Malta, Gibraltar macadamja nem kevésbbé jó, mint a párisi vagy londoni.

²⁾ Ámbár örvendetes haladásnak tekinthető, hogy általában ültetni kezdenek, mert még eddig a fákra úgy tekintenek, mint piszokozókra.

³⁾ A házépítési szabályok szintén ujjaalakítandók. A mostani szabályok közül csak egyet említek: 12 ölnél kisebb szélességű új házat nem szabad építeni. Ez igazán nagyszerű; mintha mindenkinek palotaépítésre kellene pénzének lenni!

ságának selejtje. Nézzük a kényszerítő dologházat (tán inkább javítóháznak kellene nevezni, ha hivatásának megfelelően), ez nem csak a lehető legcél-szerűtlenebb helyen áll, utcákkal körülvéve, úgy hogy kívülről mindent behajíthatnak, hanem még ezenkívül annyira tömve van, hogy hárman is alsznak egy ágyban. Leg is legelső volna a gyermekeket elválasztani a férfaktól, mert azoktól csak rosztat tanulhatnak, aztán foglalatosságukat kellene változatosabbá tenni. Nézzük a Rókus-kórházat, melynek rendes, tiszta kezelése az ottani igazgatónak s az orvos uraknak becsületére válik — mert nem az ő hibájok, ha betegekkel sokszor túlterhelhetnek, úgy hogy kettő is jön egy-egy ágyra. De itt is mulhatlanul szükség van czélszerű reformokra. Anomalia például, hogy kórházba egyszersmind örültek és foglyok is felvétetnek: az előbbiek csak a kellő csendet háborítják ordításaikkal s tébolydába valók; az utóbbiaknak pedig a fogházi betegek szobájában volna helyök. Még nem mellőzhetem megemlíteni, hogy a Rókus-kórházban egy becsületes bonczolóterem sincs; azon szoba vagy lyuk pedig, hol a halottak vannak kitéve, oly valami gyalázatos és úgy teli van patkánnyal, hogy további részletezéstől szívesen fel fog menteni az olvasó. Ezen rögtön változtatni kellene; ezzel tartozunk azon sok betegnek, ki ott megfordul. Nézzük a szegények házat, mely nem épen a legcél-szerűbb terv szerint épült; nézzük a kiépített kőpart lépcsőzeteit, melyeken egész mosó-osztályok türetnek, míg a vasrácszat arra használatik, hogy a rá aggatott szennyes ruha egész lobogótáborra üdvözölje tán a gőzhajón érkezőket, a vaskerítések végén pedig már ki tudja mióta négylámpásos candelaberek csüggesztik le a tört üvegű fejeiket, várva, hogy valami szél tán könyörül rajtuk s végkép ledönti, — míg az embernek annak idején csak néhány csavar megszorításába került volna, hogy e romlásnak elejét vegye. Nézzük... de tán többet már inkább ne is nézzünk, — elég jelenleg ennyi.

Lesznek sokan, kik mások hibáit mindig takar-gatni szeretvén, mert saját árnyoldalaik lelepszésétől tartanak, lesznek ilyenek, kik fel fognak kiáltani:

Nagy, mint talán nem volt a bűn maga...
Hallom zugását a daczos viharok,
A mint cibálja bérczim üstökét,
Hallom süvöltni a keselyű szárnyát,
Hadd jöjjön, itt van szívem, tépje szét!
Borús nehéz éj, fedj be fellegiddel!
Legyen sajátom egészen a kín,
S ti a magasban rajt! kaczagjatok csak
Prometheusznek szenvedésén.
Kaczagjatok csak! Eltűröm... Hahaha!
Igy szól ki másként tenni képtelen.
Mozduljak úgy-e, e rideg oromról?!
Ti győztetek, mért játszatok velem?
Ti győztetek, s én buktam legnagyobbat —
Vagy mit beszéltek? Szám hazug vala!
Ti buktatok meg, és e láncz a győztes!
Szégyen reátok, szégyen általa!...
E láncz, mely engem kötve tart örökre,
Tettem sugáriban ragyogni fog,
S tanuja lészen irigy lelkéteknek,
Mig a megéledt emberszív dobog!
Az ember él! az ember óriás lőn!
Megtörve széthullt az anyagbilincs,

Az eszme s érzés ragyogó világán
Előtte semmi, semmi zárva nincs!
Nagy bére ez nagy szenvedéseimnek:
Ha látom őt, mint küzd előre, fel,
Osztván parancsot földnek és vízeknek,
Ha menni készíti őt szerencse-ejel;
Ha látom őt, mint megcsalódva, bukva,
Épült erővel újra küzdni száll,
S vészek setétén vág utat magának
Az ész, — daczosban ég villáminál!
Nagy bére az nagy szenvedéseimnek,
Hogy a kebelben lángol érzelem,
Melynek hevétől örök üdeséggel,
Él s mosolygó szívvirág terem!
Nagy bére ez nagy szenvedéseimnek,
S a vakmerényt megbánni nincs okom!
Gyötörjetelek bár istenek! kitűröm,
Hatalmatok nagy, csak ez ormokon.
Hallom zugását a daczos viharok,
A mint cibálja bérczim üstökét,
Hallom süvöltni a keselyű szárnyát,
Hadd jöjjön... itt van szívem, tépje szét....

Névy László.
*

„Hiszen nem egészen a szegény város hibája, hogy kevés a pénze és adósságokba verte magát!“ Meglehet; — de épen ezért annál ügyesebb kombinációkra van szüksége, s épen ezért még kevésbé kellene pénzét olyasokra költeni, a mik senkinek sem szolgálnak öröme, sőt nem egyet nagyon is bosszantanak. A mi feladatunk Pestet széppé, kellemessé, lakhatóvá tenni; jövőjét tehát nem bizhatjuk ügyetlen kezekre. Inkább szenvedjen a felszólaló, mint az ügy! Buda-Pest hazánk szemefénye, s mindenki jogositva van fejlődése ügyeihez hozzászólani; — az nem a városi tanács, hanem Magyarország fővárosa.

Magyarország fővárosa ne álljon semmi tekintetben háttérben, ne homályosítsa el azt a világ bármely metropolja se!

Ez pedig tőlünk függ — csak akarnunk kell. A természet mindent megtett, hogy Buda-Pest gyöngyöri város legyen, de lakója még eddigelé keveset cselekedett előmozdítására.

Ha Buda-Pest majd egykor sikerült vízvezetéssel leendő ellátva, s a lánczhid téren s imitt-amott a városban zuhogó fontainak üdítendik a nyár rekkenő legét; ha a szöszke Dunát gőzhajók népesítendik, ladikok elevenítendik; ha azon gyöngyöri hét szigetet felhasználva s becsületes vendéglőkkel ellátva, lehetővé teendik a városi lakónak, hogy oda vasárnap vagy máskor gőzösön kiküldhesse családját; ha a budai hegyekre rendes vasuti vonatok járandnak, s a két testvérváros indóházai a Margit-szigeten alul egy szép állandó vasuti s egyszerű gyalogok számára készült hiddal leendőnek egybekötve, melynek hidfőitől jobbra-balra nagyserű dockok fognak terjedni, míg a lánczidon alul gőzkompok szállítandják a fuvarost és a két város munkás közönségét; ha új légszuszvilágító társulatok alakulandnak, melyek versenyezve a most fenállóval, a légszusz olcsóbbá s általánosabbá teendik; ha a város nagyobb, szélesebb, főbb utcáin valósuland egy vasuti hálózat lóerőre, könnyítve s olcsóbbítva a közlekedést vasuti indóházak, gőzhajó-állomások, mulató helyek s a város azon részei között, hol a forgalom legnagyobb; ha a vasutak szaporodásával egy új indóházunk épüend; ha a járda, kövezet és a mac-adam végtére egy kis észszel készülend, s a városnak rendezett kiépített csatornái leendőnek; ha amerikai jégházak olcsóbbá s így mindenki számára élvezhetővé teendik a melegezesült víz nagy komfortját a nyári időszakban; ha vendéglői rendszerünk s a fogadók építési módja s berendezése jobbra forduland; ha egy központi országos borcsarnok s egyéb nagyobb raktárak létesülendnek; ha új színházunk épüend, másképp kezelve, mint az eddigiek, s biztos tőkével ellátva, *) hogy a külföldi jön előadásainkra, ne kelljen szüntelen pirulnunk; ha leendőnek oly mulató helyeink, mint lapdaház, sakk-club, állatkert, hajósegyletek, olvasótermek, **) úgy hogy az idegen, ki nálunk időz, találjon valamit inyere s tovább mulasson közöttünk, sőt hogy saját hazánkfiait a faluról a városba csalogassuk; ha nem kellend örökké porban vagy sárban a királyutezán át a városliget hűsítő árnyait keresni; ha árvák nevelésére, szegényházakra, kórházakra, börtönökre, javítóhá-

zakra, temetőkre több gond leendő fordítva, s egy ok szerűen rendezett tébolyda s lelenczház épüend; ha néhány földt vásárpiacz s halárucsarnok czélszerűen el leendő helyezve: ha muzeumunk, képcsarnokunk emelésére több erély mutatkozandik; ha fával kiültetett téreink számát növelendik s az eddigieknél jobban tartandják: ha imitt-amott egy-egy szobor emelkedendik nagy embereink emlékére; ha a Duna partjait kiépített kőpart szabályozandja, a budai házbirtokosoknak is alkalom adatván ez által elvégre, hogy fölépítsék dunamenti házsorukat (mit most a szemét miatt tenni lehetetlen, mert ki szánhatja magát arra, hogy piszokha valami csinosat építsen — vagy tán, hogy naponkint lássa, mint emelkedik a porfelleg s romlik a part 20—30 ló húzta hajó kötele által, mi tán már Bendeguz idejében is szokásos volt?); ha azon már régen tervezett csatornát Új-Pesttől kezdve a városligeti tónak, onnét pedig a Ferencz-városon alul ismét a Dunába újra felkarolandják, mi által Pest szigetét alakulva, a csatorna felé lehetne helyezni a város piszkosabb dolgait; ha általában össze nem leendő keverve azon városrész, mely az embernek épen csak lakul szolgál, azzal, melyben a kereskedés forgalma foly; ha casinók, clubok jobban rendezve és saját házaikban leendőnek elhelyezve, hogy ne kelljen minduntalan másnak nem arravalól házát kibérelni, czigány módon hurczolkodni s máséba költeni, stb.; ha továbbá azok, kik építésre szánják magukat, valami jobbfielét rakandnak s nem akarandják, hogy a konyha ott helyeztessék el, hol nem kellene lennie, vagy az alvó szoba a ház leglármásabb s melegebb részébe jusson stb., csak mivel ez szépajuknál is így volt szokásban; ha a város hatósága a váci, ország- s kerepesi utat stb. fával beültetendi, belölök boulevardokat alakítva; ha több gondot s pénzt fordítand a csemete-kertekre; ha a város több pontjára vasból készült nagyobb vizelőket helyezend, mit a szükség, tisztaság s illendőség egyaránt követelnek; ha kieszközlendi, hogy a löportornyok a városból nagyobb távolságra helyeztessenek; ha a servitátért fákkal kiültetendi s a templomok a többi épülettel onnét eltávolítandja (mert néhány éve már hogy a barátokkal a 30 évi szerződés lefolyt, s a város ezt teheti, sőt tenni köteles is, mert ez még 1848 előtti időkben volt így elhatározva, sőt már a terv is elkészült, bár úgy látszik, hogy valami oubliettebe került); ha majd egyszer a Duna mindkét oldala szabályozásához fogand, hogy ne kelljen mindig egy, tán még az 1838-ki árvizet is túlhaladó pusztítástól tartanunk (mert kétséget nem szenved, hogy a Csepel melletti nyúlítottató s kopasz zátonyok évről évre nagyobbodnak, s ezek a jeget megakasztva, az árviz valódi okozói lesznek); ha végre pénzügyi bizottmányt állítva, ezt oly terv elkészítésével bizandja meg, mely a kormánynak volna előterjesztendő, s mely azon ténnyől indulva ki, hogy városunk Új-Pest felé terjed, s a hol jelenleg az újépület áll, ott lesz tán 40—50 év múlva a város közepe, kifejtene, nem lehetne-e a kormánynak kaszárnya építésére egy új nagy telket átengedni akár ott, hol az aldunai fatér van, akár a régi temető helyén vagy máshol, kaszárnyára úgy sem levén alkalmas helyiség a város közepe, nem lehetne-e tehát ezt kicserélni s azon 1,500,000 forintot, melylyel a kormány tartozik, elengedni vagy erre tán rá is fizetni, csakhogy legalább a város az újépületi kaszárnyát leronthatná s azon tért házhe-

*) Párisban, hol számtalan a színház, most ismét egy új épül a boulevardokon, mely 25,000,000 francba fog kerülni.

**) Hála az egeknek, hogy vivodánk, lovardánk, lövöldénk, testgyakorló együletünk, löversenyünk és falkánk már biztosan meg van alapítva.

Iyekre osztván, jó áron eladhatná; — ha mind ez elősoroltak, mint leglényegesebbek, nélkülözhetlenek s első teendőink közé tartozók, életbe lépnek: — akkor fővárosunk elfoglalja azon álláspontot, mely egy színvonala fogja emelni a világ többi, már régen e polcon álló fővárosaival, s lesz legalább egy hely hazánkban, melyet országunk többi városa utánozhat s melyre büszkeséggel fogunk mutathatni, hogy egyesült erővel tevők azzá, a mi.

Ha még mind ezen felül elérendjük azt, hogy consulságok alakulhatnak, s Pest-Buda szabad kikötővé leend, akkor rövid idő alatt oly virágzásnak fog indulni fővárosunk, melyről még legmerészebb optimistáink sem álmodnak.

Az elősoroltakat hányan nem érzik, tudják, sőt fájlják! De ez nem elég. Le kell mondanunk a semmittevésről, mely úgyszólván második hitünké vált; a magyar, természeténél fogva, ugy is inkább hajlandó a pihenésre, de hálistennek fiatal nemzethez tartozván, arra még nincs szüksége. A hon anyagi fejlődése előmozdításában s emelésében részt vehet Magyarország minden polgára: e részben senki tevékenysége vagy jóakarata nincs gátolva: a ki nem tud dolgozni fölvel, munkálhat karjával; a ki evvel nem, tán pénzzel segíthet. Az épületben nem lehet meghatározni, melyik téglára ér többet vagy foglalja el jobban helyét; mind szükséges, hogy az egész fenálljon; s azon téglára, mely a földön senkitől sem látva, az alapfalak egyik részét képezi, nem érdemtelenebb s nem kevésbé hasznos mint azon társa, melyre a tető egy gerendáját fektetik, ámbár ez magasabban van helyezve s közelebb látszik lenni az éghez.

A kövületi ember.

I.

Ellentállhatatlan vonzódást érez az emberi szellem a történelem első korszakának bizonytalan homályain áthatva, visszapillantani oly időkbe, melyekről a történet emlékei hallgatnak s a mithos és monda már rég megfeledeztek. Kezdet és vég örökre elvannak zárva előttünk, s mégis e kezdetet, az emberi társadalom megalapítóinak kezdetleges szellemi fejlettségét, életviszonyait stb. ismerni, képezik törekvéseinknek egyik mindenkori, de alig megközelíthető célját. Szeretnők tudni, az emberiség ősapái mely néptörzshöz tartoztak, hol laktak, mily műszereket használtak, hogyan ruházkodtak, s a földnek mily gyümölcseivel enyhítették éhségüket. Kíváncsian kutatjuk föl a leggyengébb nyomokat, melyeket szemlélmódjukról, hitvéleményeikről, s babonás képzelgéseikről a földkéreg emléktelt rétegei megőriztek. Mi azt képzeljük, hogy minden tisztább pillantással, melyet amaz első nemzedékek lelki életébe vethetünk, egy-egy lépéssel jutunk közelebb a szellemélet titokteljes forrásához. Mert korlátozott fölfogásunknak úgy látszik, hogy a csíra közelebb áll az alkotóhoz, mint a fölnőtt, kifejlődött törzs.

A bibliai hagyományok, bármily egyszerű és méltóságteles képet tárnak is föl előttünk, mégsem valamely régebben, hanem csak közel elmúlt kornak emlékei. A költészet, hitrege és monda csodás vidékeit, az emberi műveltségnek legrégebbi székelyét vágytelt kebelrel járjuk be, elmúlt idők életének nyomait keresve. Aegyptosban átkutatjuk a királyi sírokat;

hallotti emlékekből, az uralkodóházak felsorolásából, föliratokból s az ezerféle képek faragványok és múmiák által ábrázolt házi életből olvassuk ki e csodás ország csodás történetét. Minden történeti emlékezést sokkal megelőző, s mégis a művelődés magas fokára emelkedett korszak művei, s a művészetnek oly fejlettsége állnak itt előttünk, a melyekkel az emberi nemzedék már első gyermekkorában semmiképp sem bírhatott.

Az aegyptosi régiségekben talált nyelv, a menyire azt mai nyelvtudományunk megítélni képes, korántsem ősnelv, hanem egy ilyenből okvetetlenül csak évezredek hosszú során át fejlődhetett. A faj különbség, mely akkor az emberek közt létezett, és nem volt kisebb mint ma, megmérhetetlen hosszú idők lefolytat föltételezi, hogy mindezen változásokat megtörténteknek gondolhassuk az egy emberpártól származott nemzedéknél.

Bejárjuk a tájakat, melyeket nyelvhasznítás és bibliai hagyományok az emberiség bölcsőjeül jelölnek ki: az Euphrat völgyeit s a keletázsiai magaslatokat. Királyságok támadnak itt föl körülöttünk sírjaikból, pompás városok maradványai meredeznek a földből elő, melyek sokkal előbb virágoztak és enyésztek el, mielőtt még „a történet komoly szava Múzsája“ megkezdte az emberek tetteit, küzdelmeit és sorsát följegyezni. Királyságok és városok, melyeknek már Herodot korában sem maradt többé nyoma a népek őshagyományokból szőtt emlékezetében.

Az emberi tudás-vágy majdnem naponként hozza még most is napvilágra az eltűnt évezredek romjai alól a tudomány és művészet tisztas emlékeit, az egykori pompa és fényezés maradványait. De bármennyire vigyék is vissza az ily emlékek az emberiség létezésének bizonyosságát, a kezdetet még sem közelítik meg egy hajszálnival sem. A chinai évkönyvek 2000 évvel a mi időszámításunk előtt kezdődnek, s nyelvezetük már akkor is oly élesen és szigorúan jellemzett alakokkal bírt, hogy azt a nyelvbúvár más nyelvsaláddal rokonnak nem tarthatja.

Általában minden, még oly régi általunk ismert, vagy csak sejtett időszakban is az embereknek mind fajbeli különbségei oly nagyok, mind nyelvképzettségük, tudományos és művészeti álláspontjuk oly előrehaladott volt, hogy kénytelenek vagyunk elismerni, miszerint azon időt melyből mindazon emlékek s emlékezések származnak, melyeket számunkra a földkéreg rétegei és a különböző népek bibliai hagyományai megőriztek, s az emberiség létezésének kezdetét megmérhetetlen évezredek hosszú sora választja el egymástól. Mindazon tisztas emlékek s a chronologia legrégebbi adatai az emberi nem létezéséről csak „tegnapiak“, ha az állat- és növény-fajok korával, a mostani geologiai korszak idejével egybevetjük. S mégis a tudomány minden újabb kutatásának eredménye tagadta a kövületi ember létezését, habár emberi csontok maradványai nem egyszer találtattak is kövült emlősállati csontvázak társaságában. Azon helyiségek azonban, hol azok előfordultak, nagyobbbrészt barlangok, vagy agyagrétegek voltak, hová ezen emberi maradványok árvizek által véletlenül hordathattak össze, s temethettek kövült állatmaradványokkal együtt; s így a kövületi ember létezésének kérdése napjainkig nyílt kérdés maradt.

A természet nagy évkönyvei, a geologiai emlékek ismerete, mint mindenki tudja, csak igen töredekés, szakadozott. Mennyi vészelt el örökre számunkra a

nagy átváltozások romboló korszakaiban! S abból is, mint a természeti tűnemények az évmilliók hosszú során át e nagy könyvnek lapjaira, a földkéreg rétegeibe maradó jelekkel bevették, kevés, parányi rész jutott tudomásunkra. A mostani geológiai korszakot megelőző évszázadok azonkívül oly csendesen történő változásoknak s lassan ható, romboló erők működésének voltak tanúi, melyek elől az értelemmel fölruházott ember könnyen megmenekülhetett. A continentalis emelkedések, melyek valószínűleg hosszú időszakokon át tartottak s melyeknek következtében tán az egész földkéreg folytonos rezgése jött, megzavarták a folyamok futását s az álló vizek és tengerek fenekét is magasbra emelték. Áradások állottak be, melyek dombokat és hegyeket romboltak szét, s évszázadok lefolyása alatt azon kavics, homok és márga rétegeket rakták le, melyek Europa nagy részében a felső földkéreg alatt terülnek el. Ezen földrengések és özönvizek korszakában élt ember értelmiségénél fogva képes lehetett megmenekülni azon sors elől, mely a vele együtt élt oktan teremtőket megsemmisítette; vagy ha temetkezési helyeit a víz elözönlötte, úgy maradványait most a tengerek fenéke takarja be mindazon fegyverekkel és durva művi szerekkel, melyeket talán, mint a vad indusok még ma is teszik, halottai mellé temetett el. —1.

Hazai irodalom.

Az akadémiai nagy szótárhoz való jegyzetek.

Hatodik közlemény.

49. a ki relativum nincs a szótárban, holott a mi nek megvan a maga czikke.

50. alá. „Személyragozva: alá m, alá d, alá ja, tájszokásilag: alaja.“ Idevaló még a székely alájam.

Engemet is huszárnak írának,
Alájam majd pej paripát adnak. Vadrózsák 484.

51. apró. „Nem egyes tárgyhoz, hanem gyűnevekhez járul, vagyis, olyakhoz, melyek több hasonló részecskékből állanak.“ Így szól a szótár.

Csak azt kérdem: A gyűnevek olyan nevek, melyek több részecskékből állanak? Másodsor: apró nem lehet egyes tárgynak jelzője? A tárgyat tehát csak többségük teheti a prók-ká?

Vége nincs említve, hogy átvitt értelemben is használják, ugymint ebben: apró szó. Ellentéte a lármás szónak, kiabálásnak.

Apró szóval es megjárna a beszéd. Jai fülem mind megkondúla. Vadrózsák 363. lap.

52. aprón, apróra. Nemesak azt mondják, hogy apróra vág, hanem azt is hogy aprón.

Aprón vágott petrezsejem,
A vénasszon veszedelem. Vadrózsák. 361.

53. asztalvendég nincs a szótárban.

„Ájj elé, ájj elé, asszon, feleségem!
Három halál közül mejiket választod:
Vaj főbe löjjelek, vaj fejedet vegyem,
Vaj hét asztalvendégnek vigon gyertyát tartasz?“
„Három halál közül én is azt választom,
Hét asztalvendégnek vigon gyertyát tartok.“
Vadrózsák 381.

54. „avval. azzal“ mondja a szótár; de azzal-t hiába keressük.

55. ágtető nincs a szótárban.

Szép az alma az ágtetőn
Még százszor szebb a szeretőm. Vadrózsák 554.

56. általért v. általért nincs a szótárban.

Kelemönné asszony, hogy általértötte,
Bánatos szívének így lött felelete. Vadrózsák 584.

57. árok átvitt értelemben is használtatik.

Bojog elmém mind a felhő,
Hull a könnyem mind az esső,
Ki ölkembe, ki a földre
Ki kesergő kebelembe.
Árkot mosott két orcámra
Mind a zápor az ucczára. Vadrózsák 422. d.
Addig sírt hogy árkot mosott az arczán.

Vadrózsák 360. lap.

58. átkos „1) Amin átok fekszik, amit megátkoztak 2) átokból álló 3) Ami veszélyt hoz, amin nincs Isten áldása.“

Ennyit jelent a szótár szerint. Jelent azonban annyit is mint átkozódó.

Csalfa volt az igéreted,
Kétszíniség a szereteted.
Nem vagyok én átkos ember,
De — meglásd! — az isten megver. Vadrózsák 536.

59. barkó „arczsakál, néhutt fül bajusz.“ — „Használják esküvésül is.

Barkó ügyse! Barkó ügy segéljen.“

„Második jelentése az őskor homályában rejlik, talán barogó, barangó, mint a palócz, kivel beszédejtésben is rokon, ballócz, ballagócz.“ Így a szótár írói.

Talán még se födi az őskor homályá: mert — legalább én előttem — több mint valószínű, hogy barkó itt se más mint szakál. Szakálmra esküszőm-félét is hallani, ha jól értesültem, Eger táján. Továbbá látjuk ezt az esküformát más nemzetknél is, nevezetesen a régi németeknél. S nem-e szakasztott mássa barkó ügyse, a mint én magyarázom, a német so mir mein bart-nak. V. ö. Grimm Deutsches Wörterb. I. 1143. lap. 14.

60. Előbeszéd 26. lap. ezt a rokonítást olvassuk: „(szanszkr.) ud, und (fiessen, benetzen): lat. undo, unda, magy. ont, omlik, ondó, ötvös, önt.“

A főbbít nem bántom, csak ötvös szó iránt van megjegyzésem. A szótár írói ugyanis önmaguknak mondanak ellent: mert a bot-ról szóló cikkben azt állítják, hogy ebben „az ütés alapfogalma rejlik, mennyiben ezen eszköz kiválólag e célra használtatik,“ s hogy „ennélfogva rokonai a magyar: öt (ötvös szóban), üt“ stb.

61. Előbeszéd 70. lap. „év, évi, éves évül; múlt év, jövő év, folyó év. Rokon vele ív mint kört jelentő; a honnan a latin annus és annulus is rokonságban vannak (Fabri Thesaurus). Hasonlók a latin: aevum (áiów—hibásan van nyomtatva e helyett: aiów), aetas (aevitas).“ A szótár szavai.

Rokon-e annus és annulus mit Varro L. L. VI. 6, 8. Müllerféle kiad. 76. lap. és Servius Verg. Aen. I. 273. és V. 85-vhez való jegyzetében állít, nagyon kétes dolog. Lásd Curtius Grundzüge der griech. Etymologie II. 123—4. lap. De tegyük, hogy igen. Mit jelent az hogy „hasonlók a latin aevum“ stb? Kétségtől azt, hogy rokonok; mert különben nyelvézeti szempontból véve egészen érthetetlen. Ha rokonok, meg van döntve az év-nek ív-vel való rokonítása: mert aevum, aiów-nak szanszkrít hasonlímánya évas, mi járást jelent. Lásd Curtius Grundzüge d. griech. Etym. I. 353 lap.

Ponori Thewrewk Emil.

Nyiltér. *)

A „Fordítási Előgyakorlatok“ tárgyában válasz
Dávid Istvánnak.

(L. Kalauz 6-dik sz. Vége.)

Most már térjünk át azokra a pontokra, melyekért helyt állani kötelesek vagyok; jóllehet egy része ezeknek még is inkább a szerzőt illeti.

Öt példa nincs a maga helyén! Föltehető-e a kiadókról, kik félszázadon át a legnagyobb gonddal javították e művet, hogy ők tévedtek: vagy talán inkább föltehető bírálóról, hogy nem vetette jól egybe a példát a szabályval. Tessék csak jobban megnézni.

Sok példa a latin magyarázatban nincs kellőleg megfejtve! azaz: némely szavakra nincsen latin szó adva, mert különben is ismeretes akár a gyermek, akár a tanár előtt, akár ki lehet a szótárból keresni. Ha szerző nem találta szükségesnek kitenni mindent, volt rá oka. A „Vezérkönyv“-ben, mely a romai történet szövegét tartalmazza, még több szó marad megfejtetlen. De annál több utasítás adatik az esetek, módok és idők használatára egész kifejezésekben. A ki mindezeket eredetileg tervezte, az Dávid I. tanácsára nem szorult.

Sok helytelenség csuszott be a latin jegyzetekbe! — számítsuk le először a sajtó hibákat, melyek egyszerű correctura után a távolból, a szedőnek minden ügyessége mellett is, benmaradtak, s melyeket javításba tenni módom és alkalmam nem volt. Ezen sajtóhibák: paludis; Phoenices. mors (mores helyett); Alexandria; Macedonis (Macedo, nis h.)! militia (malitia h.)! pigere et poenitere! (holott pár sorral fölötte ott van pigere et prenitere); difficile esse (difficilem esse h.)! imperium (imperium h.); Jaso (jaso helyett); 61. lapon a 11. pont: a u x i l i u m az előbbi lapnak utolsó sorában álló t á m o g a t á s á r a kifejezéshez tartoznék; abdicere se (abdicare se h.); res insignes et gravioris (graviiores) momenti. — Ezek volnának tehát a sajtóhibák, melyeket utasítás nélkül is kiigazíthat, a ki egy kissé latinul tud; kivéve talán a három szótagnemnyiséget, a mi könyvben tévedésbe vihet valakit, vagy talán ez is sok egy D. I.-nak ki eddigelé könyveket adott ki minden sajtóhiba nélkül, s oly magyar könyvekből tanít, melyekben sajtóhiba nincsen!

Most pedig lássuk azokat a hibákat, melyek, a bíráló fejéből eredtek az alapos ismerettel bíró német ellenében: Nemeus h. Nemeaeus-t ajánl; u b i n a n s, u b i v i s helyett u b i n a n s u b i v i s-t. Ha becsületes szótára volna, megtalálhatná benne, hogy mind a kettő mind a kétféleképen jól van használva. — A f f a t i m e s t h o m i n e m — ez csak a legrégebb latinosság! Hát Plautus és Livius a legrégebb latinok? — I n s t a r nincs a maga helyén; miért? — L y d i nem jó? Épen oly helyesen volt mondva mint Lydi. — G a u d e r e h. habere igét ajánl bíráló; miért? Talán nem jó auctoritate, parentibus gaudere. Nincsen bírálónak becsületes szótára, melyben az ily dolgokat utánnézhetné? Nem ismeri ezen kifejezéseket: unico gaudens mulier marito; Jove Dardana pabes gaudet avo. Horat. — Quum vero intellexero te hoc scientiae genere gaudere. Cic. Off. 3, 33, 14. — L a c a e n a sem jó? Hol mutat föl bíráló egy helyet a classiku-

soknál, hol a s p a r t a i n ő kifejezés másképen állana; talán azt hiszi a lacedaemonia kifejezés használatott? — Interim nem jól van magyarul: azonban? Még eddig ezt se tudtam. — Versus viam nem jó kifejezés. Hát Romani versus Ciceronál; versus a e d e m Liviusnál? — I m m e r i t o = o knélkül, nem jó. Hogy fogja tehát őn fordítani ezen verseket: Postquam rex Asiae Priamius evertem immeritam visum superis. — T a n y á z = lustra, orum. Ezt őn bíráló ur sehogy se érti, pedig könnyű volna rájönni; lustra tehát annyit tesz, mint tanyája az állatnak, s tanyázni = lustra habere, mely igét a tanárnak könnyű hozzá kitalálni, de igaz, nem mindegyiknek. — Ezen példa: Tiberius gonoszabb volt, mint maga Augustus — tartalmára nézve helytelen. Ugy őn nem igen olvasta a történelmet, vagy legalább nem ért annak megítéléséhez. Ám tessék bámulni Augustus gyöngyörű jellemét. — T o n i t r e csak ablativusban fordul elő! s ha úgy volna is, nem lehet annak alanyesetét példaképen felhozni, — A l u t e n s (blass) szónak halvány értelménye oly annyira elűtő attól a sárgaságtól? — V a n n u s ha épen nem tekinő, mint az alföldön, tehát lehet szóró lapát, rosta vagy mi, csak tessék kellőleg megnevezni mi az Futterschwinge?

Mi marad tehát hibának a latinságból: 19. l. s u u s, a, u m (sui sibi se helyet) 25. l. e t n e (neve h.) és 60. l. n o n (neve h.) Ez is csak látszatra azok előtt, kik még csak inasai lehetnek a valódi latin tudósoknak. Fölűnő valóban, hogy e mondatnál: „A haragos ember gyakran nem bír magával,“ az utolsó szóra miért diktáltatik: s u u s, a u m a genitivusban, midőn bíráló szerint a s u i, s i b i, s e vagyon itt helyén. Tessék csak megnézni a szótárban: Suus = sein eigener Herr, in seiner Gewalt stehend; például: poterit esse in disputando suus Cic. vix sua erat; O vid. Vagy talán csak ugy gondatlanságból hagyták meg e szót a 12-ik kiadásban, míg bírálótól nem kérnek tanácsot? — Lássuk a másik hibát. A 15. lapon e példában: „A romai consulok gyakran buzdíták katonákat emlékezniük meg az ő előbbi vitézségökről, és ne feledkezzenek meg őseik dicső tetteiről“ az é s n e a szerző utasítása szerint hibásan e t n e, bíráló szerint n e v e. E részben tessék meghallgatni a következő leczkét: Der Unterschied von e t und que (ve) wird richtig durch die Formel ausgedrückt, e t (u) sei partikula conjunctiva, que (v) adjunctiva. Nämlich e t verbunden, was als v e r s c h i e d e n gedacht wird, ohne Andeutung des Verhältnisses, in welchem die einzelnen Gegenstände oder Sätze zu einander stehen; que reiht an, nämlich dazu gehöriges und sich ergebendes. Fiat applicatio! — Lássuk a harmadikat; A 60 lapon: „Éljünk úgy, hogy elégedtetek legyünk Isten jöteleményeivel, és azokra méltatlanoknak ne látszassunk,“ szerző szerint s n e = e t n o n, bíráló szerint n e v e, Tessék tovább is hallgatni a leczkét: N e q u e (neve) ist aus der alten partikula negandi und que entstanden und steht für e t n o n: jedoch wird auch e t n o n gebraucht, wenn der ganze Satz positiv ist und in demselben nur ein Begriff oder ein Wort negirt werden soll, például: patior et non moleste fero, Cic. in Vers. 1, 1. Manlius et semper me coluit, et a studiis nostris non abhoret. Cic. epist. 13, 23. stb.

Ebből tehát az a tanulság, hogy a ki nem ért hozzá ne írjon szemelvényeket, a kritikus pedig ne legyen kontár, s ne gúnyolódjék a fölött, hogy az eredeti szöveghez egyetlen mondatot sem csatoltam a magam fejéből; ne mondja azt, hogy mivel a példák

*) Az ezen rovatban közlöttékért csak a sajtó hatóság irányában vállal felelősséget

az egész mondatra nem terjednek, tehát azokból semmi haszon! ne állítsa azt vakmerő tudatlansággal, hogy a példák helyesen nem magyarázatnak, s az ékes latinság ismeretére nem vezetnek; hanem hajoljon meg azon tudós szerző előtt, kinek tudománya és tekintélye ellen a tudományos német irodalom 60 év folytán kifogást nem tehetett. Bírálot az én szerzőm fölötti tekintélynek majd akkor fogjuk elismerni, ha vele a sajtó útján vételkedni fog. Addig is Vagács és Schiebinger könyvében, ha bírálónak úgy tetszik, kibővízheti a barbarismusok ezreit, s megtanulhatja abból az ékes latinságot; ha pedig sajnálná fáradságát, kész vagyok szolgálni a kimutatással.

A magyarság ellen tett kifogást illetőleg. A gondolatokat miként az Előszóban is megjegyzem, igen kevés kivétellel a magyar nyelv szelleme szerint fejeztem ki; s ezen igen kevés kivételt is jónak látta bíráló fölemlíteni, hogy tündököltesse nagyszerű tudományát. Hogy e kevés kivételt miért hagytam meg, azt mindenki beláthatja. A részint szándékosan, részint kénytelenségből, hogy ne kelljen hosszabb fejtegetésbe bocsátkozni, meghagyott 5 vagy 6 példa, nem valami különös magyarságra mutat bíráló előtt; hanem azon körülmény, hogy minden eddigi tankönyveinkben a latin szöveghez vannak alkalmazva a magyar példák, az nem tűnt fel előtte. A mi a többi két három megjegyzést illeti, a se se, nem ugyszinte a többes szám használatáról, azokat én, ki már száz meg száz irtam és nyomattam, az én belátásom és meggyőződésem szerint mindenkor úgy használtam, használom és fogom használni minden ellenmondás daczára; a minék okát majd annak idejében adni is fogom, s ujoncz írótól, vagy nem-írótól utbaigazítást e részben el nem fogadok.

Végezetre a görög szavak helyesírására vonatkozólag meg kell jegyezmem, miként azok az éles ékezetet illetőleg úgy voltak a kéziratban átírva, miként az eredeti szövegben helyesen ékeztve vannak; hogy ezeken a szedő legkevésbé tudott eligazodni, s a javítást rosszul végezte, azon nincs mit csodálkoznunk. Egyébiránt ki okoskodott ezen javításnál, azt én nem tudom; annyi világos, hogy nem az én kijelölésem után történt a javítás. Én ugyanis valamint az *εργον* szóról épen úgy az *καλοι* szóról is letöröltem a gyenge hehezetet; az egyiken csakugyan elmaradt, a másikon ujjalag meghagyták, mind szinte a *εσπερα* szó a kemény hehezet mellett még egy éles ékezetet, a mi talán a kefe levonaton látható sem volt, de én ezt már nem tudom. És így nagyon csalódik bíráló, ha azt hiszi, hogy a görög szavak leírásában csizmadiát fogatott velem, hanem talán megfogta azt bíráló maga. Ugyanis ha tudná, hogy a gyenge hehezetet valamikor csak azért jegyezték föl e szavakra, mivel elválasztás nélkül irván azokat az illetők, ezen hehezetnek kellett pótolni a mostani üres közt, s jelölni az új szónak kezdetét, annak tehát jelenleg csak is *τουνουα τληθη* féle összefonásban lehet jelentősége, bizonyára nem mondaná, hogy az hibásan van írva. A ki nem akar pedans görög tudós lenni, az most is elhagyja azt egész könyvében; mert minek a szemet hiábavaló jegyekkel kápráztatni, mikor van mit nézni a görög

betűk fölött. Tehát ne pedanskodjunk, hanem lényesebb dolgokban fitogtassuk a tudományt, például igen szépen megvitathatta volna bíráló ez alkalommal a közönség hasznára azon kérdést: Vajjon a latin szöveghez idomitsuk-e jövőre a magyar példákat, mint V. és Sch. tevők vagy irjuk azokat magyarul s úgy adjunk hozzá utasítást a latin fordításra, ha tudunk; — úgy szinte azon kérdést; lehet-e készíteni latin-mondattant úgy, hogy a tiszta magyarság alapjára támaszkodjék? stb. stb.

S még szótag menyiséget is kívánt volna bíráló minden szóra, vajjon meggyőződésből vagy csak kötelességből? Hát még mi kellene?

Nem az ily készütségű Dávidot szólította fel Góliát a harcra!
Gyurits Antal.

Apróság.

A Pesti Napló f. é. jun. 25-ikéről szóló számában Jámbor Pál Révaint ismerteti. A cikknek csak következő pontja iránt bátorkodom szerény megjegyzést tenni:

„A meghült szeretet (Révainak egyik költeménye) nemcsak könyöséget, de eredeti gondolatot is tünnek föl.... Lássuk....:

— — — én csillagom,
Milyen kíván ágom
Mikor éjjel
Égbe nézsz fel
Csillagokat látni.
Akkor bár ég volnék!
S reád lenézhetnék
Annyi szemmel
Mennyi tüzzel
Fényes ragyogva ég
A szép csillagos ég.

„E... darabban megvan már az első költői kellék: az eredetiség. Ily darabok minden irodalomban gyöngyök lennének. Különben az alak is új.“

E dal bizony nem eredeti, hanem Plato egyik epigrammájának nehézkes utánzata:

Eredetijét lásd Bergk Poett. lyrr. 2. kiad. 493 lap. Latinra fordította Marsilius Ficinus (Plato. Bipont. 1781. I. p. XXI.); magyarra már Rájnis (Lonkay Magy. olv. könyv. II. 66.) ujjában Dessewffy József (Hébe zsebkönyv 1821. 304. lap.), én pedig így adom magyarul:

Csillagokat vizsgálsz, óh csillagom! Ég ha lehetnék
Sok szemmel néznék onnan alá te reád.

A gyöngyörű epigrammának teljes megértésére tudnunk kell, hogy a csillag *Αστις* (azaz csillag) nevezetű ifju, kit Plato csillagászatra tanított (azért „Csillagokat vizsgálsz“) s igen szeretett. (Diog. Laert. III. 29.)

Még egy másik gyöngyörű epigrammát is írt reád, mely fordításom szerint így hangzik:

Hajnali csillagként ragyogál élőknek előtte:
Alkonyi csillagként fénylesz a holtak előtt.

Eredetijét l. Bergknél Poett. lyrr. 2. kiad. 493. lap. Latinra ford. Antonius és Marsilius Ficinus, magyarra még Deáky Zsigmond (jelenleg győri nagyprépost és fölszentelt püspök Erdélyi Muz. VIII. 42.).

Tartalom: Amerika és Magyarország. — Kövületi ember. — Hazai irodalom: az akadémiai szótárhoz való jegyzetek. — Nyiltér: A fordítási előgyakorlatok tárgyában, válasz Dávid Istvánnak. — Apróság.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő Riedl Szende.

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-utca 18. sz.

KALAUZ

A KÖZMIVELTSÉG ÉS IRODALOM TERÉN.

(Megjelen minden vasárnap.)

Szerkesztőség és Kiadó-Hivatal: (Nagyhid-utca, redoute-épület) hová az előfizetési pénzek valamint a lap szellemi és anyagi részét illető minden küldemények intézendők. — Bérmentetlenül csak ismert kéziratú levelek fogadtatnak el.

Előfizetési ár: Julius—septemb. folyamra 2 frt 50 kr. — Julius—decemberi folyamra 5 frt. — Május—decemberi folyamra 6 frt. — Egyes számnak ára 20 kr.

11. szám.

Pest, 1863.

Julius 26.

T. cz. előfizetőinkhez!

Alulírott megrongált egészsége helyreállítása végett hosszab időre a fővárosból eltávozni kénytelenítetvén, a „KALAUZ“ első kötetét ezen számmal befejezi, s annak kiadását a most következő két hónapra felfüggeszti.

A legközelebbi szám f. é. october elején fog megjelenni.

Azon t. előfizetők, a kik september végeig fizettek elő, a lapot december végeig, a kik pedig december végeig fizettek elő, jövő évi martius végeig fogják kapni.

A lap pártolói kegyébe ajánlja magát
Pesten, 1863-iki julius 26-ikán

A „KALAUZ“ szerkesztője s kiadója.

A nyelvtudomány alapelvei.

Riedl Sz. egyetemi előadásai nyomán.

III. (Vége).

Még egy ellenvetésre kell válaszolnunk, melynek megfontolása egyszersmind igen alkalmas arra, hogy a nyelv sajátos jellemét elénkbe tüntesse. A föld növekedésének nagyszerű korszakai, melyeket a geologiai nyomozás meghatározott, végüket érték akkor, midőn az ember legelső nyomait találjuk, s midőn az ember története tulajdonképen kezdődött. Ellenben a nyelv nevedési korszakai épen az emberi történelemmel kezdődnek, s avval párhuzamosan haladnak. Ez okból azt állították, hogy a nyelv fejlődési menetét nem lehet felfogni azon idők ismerete nélkül, melyekben az végbe ment. Tudnunk kell t. i. vajjon a nyelv, melyet az összehasonlító nyelvészet bonczkés alá vesz, vadon nőtt-e fel, barbár népfajok között, minden szó-, vagy írásbeli irodalom nélkül; vagy pedig költők, papok és szónokok által magasabb kiképzetésben részesült, s egy classica kor bélyegét nyerte-e. Továbbá csak a politikai történelem évkönyveiből tanulhatjuk, vajjon egy nyelv jött-e valamely érintkezésbe más nyelvekkel, meddig tartott ezen érintkezés, a többieknek melyike állott a civilisatio magasabb fokán, me-

lyikük volt a győztes s melyik a legyőzött, melyikük hozott törvényeket, vallást, művészetet; — melyikükből származtak a tanítók, költők, népszónokok. Mind-ezen kérdések a történelem köré tartoznak, s olyan tudomány, melynek annyit kell meríteni a történelmi forrásokból, nem tartozhatik a physikai tanok sorába.

Erre csak annyit válaszolhatunk, hogy csakugyan a physikai tudományok közt egy sincs, mely az emberiség történelmével oly szorosan függne össze, mint a nyelvnek tudománya. S daczára mindennek állítanunk kell, hogy a nyelv a történelemtől független, önálló léttel bír. A történelem fogja ugyan megmagyarázni, hogy a magyar nyelvnek az úgynevezett ind-german vagy árja nyelvekkel való húzamosabb érintkezése okozta az idegen szónak a magyar szókincsbe való fölvételét. Mert megtörténik és pedig minden nap, hogy tót, német ember magyar emberré lesz, idegen s magyar vér összevegyül s ki volna képes mai nap azon arányt meghatározni, melyben az idegen vér áll a magyar vérhez a haza lakosságánál? De a nyelvek soha sem vegyülnek. A magyar nyelv szótárában akadunk tót, német, latin, görög származású szókra, de egyetlen egy csepp idegen vér sem hatott a magyar nyelv szerves rendszerébe. A nyelvtan, a nyelvnek ezen lelke s vére, még ma is oly tiszta s vegyületlen, mint akkor volt, midőn a magyar nyelv Azsiában a Maeotis tava mellett hangzott.

Mindezek után czélszerűnek találok, azon eredményeket, melyekhez előadásaim alkalmával eddig is jutottunk, röviden összefoglalni. Mindenekelőtt láttuk, hogy az összehasonlító nyelvtudomány a nyelvet magát veszi nyomozása tárgyaul, holott a philologia ezt csak eszköznek tekintti. A nyelvészet nem egy nyelvvel, hanem sok, sőt minden eddig ismert nyelvvel foglalkozik. Homer nyelve az emberi nyelv tudományos nyomozásánál gyakran nem bir nagyobb fontossággal, mint a hottentották tájbeszéde.

Másodszor láttuk, hogy valamely nyelvnek első gyakorlati ismerete, s törzseinek s alakjainak szorgalmas elemzése után az emberi nyelv különböző nemeit osztályozni kell, s hogy csak akkor, ha ezen munka be van fejezve, lehet azon magasabb kérdések tárgyalásába bocsátkoznunk, melyekhez minden physikai nyomozás elvégre is vezet, s kutatnunk a nyelv lényegét, eredetét s célját.

Láttuk harmadszor, hogy az úgynevezett törté-

net s a természeti növekedés közt lényeges különbséget kell tennünk. Mí iparkodtunk a növének fogalmát, a mennyiben az a nyelvre vonatkozik, korlátozni s azon meggyőződéshez jutottunk, hogy az az emberi önkénytől független s olyan törvényeknek van alá vetve, melyeket szorgalmas nyomozás utján fel lehet deríteni. Ámbár elismertük, hogy a nyelv tudománya sokkal szorosabban függ össze az emberiség úgynevezett politikai történetével, mint bármely más physikai tudomány, mégis azt is találtuk, hogy ezen tudomány a történelemtől önálló is lehet, s hogy a nyelvek azon tanúságok szerint is osztályozhatók, melyeket maguk nyújtanak, a nélkül, hogy azon nemzeteket és fajokat, melyek ezen nyelvekkel élnek, tekintetbe vennők.

Ezen tárgyalásaink folytán különösen két elvet kell szemmel tartanunk, melyekre további kutatásainknál is többször hivatkozni lesz alkalmunk. Az első elv kijelenti, hogy a nyelvtan tulajdonképen a nyelvosztályozásnak leglényegesebb eleme és alapja; a második elv tagadja egy keverék-nyelvnek lehetőségét.

Ezen két elv ismét egy felsőbb elvet képez, melyet nem szabad szemünk elől elvesztenünk. Nincs nyelv, melyet legalább bizonyos tekintetben nem lehetne keveréknyelvnek nevezni. Egy nemzet, egy népfaj sem tudta magát annyira elzárni, hogy az idegen szavak bizonyos számát magától távol tudta volna tartani. Némely esetekben az ilyen bevándorlott szók a nyelv eredeti színezetét lasankint egészen elsimították, s ez utóbbi felett túlsúlyt is nyertek. A török nyelv pl. eredetileg ural-altaji vagy turán nyelv; — nyelvtana eredetileg tiszta tatár vagy turán volt, de mai nap ugyanezen nyelv, mint azt a mivel világ Konstantinápolyban beszéli, oly sok perzsa s arabs szót foglal magában, hogy egy közönséges parasztyermék csak igen keveset ért belőle, ámbár az ozmanli nyelvtan

egészen azonos avval, a melyet ő is tatár nyelvjárásában használ.

Talán nincs nyelv, mely annyi és pedig nyilván a legtávolabbi forrásokból átvett szót foglalna magában, mint az angol. Ugy látszik, hogy a világ minden népe hozzájárult az angol szótár képzéséhez; csakugyan elmondhatni, hogy az angol nyelvben a szók világkiállítását mutatta, mielőtt az ipar-kiállítás rendezésére gondolt volna. Latin, görög, héber, kelta, szász, dán, francia, spanyol, olasz, német sőt hindustan, malaji és sinai szavakat lelünk az angol szótárban. Ha csak a szavakat tekintenők, azon esetben nem volnánk képesek az angol nyelvet valamely nyelvtövhöz, vagy csak nyelvcsaládhoz is számítani. Különös az is, hogy a latin és újlatin vagy normán elemek az angol nyelvben túlsúlyra vergődtek az eredeti, azaz: angolszász szók irányában. Ha bármely angol könyvnek egy lapját vesszük tekintetbe, s azon a tiszta szász és tiszta latin eredetű szókat számítjuk, azt tapasztaljuk, hogy több latin szó fordul elő a szövegben, mint angol szó. Thommivel két angol szótárban előforduló szókat eredetükre nézve állította össze, s azon eredményhez jutott, hogy 43566 szó közül, 29853 classicai eredetű, 13230 teuton s a többi 483 vegyes forrásból keletkezett. — De ha a nyelvek szótárilag vegyültek lehetnek is, grammatikai tekintetben soha sem lehetnek azok. Ez az oka annak, hogy a nyelvtan képezi a nyelvrokonság zsinormértékét, s az osztályozás alapját, s hogy tudományos tekintetben vegyült, keveréknyelvről szó sem lehet. Mí az angolban sőt a magyarban is egész mondatokat állíthatunk össze, melyekben csak idegen eredetű szók fordulnak elő, de ezáltal a mondat angol vagy magyar természete ép oly kevésbé szenved csorbát, valamint a magyar ember nem válik németté ezáltal, hogy szemüveget használ, vagy németül vagy más nyelven is beszél.

T Á R C Z A.

A „Monitor“ utolsó útja *)

Az Ericson által épített első „Monitor“**) bevégezte pályafutását. Több száz lábnyi mélységben a Cap Hatteras viharos hullámai alatt pihen ki fardalmait. De ezen „kis talp a vastoronnyal hátán“ oly nevet szerzett magának, melyet Amerika nem egyhamar fog elfelejteni.

A „Congress“ és „Cumberland“ hajók Hampton Roads-nál horgonyoztak, s a félszigetet a Potomacsereg tartá elfoglalva. Ekkor egyszerre dél felől a „Merrimac“ közeledett. Az egyesült államok serege golyózáppal fogadta; de mint a jégeső pattogzott az vissza vasbordáiról. Az ércszörnyeteg bombákat és tüzet okádva föltartóztathatlanul nyomult előre. Az ércz hatalma győzött a tölgy fölött. A „Cumberland“ összezúzva sülyedt a habokba, s a „Congress“ kénytelen volt bevonni zászlóit. Az éj beálltával a pusztító szörnyeteg visszavonult Norfolkba, rémülést és zavart hagyva nyomában.

A következő nap reggelén ismét megjelent; de közte s új kiszemelt zsákmánya, a „Minnesota“ közt

*) Egy szemtanú leírása után szabadon.

**) Elsőnek van nevezve azért, mert miután elveszett, az éjazaki államok egy másik hasonnevű hajót építették.

egy alacsony fekete talp foglalt helyet, melylyel azonban a „Merrimac“ ép oly keveset gondolt, mint az elsülyedt „Cumberland“-nak a habok közül kimeredő árboczaival, vagy a „Congress“ elnémitott ágyúival. Ez igénytelennek látszó talp a „Monitor“ volt, mely megjelent, hogy bosszút álljon megsemmisített társai vereségeért.

A büszke óriás már teljes elbizottságában közeledett diadalma színhelyéhez, midőn egyszerre példátlan ágyúzás lepi meg a gondatlanul közelgőt. A kis fekete toronyból szakadatlanul ömlött a tűz elő. Egy óráig dühöngött a harc. A „Monitor“ golyóinak döngése következtében a páncélos szörnyeteg pikkelői már bomladozni kezdtek s nem sokára egy jól irányzott lövés tágas rést nyitott a vasbordák között. A „Merrimac“ megszegyenítve, megronesolva s védetlenül menekült. Kevés héttel későbben Norfolk lakóit egy durranás riasztá föl álmaikból; — a „Merrimac“ nem volt többé. Bevégzé munkáját s elvesztével egy időre megszűnt a rémülés az Unio táborában, melyet megjelenése költött föl. Ezentúl a „Monitor“-nak kevés dolga volt. Csak a Darling erődnél jutott jelentékenyebb szerep számára, melynek ágyútelepeit egynek kivételével elnémitá. A nehéz munkától egy kissé elgyengülve Washingtonba vonult vissza, hogy egyes jelentéktelen sérüléseit helyreigazíttassa, különösen pedig hogy hiányos szellőzési-rendszerét, mely miatt legénysége hosszabb küzdelmek alkalmával az összerosult légben sokat szenvedett, megjavíttassa.

A természettudományokban általában azon törvény uralkodik, hogy azok az elemzésnél kezdődnek, innen az osztályozáshoz jutnak, s végre az elméleti stadiumra lépnek; bár gyakran philosophiai elméletek már akkor is jöttek napfényre, midőn még a szükséges tények s adatok nem voltak összegyűjtve, annál kevésbé osztályozva. Így találjuk, hogy a nyelvtudomány is azon két osztályban, a hol annak keletkezését s első történetét nyomozhatjuk, t. i. Indiában és Görögországban, mindjárt mélyebb, a nyelv titokszerű természetére vonatkozó elmélkedésekbe bocsátkozott s a tényekkel igen keveset gondolt s így hasonlított azon tudóshoz, ki egy hosszú értekezést írt a tevéről, s a nélkül hogy ezen állatot s a pusztát valaha látta volna. A bramanok véda-dalaikban a nyelvet az istenség rangjára emelték, mit különben mindazon dolgokkal tettek, a melyeket nem értettek. De ezen ábrándozásokból már igen régi időkben józanabb gondolkozásra is tértek át, s bámulatos ügyességgel kezdték a nyelv testét boncolgatni. A mit ők a nyelvtani elemzésben tettek, mely már a 6. században Kr. előtt kezdődött, azt egy nemzetnek nyelvészeti irodalma sem képes fölmutatni. Azon gondolat, hogy a nyelv egész szókincsét igen csekély számú gyökre lehet visszavezetni, a bramanoknál már 500 esztendővel Kr. előtt tökéletesen ismeretes volt.

A görögök nem emelték ugyan a nyelvet az istenség polczára, mégis régi philosophiai iskoláikban ezt igen nagy tiszteletben tartották. Nincsen egy nevezetesebb görög bölcsész sem, ki a nyelv természetére vonatkozó egy vagy más nyilatkozatot nem hagyott volna hátra. A külvilág vagy természet, s a belvilág vagy emberi szellem nem bírta őket nagyobb bámulatra, mint a nyelv, mindkettőnek, t. i. a természetnek és szellemnek képe. Mi a nyelv, ezen kérdés épen

oly korán létezett, mint ezek: „Ki vagyok én, s mi e világ körülöttem?” A nyelv kérdése csakugyan azon küzdter volt, melyen a görög philosophia legkülönbözőbb felekezetei egymással mérköztek.

Görögországban a nyelv empirikai elemzését meg-előzték a nyelv természetére s a gondolkozáshoz való viszonyára vonatkozó általános nyomozások; s így történt, hogy az empirikai nyelvtan legtöbb kifejezései a philosophusok iskoláiban már régóta divatoztak, mielőtt azokat a nyelvész átvette és saját czéljaira felhasználta. A névszó és igeszó, vagyis inkább az alany és állítmány közti megkülönböztetés a philosophusok munkája volt. Sőt a többi műszavak, pl. casus, numerus, genus igen régi időkben gondoltattak ki, és ez sem történt azon gyakorlati czélból, hogy a nyelv alakjai magyaráztassanak. Ezen kategóriák alkalmazása a nyelvre későbbi nemzedékek által jött divatba. A nyelvtanító mindenekelőtt a gondolkodás kategóriáit hasonlította össze a nyelvanyaggal. Ő volt az, a ki a stoikusok és Aristoteles műnyelvét a nyelvre, a logikából a nyelvtanba átvitte, s így azon legelső ösvényeket készítette, melyek az élő beszéd őserdjébe vezetnek. De midőn a nyelvtanító ezt tette, egyszersmind kénytelen volt több, a philosophusoktól átvett kifejezésnek eredeti jelentését módosítani, mielőtt a nyelv adatait csak a legdurvább módon is felfoghatta. Mert csak a nomen és verbum vagy az activum, és passivum, a nominativ és accusativ megkülönböztetése által még a nyelv elemzésében nem igen lehet messze haladni. Az úgyszólván csak a legelső fogás volt, melyet az emberi ismeret más ágainak legelemiebb műnyelvével lehet egybevetni.

Közli V. E.

September elsején híre járt, hogy egy új „Merri-mac“ készül a támadásra. A „Monitor“ visszajött e hirre Hampton Roads-ba, s a James folyó torkolatánál foglalt állomást, közel azon helyhez, hol a hullámok közé temetett „Congress“ és „Cumberland“ árbocjai meredeztek még mindig ki a vízből. Két hónál tovább várt itt, a nélkül, hogy ellenséget látott volna.

December végnapjaiban Monroe erőd mellett állomásozott a „Monitor“, új küzdelmekre tévén elő-készületeket. Általános volt az öröm a kis vasszörnyetegen, midőn a téltenség napjainak elmúltával még ugyanazon hó 29-én a „Rhode Island“ gőzöstől vonatva, végre ismét a sík tengerre juthatott.

Délután a szél kissé erősebben kezdett fújni, az alkony mindazáltal és az egész éj gyönyörű és csendes volt. A két hajó még az éj folytán hagyta maga mögött Cap Henry-t s reggelre az eltűnedező partok csak még mint keskeny kék szalag fogták be a láthatár egyik szélét. A sík tengeren egy vitorla sem mutatkozott. Az egész nap csendesen folyt le, s a hajónak majdnem összes személyzete a bezárt hajóúr levegőjéből menekülve, a födözeten időzött, s örömet eltűrte a hullám-fördőt, mely a hajónak a vízszínelél alig magasabb oldalain időnként átesapkodott.

Késő délután a szél ismét erősebb lett. A hullámok magasra kezdtek tornyosulni s a „Monitor“ — még a hajósok számára is szokatlan látvány — a helyett, hogy a magas hullámok fölött hanyódott volna, a víz alá merült s ott folytatta útját. Úgy látszott,

mintha a kis járművet mindennel együtt, mi benne volt, a hullámok örökre eltemették volna. A „Monitor“ legénysége azonban a legjobb biztosságban tréfa és ének közt töltte az unalom órait. Hat óra felé érték el Cap Hatteras-t s a csicsnak megkerülése fél órai munkába került. Nem sokára egy hús perezig tartó záporosó állott be, mi közben a lég mindinkább lehült. Sűrű fekete fölegek borították az eget, melyek közül itt ott tűnedezett elő néha a halvány hold erőtlen sugara, melynek kétes fényénél a távolból a tajtékozó hullámok egy keskeny szalagja látszott a hajó felé közeledni; biztos jel, melyből a tengerész a közelgő viharra következtet. De a „Monitor“ személyzete nem félt semmitől. Hajójukon még láthatók voltak az utolsó borzasztó küzdelemnek nyomai, s mindnyájan azt hitték, hogy az emberek és elemek minden megtámadása ellen biztosítva vannak.

„Egy óra telt el e közben“ — írja tovább a szemtanú — „s az egész napon át megsűrűsödött lég a hajóúrben majdnem fojtóvá lett; de a mieink nem veszték bátorságukat. Vidám énekük még folyást belé vegyült a dühöngő hullámok zajába. Csak a kapitány s egy-két, a veszedelmes elem szolgálatában megöszült, tengerész lett mindinkább komor és gondolkodó. Ők tudták, hogy nem lehet reménytelenebb hajótörés, mint az övék volna. Egészen tömör vasból lévén építve, a „Monitor“ mindenkit magával ragadna a mélységbe, ha egyszer el kellene süllyednie; sem árbocz sem egy fahasáb, szóval semmi sem volt a ha-

Egy új irány.

Korunk törekvései két külön cél felé irányulnak. Az élet hullámozó tengerén sokféle viharral küzdve gyűjt anyagi javakat, földi kincseket az ember; míg másrészt a tárgyilagos tudomány terén élénk tevékenységgel igyekszik a műveltség minden ágait, minden tényezőit átkarolni, hogy minél szorosabban fűzven azokat egymáshoz és az élet valódiságához, az emberiség közös nagy földatának betöltését elősegítse. Egyik tudományág sem nélkülözheti ma már a másikat. Egyik sem különítheti el magát a többitől. A művészet nem vonhatja ki magát a tudomány befolyása alól, valamint a tudománynak sem szabad a művészi rendszeres tagolásról megfélekedni. Politika és nemzetgazdászat egyesülnek; építészet, gazdászat és ipar a természettudományok felé irányulnak; a történelem kezét fog a statistikával; minden tapasztalati ismeretek a természet, az eszmék, az állam és egyház köréből anyagot, fölvilágosítást a történelemtől keresnek. Minden irányban a legélénkebb sürgés, az értelmiség összpontosítására való ellentállhatatlan belső szükségesség érzetéből eredő törekvés mutatkozik.

A történelem mellett leginkább a természettudományok birnak legnagyobb vonzerővel. Az általános és összehasonlító nyelvészet, vagyis a szóhangok tagosulási törvényeinek tudománya, a hang természettanára s a beszédszervek fiziologiájára támaszkodik, s az első pillanatra össze nem férhetőnek látszó két tudomány egyesülése eredményeket mutat föl, melyek az általános emberi tudást egy lökessel emelték oly magasságra, hová az, ezen egyesülés nélkül alig juthatott volna. Csak egy ága a tudomány és művészetnek iparkodott mindeddig elszigetelni magát; csak egy nem akart közeledni a többiekhez. A

zene mint tudomány és művészet nem egyesült a többi műveltségi szakokban mutatkozó általános áramlással. A vele legközelebb rokon költészethez is csak ritkán és vonakodva közeledett, a természettudományoktól pedig napjainkig idegen maradt.

Ezen elszigeteltségében a legujabb kor óriási haladásával s egyesítés utáni törekvésével szemközt azonban már sokáig nem maradhatott. A hatalmas ár lassanként átcsapott az idegenkedés és előítélet által emelt korlátokon, s a sokáig különvált ágat az általános művelődés haladásának óriási folyamával egyesíté.

A párisi hírneves énekmeister, Garcia volt első, ki 1855-ben Lyston gégtükrét, mely kórimerettani kézikönyvre már régebben használtatott, a hangszervek vizsgálására ének közben alkalmazni megkísérelte. Azóta mindinkább szaporodott azok száma, kik a zenét a természettudományokkal szorosabb kapcsolatba hozni igyekeztek. Seiler E. fölhasználván Garcia fáradozásainak gyümölcsét s Helmholtz, heidelbergi physiologus gyönyörű kísérleteinek az emberi hang keletkezése és természet szerű kivételése körül kivívott eredményeit tekintetbe véve, egy önálló munkában értekezett már 1861-ben az emberi hang kiképzéséről. *) Végre Helmholtz, ki e tárggyal, előszeretettel foglalkozott, szinte fölszóltat, és korszakot képező legujabb művében **) egy új iránynak tette le alapját, mely midőn egyrészt a

*) Altes und Neues über die Ausbildung des Gesangs-Organes, mit besonderer Rücksicht auf die Frauenstimme, von E. Seiler. (Mit einer Figurtafel). Leipzig, Leopold Vosz, 1861.

**) Die Lehre von den Tonempfindungen, als physiologische Grundlage für die Theorie der Musik, von H. Helmholtz, Prof. der Physiologie an der Universität zu Heidelberg. Mit in den Text eingedruckten Holzschnitten (und 7 exegetischen Beilagen), Braunschweig, Druck und Verlag von Vieweg und Sohn. 1 B. gr. 8 von XI. und 600 Seiten.

jón, a mi a vizen úszna, s a mi az élethalál küzdelemben mentő eszközül szolgálhatna.

A hajó sokáig vitézül megállta az elemek csatáját. A lökések azonban mindig erősebbek, mindig gyakoribbak lettek, míg végre nyolc óra után a gépmester Waters jelenté, hogy a hajó rést kapott. A szivattyúk azonnal működni kezdtek, s mindnyájan a legnagyobb feszültséggel várták az eredményt. A betódult víz néhány hüvelyknyivel megapadt; kilencz és tíz óra közt azonban a szivattyúk szakadatlan munkássága sem volt már képes többet kieszközölni, mint hogy a víz egyenlő magasságú maradt. Tíz és tizenegy között a vihar erősebben kezdett dühöngni. A hullámok a torony fölött csaptak el. A rés mindig nagyobb lett, s daczára annak, hogy a szivattyúk minden perczen háromezer csöbör vizet merítettek ki, a víz mindinkább emelkedett s mármár megközelíté a tüzet. Ha ezt eléri, akkor a pálcza el vala törve a hajó fölött, mert a mint a tűz kialudt, a gözerővel hajtott szivattyúk is azonnal megszűnnek működni, s ez esetben a „Monitor“ legfőlebb még két óra hosszúig tarthatta volna magát a víz fölött.

A veszély minden pillanattal növekedett, s mégis csak ellenkezve határozta el egy tanácskozányban, hogy vészjelt adjanak. A röppentyúk magasra emelkedtek a viharos légben. A „Rhode Island“ azonnal felelt; s derék hajószói készen voltak azonnal veszélyeztetett társaik segítségére sietni, daczára annak, hogy e vállalatnak ily dühöngő viharban az örültséggel határos vakmerőségét mindnyájan belátták.

A „Monitor“ két kötéllel volt a „Rhode Island“-hoz kötve, melyeknek egyike azonban már hét órakor elszakadt; másikat most már okvetlenül el kellett vágni. De ki mert volna a fődözetre menni, melyen minden hullám végig söpört. S mégis találkozott két bátor férfiú. A hajóoldal köteleibe kapaszkodva bárdokkal vágták szét a hatalmas köteleket. Az egyik szerencsésen visszatért, a másikat a hullám elragadta magával. A szivattyúk megszűntek működni; a betóduló víz eloltotta a gőzgépnek tüzét. A veszélyes helyzetnek daczára a legénység nyugodt maradt; s hogy a hajót valamivel tovább tarthassák a víz fölött, néhányan elhatározták magukat, hogy edényekkel merjék ki a vizet. Mellig vízben álva dolgozott e néhány ember fáradhatatlanul, elkészülve rá, hogy a hajóval együtt a hullámokban lelik sírjukat.

A „Rhode Island“-ról lebecsátott dereglye néhány válogatott, bátor hajóossal már közeledett. E közben azonban az elvágott kötelék a gőzös egyik kerekébe bonyolodott, s ennek következtében a „Rhode Island“ akaratlanul is a süllyedő „Monitor“ felé hajtattott. A helyzet ez által még veszedelmesebbé lett. A mentő dereglye a két hajó közé szorult. A gőzös épen az ugy is megrongált hajó kormányrésze felé tartott; már a közbeszorult dereglye szétmorzsolat fájának recsegését lehetett hallani; még néhány perc, s a „Monitor“ hegyes vas orra a „Rhode Island“ bordáiba fúródott volna; a megmenekülhetés végső reménye is kezdett eltűnni. Sikerült azonban mégis az összebonyolodott kö-

tudományos haladásnak tágas tért nyit, másrészt mégis egészen érintetlenül hagyja a zenének aesthetikai oldalát, melynek jogosultságát Helmholtz teljesen elismeri, midőn a természettudományi és aesthetikai rendszerről szóló szakaszban egyenesen kimondja, hogy „a hanglejtő, hangnem és összhanghálózat rendszere nem nyugszik változhatatlan természettörvényeken, hanem, hogy az az aesthetikai alapelvek következménye, melyek az emberiség folyton haladó kifejlődésével mindig változásoknak voltak alávetve és maradnak is mindenkorra.“

Ha némely szakzenész bizalmatlanul tekint az új irányra, ha félti a zene tiszta alanyiságát, ne hogy az a komolyabb tudomány tárgyilagosságával vegyüljön, bizonyára nagyon egyoldalú szempontból indul ki s elfeledi, hogy a természettudományok s az aesthetika testvérek; hogy épen nem lehet ártalmára a zenének, ha ezentúl nem csak aesthetikai oldallal bír, hanem a magában vett hangnak magyarázatára egy physikai s a hangérezés tüneményeinek magyarázatára egy physiologiai oldallal is. Az út a természettudományok és zene egyesülésére, most már meg van törve. A tudomány és művészet egyetlen eddig még magába zárkózott, elszakadt ága végre visszatért azon természetes mederbe, hol az általános művelődés minden egyéb ágai már rég egyesültek s kölcsönösen támogatva egymást, föl nem tartóztatható erővel igyekeznek az emberi műveltség eszményében lelt magasztos közös céljukat elérni.

Az érintkezési pontok az értelmi és érzelmi élet között ezután már mindinkább fognak szaporodni. A kölcsönhatás közöttük új ismeretekkel, a tüneményeknek eddig alig figyelemre méltott sokaságával fogja a tudás kincsét gyarapítani, s az érzelmek művészi kifejezésének új, mindeddig nem ismert oldalait föltárni. Így tökéletesednek folyvást az emberi szellem életének

külön irányai; így jön az elkülönítve volt művelődési elemek egyesülése által mindig magasabb és magasabb rendű műveltségi fok létre; így törekszik az ember a tökéletesség soha el nem érhető célpontját megközelíteni.

—1.

Philosophiai tanulmányok.

V.

Tartalomra és tárgyra nézve a fogalmak vagy érzékiek, melyek közvetlenül a külső tapasztalásra, vagy nem-érezékiek, melyek arra csak közvetve vagy épen nem vonatkoznak. Amazokhoz tartoznak a természettudományi, ezekhez az ugynevezett metaphysikai, mennyiségtani és gyakorlati fogalmak. Az érzéki fogalmak keletkeznek, midőn egyes észrevéseket vagy azoknak egész osztályait vesszük tekintetbe, melyeknek megszerzése bizonyos érzéki szervektől függ; pl. a vaknak nincsen képzete a színről, mert látérezékkel nem bír. S mégis van egy és csak egy logikai fogalom a színről, melyet azonban a vak magában nem fejleszthet, mert nem bír azon természeti anyaggal t. i. az érzéki észrevéssel, a melyet logikai fogalommal feldolgozhatna. Ilyenmű fogalmaknál a logikai fogalom képzése általán igen nehéz, mert soha sem vagyunk bizonyosságban a felől, hogy az illető észrevéésnek egész anyagát kimerítettük, sőt mindig járulhat még egy vagy más hozzá, a mi a fogalmat módosíthatja. Így pl. létezik ugyan az állat fogalmának eszménye, de ezt addig nem lehet elértnék tartanunk, míg minden lehető állatformákat szemlélés útján meg nem ismerünk, mert minden nap hozhat új tapasztalást, a mely kényszerít, hogy eddigi fogalmunkat megváltoztassuk. Itt tehát az érvényes logikai fogalom mintegy határértéket képez, melyhez a tapasztalás útján szerzett

telet a keréktől eltávolítani. A gőzös szabadon mozgott s mindinkább távolodott, míg közte s a „Monitor“ közt egy hajó hosszaságú szabad tér nem feküdt. A dereglye, habár megrongálva, még tartotta magát. A reménynek ismét egy halvány sugara derengett.

A „Monitor“-on azonban azon tolongásról, mely ily veszélyes pillanatokban általánosan be szokott következni, szó sem volt. Mindnyájan nyugodtan álltak s várták a kapitány parancsát. A víz kimerésére rendelt emberek folytatták munkájukat, s csak a fölszólitottak léptek egymásután a toronyból a földözetre, melyen hatalmas hullámok söpörtek végig; senki sem lehetett biztos a felől, hogy meg fog menekülni. Nehányat a hullám csakugyan magával ragadott. Hiában igyekeztek ezek a síma vasba kapaszkodni; minden erőködés hasztalan volt, s egy kétségbeesett kiáltással a mélységbe süllyedtek. A dereglye egy ideig szorosan a „Monitor“ mellett maradt, de azt is csakhamar nagyobb távolba ragadta a dühöngő elem. Némelyeknek sikerült szerencsésen belé ugrani, mások célt tévesztve a habokba merültek.

Végre megtelt a dereglye, s lassan és ügygyelbajjal kezdett a gőzös felé közeledni. Az útnak felében azonban új veszély fenyegette a menekülőket. A „Rhode Island“ egy másik dereglyét küldött még a hátramaradottak megmentésére; ezt a hullámok feléjük ragadták; ha összecsapnak, mindketten menthetlenül elvesztek. Egy bátor matróz azonban még épen jókor föluggott helyéből s kinyújtott karjával hatalmas

san meglökvén a közelgő dereglyét, azt más irányba térítette. A két jármű nyilgyorsasággal röptül el szorosan egymás mellett s a szerencsétlen matrónak karját közre szorítván, kiszakítja tövéből. E szerencsétlenség áráan azonban mindnyájan megmenekültek.

A második dereglye e közben a „Monitor“-hoz ért. A kapitány kijelenté, hogy „örültséggel volna hátráros, még tovább is maradni, meneküljön mindenki.“ Egyenként ugrottak mindnyájan a dereglyébe, a kapitány és segédje voltak utolsók. Csak két három ember nem akarta a „Monitor“ elhagyni. Görcsösen kapaszkodtak a toronyba, s minden rábeszélés hasztalan volt. A kormányos, igérvén, hogy még vissza jön, jelt adott, s a dereglye csakhamar elérte a „Rhode Island“-ot.

Még egy óráig nézték a megmenekültek a „Rhode Island“ földözeteről a „Monitor“ tornyának magányos világát; végre éjjel két órakor elveszíték azt szem elől örökre. A „Monitor“, melyhez annyi szép remény volt csatolva, ott fekszik az Ocean mélyében; vas bordái között a tenger csigái és szörnyei bujkálnak, menedéket keresve a vihar által fölzavart hullámok hatalma ellen. Így enyésznek el az emberi kevélység művei; a pusztításra alkotott eszközök elpusztulnak, csak az ember gyűlölségét az ember ellen nem képes megsemmisíteni semmiféle hatalom. Kiolthatatlanul ég az a keblekben, s a kienyészett nemzedékektől új nemzedékek veszik azt át örökségül.

fogalmunk mindinkább közeledik. Ilyen fogalmaknak tehát történetük van, és igen érdekes volna, azt egyes érzéki fogalmaknál kipuhatólni, mint ez pl. az egyes természettudományok történelmei teszik is. Így pl. az állócsillagnak, mint valódiilag mozdulatlanul állónak fogalma sokáig teljesen érvényesnek tartották, míg a tudomány felfedezte, hogy az is saját mozgással bír. Ebből következik, hogy ilyen tapasztalati fogalmak, még ha az eddig ismert minden tényadatok alapján alakultak is, tehát viszonylagosan, azaz: az ismeret pillanatnyi álláspontjához képest érvényesek, e miatt még nem általán érvényesek, azaz a valódi tényállásnak s a logikai fogalom eszményének megfelelők, sőt folytonos tökélesedésre nemesak képesek, hanem azt szűkséglik is.

Az úgynevezett metaphysikai fogalmak azok, melyek külső tapasztalás folytán keletkeznek ugyan, de melyeknek tárgyai az érzékileg közvetlenül észrevehető dolgok sorába nem tartoznak. Ilyen pl. az erő fogalma, mely alatt a tapasztalásban adott tüneményeknek ismeretlen okát értjük, s melyet a természettudós külső tapasztalás folytán alkot ugyan, de melynek tárgyát, t. i. magukat az erőket a tüneményhez csak hozzá gondolja, de érzékileg nem veszi észre. Ilyen fogalmak a tér és idő, a lét, az ok és okozat, melyeknek tárgyai szinte érzékileg nem szemlélhetők, bár bizonyos, hogy tapasztalás nélkül ezen fogalmakat nem képeztük volna. A következő fogalmak: állomány tulajdonság, lélek, Isten, világ, szinte ide tartoznak.

A mennyiségtani fogalmak szinte nem-érzékiek, mert azoknak tárgyai: szám, vonal, pont, sík, test, az érzékek által nem szemlélhetők. Azok a létezőnek lehetséges alakjai, de maguk nem létezők. Mindamellett különböznek a metaphysikai fogalmaktól azért, hogy ez utóbbiakat mindig a létezőre vonatkoztatjuk, holott a mennyiségtan csak üres alakokat, a létezőnek alakjait nyomozza, nem tekintve azt, vajjon telvék-e létezővel vagy sem. Az tehát a pontot, vonalat, síkot, testet egészen elvontan, azaz minden anyagi járulék nélkül fogja fel. Ezen fogalmak ép oly érvényesek volnának, ha csak üres tér léteznék, mint jelenleg, midőn a tért valódiilag létező dolgok töltik be. Csak az alkalmazott mennyiségtan veszi tekintetbe az anyagot és erővel telt tért.

A felhozottakon kívül vannak még oly fogalmaink is, melyek, ha azokat tisztán, azaz csak tartalmuknál fogva gondoljuk, bizonyos toldalékokat foglalnak magukban, mely tetszést vagy nem-tetszést fejez ki. Ezek aesthetikai vagy gyakorlati fogalmaknak neveztetnek. Ilyenek a szép és rút, a jó és rossz, az igazságos és igazságtalan stb. fogalmak. Ha azokat tisztán, tartalmuknál fogva gondoltatnak, közvetlenül érvényesek s világosak, tehát minden embernél ugyanazok. De a valódiságban rendszeren mellékképzetek, személyes rokoni- és ellenszenv által módosítva, vagyis megzavarva lépnek fel, úgy hogy bizonyos tisztázást igényelnek. Ezen nem-tiszta alakban, egyeseknél ép úgy, mint egész nemzeteknél s különböző időben különbözők, s látjuk, hogy egynek ez, másnak az tetszik, s majd ezt, majd azt tartja jónak, helyesnek, becsesnek stb. miből azon közmondás keletkezett: de gustibus non est disputandum. Ebből azonban azon követelés származik, hogy iparkodjunk a szépnek, jónak stb. tartalmát tisztán gondolni, s ekkor a tetszés magától és pedig mindnyájunknál egyenlő módon következik be.

Az eddigi említett mindennemű fogalmak abban

egyeznek meg, hogy azok bizonyos természeti alapon keletkeznek, mely vagy a külső tapasztalásban fekszik (a tapasztalati, metaphysikai és mennyiségtani fogalmaknál), vagy a képzelem bizonyos működésében, (az aesthetikai, gyakorlati fogalmaknál) mely tetszést vagy nem-tetszést idéz elő. De sokkal több fogalom keletkezik mesterséges uton, és pedig a természetes fogalmaknak többé vagy kevésbé önkényes összeköttetései által. Ezen „készített“ fogalmak legszámosabbak s a vitatkozásnak leginkább alávetvők, mert alakításuknál a gondolkodó önkénye nagy szerepet játszik. Ezek közt leginkább találhatók helytelen és érvénytelen fogalmak, mert azok képzésénél nem mindig a valódi tartalom és az ebben rejlő kényszerűség, hanem gyakran idegen, a gondolkodó kedélyében létező alanyi tényezők határoznak. Ha azok keletkezését visszafelé nyomozzuk, mindig azon pontra akadunk, a hol vagy az eredeti tényadatok alanyi eltorzítása, vagy pedig a valódi logikai tartalomnak az alanyi szinezetű fölfogással való felcsérelése által a fogalom természetes fejlődése megakad, s így önkényes tartalom lépett a valódi helyébe, a melyből azután a szóban levő készített fogalom keletkezett. Hasonló példákat bőven találunk minden tudomány és irodalom történetében.

Ha a fogalmak tartalmán az különös sajátosságát tekintetbe nem vesszük, az általán egyszerű vagy összetett s ilyenek a fogalmak is. Ez utóbbiakban, a hol a gondolt tartalom több alkatrészből áll, a melyek bizonyos módon egy egészbe összeköttvők, ezen alkatrészeket mint a y a g o t, azoknak egy egészbe való összeköttetési módjától, mint a tartalom formájától, meg kell különböztetni. Az egyszerű fogalomnál eltűnik az alak, s a fogalom egyedüli alkatrésze egyszerűs mind annak egész tartalmát képezi.

Hogy egyszerű fogalmaknak is kell lenni, már abból is világos, hogy különben összetettek sem volnának lehetségesek. Egy más kérdés azonban, hány egyszerű fogalom van, s melyek érdemlik meg ezen elnevezést. Ezekkel úgy vagyunk, mint a vegytan az egyszerű anyagokkal, melyeknek létezése minden kétségen kívül áll, de sokasága határozatlan, úgy hogy minden egyes esetben azon állítás, miszerint bizonyos szóban levő anyag egyszerű, csak a tudomány épen elért álláspontjához képest igaz, mert meglehet, hogy ez a fejlődés egy magasabb fokán képes lesz azt is alkatrészekre szétbontani, a mit eddig egyszerűnek néztünk. A fogalomnak egyszerűségét illetőleg egyéb kezességünk nincs, mint azon tapasztalás, hogy nem vagyunk képesek azt további alkatrészekre szétbontani s azokból ismét összeállítani. Így pl. teljes lehetetlen bizonyos szín fogalmát, a melylyel épen bírok, valakire másra átruházni; sőt ha azt vele közölni akarom, kénytelen vagyok őt a szemlélésre utalni, a melynek következtében azután ő benne is olyan színfogalom keletkezik, a mely logikai tartalmára nézve az enyémmel azonos. Ez pedig történik, midőn mondom: Ez (a mit épen látok, hallok stb.). Ezen Ez-nek logikai tartalma egyszerű s oszthatatlan. Fogalmaink legnagyobb része ilyenmű és többeknek egymásközi megértése ép azért oly nehéz, mert azon számtalan egyszerű fogalom, melyek az összetettek tartalmát képezik, mindnyájunknál sem nem ugyanazok sem nem valóban egyszerű fogalmak. Ha képesek volnánk minden egyszerű fogalmakat hatalmunkba ejteni, s tudnók azokat ugyanazon módon összekötni,

valamint a mennyiségtan az egyes mennyiségeknek minden lehető összeköttetéseit kimutatja, azon esetben képesek volnánk minden lehető összetett fogalmak teljes rendszerét előállítani, épugy, mint az egyszerű szóhangok összeköttetése által minden lehető és valódiilag létező nyelvek minden szavainak kimeríthetetlen bőségét nyerhetjük. A kérdés csak abban áll, vajjon az ilyen módon képezett fogalmak mind érvényesek volnának-e s az ilyen módon nyert szavak jelentéssel bírának-e. Bizonyára sem az egyik, sem a másik nem történnék meg. De valamint a nyelvképzésnél a fődolog abban áll, hogy jelentéssel teljes szavak keletkezzenek, úgy a logikánál ezéjla, helyes és érvényes fogalmak létrehozása.

Miután a logika a gondolatok pszichikai oldalát nem veszi tekintetbe, magától értetik, hogy a fogalom egyszerűsége még nem a gondolkodási tény egyszerűsége is. Ez utóbbinak t. i. mind az egyszerű, mind az összetett fogalmaknál egyszerűnek kell lenni. Ép oly kevésbé szükséges, hogy az, a mire az egyszerű fogalom vonatkozik, vagyis a tárgy maga, szintén egyszerű legyen; vagy hogy az összetett tárgynak szükségképen összetett fogalom feleljen meg. Általán véve a fogalom tartalmának minősége s tárgyának minősége közt semmi más viszonyosság nem létezik, mint hogy ez utóbbi épen a fogalom tárgya, melyet a fogalom tartalmaz a által gondolunk. Ebből époly kevésbé következik az, hogy a tárgy minden részének a fogalom egy alkatrésze, mint megfordítva, hogy a tartalom minden alkatrésze a tárgy egy külön része feleljen meg szükségképen. A logika kizárólag a fogalmakkal s azoknak összeköttetésével foglalkozik, melyet a tartalom minősége lehetővé, lehetőtlenné, vagy épen szükségessé tett. Ez okból a fogalom tartalmát annak tárgyával, vagy épen a megjelölésére szolgáló szóval nem szabad felcsereálni. A mi különösen a szót illeti, épen nem szükséges, hogy az összetett legyen midőn összetett fogalmat jelent, és egyszerű, midőn csak egyszerű tartalom kifejezésére használtatik. Se szerint tapasztaljuk, hogy a nyelvekben az összetett fogalmak gyakran egyszerű vagy összetett szók által fejeztetnek ki, és pedig oly módon, hogy az összetételben a fogalom némely alkatrészeinek külön szó felel meg, másoknak nem; pl. faház: fából készült ház, stb.

Hazai irodalom.

Viszonzásul Gyurits Antal Urnak!

Azon szenvedélyes czáfolatban, melylyel Gyurits Antal ur Dávid István urnak eléggé higgadt modorban irt bírálatára felel, Diomedesként hallatlan elbizakodásában csapásokat intéz olyanokra is, kik a párviadal szinterén lefolyt tüzes versenynek csak békés szemlélői voltak. Ugyanis a „Kalauz“ 9-ik számában, miután Dávid urat neki sajtóságos pöffeszkedésében durva élecek és gúnyszavak záporával előzőnlötte, hogy vulkányszerű rohamának tágabb rést nyisson, e következő passusra fakadt: „Addig is Vagács és Schiebinger könyvében, ha bírálónak (Dávidnak) ugy tetszik, kiböngészheti a barbarismusok ezreit, s megtanulhatja abból az ékes latinságot.“ Hogy mi indíthatta e pusztán ártani kívánó szándéokra és illetőleg oldalvágásra, el nem képzelhetjük, de arra mégis emlékezünk, hogy egyik szakavatott rendtársunk Gyurits Antal urnak két év előtt kiadott természettanát éles és érdemleges bírálatát által tönkresilányítani jónak

találta. Hinc illae lachrimae? Száraz és egyszerű nyilatkozatából tehát az tűnik ki, hogy könyvünkben melyet a nm. Helytartó Tanács egy szakavatott tanár bírálatára és ajánlása folytán az iskolai könyvek sorába fölvétetni rendel; melyről a Kritikai Lapok és más jeles a bécsi philologicumban átpróbált magyar tanárok megvallák, hogy az nagy hézagot pótoló irodalmunkban; melyről általában a gymnásiumi igazgatók és tanárok hozzánk intézett leveleikben majd buzditólag, majd dicsérőleg nyilatkoztak; melyet a kerületi igazgatók és a tanítórendek főnökei oly elismeréssel fogadtak; hogy, mondom, e könyvünkben ezekre megy a barbarismusok száma. Ugyan Gyurits Antal ur! nem lesz szives azok számát néhány ezerral leszállítani, ha átolvasván az első kiadás Előszavát észreveszi, hogy a szemelvények nagyobb része, ha nem is mindenütt szóról szóra, oly tekintélyek könyveiből merítvék, kik e téren ön vallomása szerint is 60 év óta oly eredménydusan működtek? Mikor szüntek meg Gysar, Teipel, Süpfel, Döring Feldbausch a latin tanárok előtt tekintélyek lenni? és mikor kezdtek a Cicero, Corn. Nepos, Muretusból átvett és a jegyzetekben érvényesített kifejezések a barbarismusok közé számíttatni? pedig elhiheti, hogy e készlet a könyvnek több mint négy ötödrészét teszi. Hátra vannak még a magyar történelmi és a második kiadásba fölvett mythologiai szemelvények. Hogy az ezekhez kapcsolott jegyzetek sorában még helytelen kifejezések maradtak, épen nem tagadhatjuk, távol lévén jellemünktől a konok önhittség, mely a sajtóhibákon kívül más hibát el nem ismer. Van bizony sok javítani való a magyar szövegben úgy, mint a jegyzetek sorában. Eddig is már igen sok helyen javítottunk, és ha ön szives lesz a több czernyi barbarismusok kimutatását, a más mívelt országokban működő tanárok közt divatozó szokást követvén, velünk inkább, mint Dávid István urral közleni, akkor nemcsak bennünket fog különös hájlára lekötelezni, hanem a tanodai közügynek hasznos szolgálatot is tenni.

Vagács Caesar,
pannonhegyi tanár.

Külföldi irodalom.

Nord-Fahrt, entlang der norwegischen Küste, nach dem Nordkap, den Inseln Jan Mayen und Island, auf den Schooner Joachim Hinrich, unternommen während der Monate Mai bis Oktober 1861 von Dr. Georg Berna in Begleitung von C. Vogt, H. Hasselhorst, A. Greszly, und A. Herzen. Erzáhlt von **Carl Vogt**. Mit einem wissenschaftlichen Anhang. 3 Karten und 50 theils in Farben gedruckten, theils in Holz geschnittenen Illustrationen nach Originalzeichnungen von H. Hasselhorst. Frankfurt a. M. 1863. C. Jügel in Comm. (XI. 492 S. Imp. 8.) engl. cartonirt 5 Thlr.

Alig van jelenség, mely egy kort szebben jellemezne, mint ha a tudományért lelkesülő férfiak jelentékeny összegeket áldoznak arra, hogy kitűnő buvároknak alkalmat nyujtsanak, különösen e czélra bérelt hajón hosszasabban utazhatni, még mindig nem eléggé ismert tengereken át ritkán látogatott partvidékekre, hol azok vizsgálódásaikra s a tudomány gazdagítására bőséges anyagot gyűjthetnek. Vogt jól ismert tréfás, alapos részletismerettől áthatott kellemes előadási modorában egy képet tár föl előttünk, mely ha egyrészt megfosztja is ama vidékeket képzelemszülte csudás színezetű jellemüktől, másrészt a meggyőző igazság

egyszerű, de ép ez által vonzó színében tünteti elélünk. Mindenütt, hol a szöveg közé elszórva az állatvilág életének vázolását belé szötte, örömmel követjük élénk előadását, mely a fölfogás élessége és a tárgynak mély ismerete által Darwin hasonló leírásaira emlékeztet. Földtani nézetei, miután ő egyike azoknak, kik legnagyobb hévvel ragaszkodnak a neptunismus elméletéhez, a legtöbb esetben tulzottan vakmerő hypothesisekbe bonyolódnak, s így olyanok, melyeknek menetét követnünk, melyeket igazaknak elismernünk alig sikerülhet, a legjobb szándék mellett is. Hazai közönségünk, mely a természettudományok e buzgó terjesztőjének műveit nem csak ismeri, de bizonyára gyönyörrel is olvassa, e legújabb munkájában ismét egyikét fogja találni azon magasabbrendű életet nyújtó olvasmányoknak, melyek midőn egyrészt kellemes időtöltésül szolgálnak, másrészt a tudás körének tágítására a legkedvezőbb befolyást gyakorolják.

Leibnitz. Ein lebens- und sittengeschichtlicher Roman aus der Perrückenzeit; v. **Wilhelm Andreä.** 2 Bände. Preis 2 Thlr. 20 Sgr. Verlag von F. A. Brockhaus in Leipzig.

A műveltségtörténeti tanulmányai által ismert szerző ezen munkájában Leibnitznak életét s működését, de egyszersmind korának műveltségi viszonyait is regény alakban adja elő. Fokozott érdeklődéssel követjük a híres bölcsész, államférfiút és történelmet a hannoverai udvarba; Berlinbe, hol Leibnitz Akademiát alapítja; Bécsbe, hol Eugen herczeggel közelebbi érintkezésbe lép; s végre még a török elleni háborúba is. A paróka-kor társadalmi s műveltségi állapotjait igen éles vonásokkal festi szerző, s ez által annál érdekesebb olvasmányt nyújt, mennél ismeretlenebbek voltak eddig még a műveltebbek előtt is Leibnitz élete és kora.

Vegyes közlések.

Páris mint tengeri kikötő. Időkben élünk, melyeknek egyik főjellemonása, hogy azok csodálatos, hihetetlen eszméket nemcsak teremtenek, de megvalósítani is igekeznek. Azon csakugyan mértékföllötti gondolat, hogy Páris tengeri kikötővé legyen, nem most merült föl először Franciaországban. Már majdnem egy évtized előtt szülemlett meg az óriási eszme, de a kivitel nehézségei a legmerészebb vállalkozókat is visszariaszták. A többrendbeli tervek, melyek e nagyszerű vállalatra vonatkozólag eddig kidolgoztattak, mindig gyakorlatiatlanok, kivihetetlenek voltak. Most azonban az ügy új lendületet nyert. Egy részvénytársulat alakult, mely minden eddigitől eltérő terv szerint reméli és akarja e nagy feladatot keresztülvinni. A császár lelkesedéssel karolta föl az eszmét s az engedélyezés miatt benyújtott terv megvizsgálására már f. hó 2-án neveztetett ki egy bizottságot, mely munkálatait valószínűleg a legközelebbi idő alatt be fogja végezni, mit azután az engedélyezés nyomában követend. A benyújtott terv szerint nem a Seine medre fogna tengeröböllé bővítettetni, mint ezelőtt mindig tervezve volt, hanem egy több kilométernyi szélességű és megfelelő mélységű csatorna ásatnék

Havre-tól Párisig. A tulajdonképeni kikötő hely St. Quen volna, hol a londoniak mintájára nagyszerű docks-ok is építtetnének, s általában az egész kikötő úgy készíttetnék el, hogy benne ne csak a legnagyobb kereskedelmi hajók, hanem a hadigőzösök is rendszeren állomásozhatnának. Az előleges költségvetés 200 millió franc-ban van megállapítva; illetékes szakértők véleménye szerint azonban a vállalat kétszer, sőt négyszer annyiba is fog kerülni. De a francia császár bármily roppant költség sem riasztja vissza, sőt az bizonyára mindent meg fog tenni, csak hogy a vállalat sikerüljön, mert ez a legjobb módot nyújtaná a Normandia szűkölködő lakosságának több éven át bőséges keresetforrás biztosítására. Ily alkalmat pedig Napoleon nem szokott egy könnyen kiszalasztani kezei közül.

Apróságok.

* A f. é. júl. 5-én tartott tanári tanácskozányban a tantárgyaknak órák szerint való jelen felosztása kerülvén szönyegre, a philologia tanárai Bartl A. és Veress Ign. alkalmat vönek utjolog fölészólalni arra nézve, hogy a görögnyelvre szánt hetenkinti két-két óra, az ötödik osztálytól kezdve a nyolcadikig, teljesen elégtelen. Tekintetbe véve, hogy gymnasiumainkban a görög nyelv tanárainak feladata egyes classicus görög műnek megismertetése és olvastathatása; továbbá, hogy két-két órányi hetenkinti oktatás mellett alig lehetne a négy felső osztálybeli fiataltságot az alaktannal és szókötéssel teljesen megismertetni és így az ezen nyelvek tanulmányozása által elérendő humanisticus cél alig volna megközelíthető, sőt amaz érettebbkoru fiataltságot csak alaktani, már önállóbb gondolkozáshoz szoktatandó elméjéhez nem mért dolgokra tanítanak, miért is a fenn irt tanárok czélszerűnek és a görög nyelv tudományos műveltetése tekintetéből szükségesnek tartották azt indítványozni: hogy a két-két óra az említett osztályokban még egy-egy órával szaporíttassék a III. és IV. osztályban pedig két-két óra a görög nyelv alaktana és szókötése tárgyására szenteltessék, ezen szaporítást lehetővé teszi egyfelől a többi tanórák czélszerű elosztása, másfelől az illető philologusok készsége, kik a talán megszorítandó görög órák számát a gymnasiumi rendszer végleges elrendezéseig magukra vállalandják.

* Corzan Gábor elemző mértanának első füzetete már elhagyta a sajtót. A menn yire futólagos áttekintésből kivehettük, úgy látszik nekünk, hogy az csakugyan meg fog felelni rendeltetésének. Rövid idő alatt, reméljük, hogy e művet tüzetesebben is megismertetni alkalmunk lesz, s így egyelőre azt csak ajánlni akarjuk a szakférfiak és tudománykedvelők figyelmébe.

* Az „Erdészeti Lapok“ buzgó szerkesztői, Vágnér Károly és Divald Adolf által összeállított erdészeti műszótár már elkészülvén, mielőtt még közrebocsátatnék, megítélés és illetőleg kiigazítás tekintetéből a Magyar tudományos Akademiának fog átadni. Így azután remélhetjük, hogy az erdészeti szakba vágó haszonvehető magyar kézikönyvek is fognak nem sokára világot láthatni.

Tartalom: A nyelvtudomány alapelvei. — Tárcza: A „Monitor“ utolsó útja. — Egy új irány. — Philosophiai tanulmányok. — Hazai irodalom: Viszonzásul Gyurits Antal úrnak. — Külföldi irodalom. — Vegyes közlések. Apróságok.

Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő **Riedl Szende.**

Pest, 1863. Nyomatott az Első magyar egyesületi könyvnyomdában. (Fanda és társainál) 3 korona-utca 18. sz.